

Это цифровая копия книги, хранящейся для потомков на библиотечных полках, прежде чем ее отсканировали сотрудники компании Google в рамках проекта, цель которого - сделать книги со всего мира доступными через Интернет.

Прошло достаточно много времени для того, чтобы срок действия авторских прав на эту книгу истек, и она перешла в свободный доступ. Книга переходит в свободный доступ, если на нее не были поданы авторские права или срок действия авторских прав истек. Переход книги в свободный доступ в разных странах осуществляется по-разному. Книги, перешедшие в свободный доступ, это наш ключ к прошлому, к богатствам истории и культуры, а также к знаниям, которые часто трудно найти.

В этом файле сохранятся все пометки, примечания и другие записи, существующие в оригинальном издании, как минимум о том долгом пути, который книга прошла от издателя до библиотеки и в конечном итоге до Вас.

Правила использования

Компания Google гордится тем, что сотрудничает с библиотеками, чтобы перевести книги, перешедшие в свободный доступ, в цифровой формат и сделать их широкодоступными. Книги, перешедшие в свободный доступ, принадлежат обществу, а мы лишь хранители этого достояния. Тем не менее, эти книги достаточно дорого стоят, поэтому, чтобы и в дальнейшем предоставлять этот ресурс, мы предприняли некоторые действия, предотвращающие коммерческое использование книг, в том числе установив технические ограничения на автоматические запросы.

Мы также просим Вас о следующем.

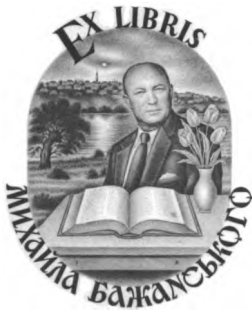
- Не используйте файлы в коммерческих целях.
Мы разработали программу Поиск книг Google для всех пользователей, поэтому используйте эти файлы только в личных, некоммерческих целях.
- Не отправляйте автоматические запросы.
Не отправляйте в систему Google автоматические запросы любого вида. Если Вы занимаетесь изучением систем машинного перевода, оптического распознавания символов или других областей, где доступ к большому количеству текста может оказаться полезным, свяжитесь с нами. Для этих целей мы рекомендуем использовать материалы, перешедшие в свободный доступ.
- Не удаляйте атрибуты Google.
В каждом файле есть "водяной знак" Google. Он позволяет пользователям узнать об этом проекте и помогает им найти дополнительные материалы при помощи программы Поиск книг Google. Не удаляйте его.
- Делайте это законно.
Независимо от того, что Вы используете, не забудьте проверить законность своих действий, за которые Вы несете полную ответственность. Не думайте, что если книга перешла в свободный доступ в США, то ее на этом основании могут использовать читатели из других стран. Условия для перехода книги в свободный доступ в разных странах различны, поэтому нет единых правил, позволяющих определить, можно ли в определенном случае использовать определенную книгу. Не думайте, что если книга появилась в Поиске книг Google, то ее можно использовать как угодно и где угодно. Наказание за нарушение авторских прав может быть очень серьезным.

О программе Поиск книг Google

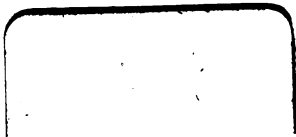
Миссия Google состоит в том, чтобы организовать мировую информацию и сделать ее всесторонне доступной и полезной. Программа Поиск книг Google помогает пользователям найти книги со всего мира, а авторам и издателям - новых читателей. Полнотекстовый поиск по этой книге можно выполнить на странице <http://books.google.com/>

K5X

W10-LC
PG
3948
.L45
K3x

**A gift to the
Ukrainian collections from
MICHAEL BAZANSKY
Harvard College Library**

~~###~~

2.145.

Богдан Лепкий.

КАРА

та

ІНЬШІ ОПОВІДАННЯ.

ЛЬВІВ, 1905.

—
НАКЛАДОМ

УКРАЇНСЬКО-РУСЬКОЇ ВИДАВНИЧОЇ СПІЛКИ
зарєєстрованої спілки з обмеженою порукою у Львові.

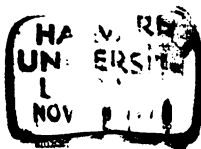
WID-LC

PG

3947

.L45

K3X

З друкарні Наукового Товариства імені Шевченка
під надзором К. Водяницького.

Буде тому як раз п'ять літ. Він тоді кінчив медицину і хотів чим скорше здати іспит та стати лікарем. Нехай хоч на старости літ натішать ся його родичі своїм „паном доктором“. Та не судило ся їм діждати тої потіхи. Як прийшла зима і мокра осінь, повмирали обое. А він навіть на похорон не їздив, бо довідав ся за пізно. Місцевий парох не радив родині тягнути його в таку далеку дорогу та ще перед останнім ригорозом. За те запросив його на сьвята. „Приїдьте, пане доктор — писав — та най вам здає ся, що їдете до своєї власної хати, бо ми на вас дивимо ся, як на сина“. І він поїхав. Завтра п'ять літ мине від тої хвилі, як закутаний в стару медвежу шубу, припорошений снігом і з обмерзлим вусами в'їхав на повіство в Розпукові. Завтра п'ять літ, як той час скоро минає! Як тепло було в сільській старосьвітській хаті, як чисто і привітно! А як його там радо витали, мов не знати якого добродія! Йому до нині соромно, що ті люди були для нього такі добрі. А він?... Або він що? Нікого не вбив, не обікрав за всьо готівкою платить і вже!... Панна Нада накривала стіл до сьвятої вечері. І чи той поспіх, із яким зносила тарілки і тарелі, чи праця в пекарни, чи може... досить, що рум'яна була, як яблуко нахилене до сонця. Він помагав їй в роботі, а краще сказати спиняв, навіть збив одну тарілку. А як накрили стіл, то пішли виглядати першої зірки: Як дуги. Бігали від вікна до вікна і визирали, чи не сходить. „Ану звідки зійде, чи від села, чи від ліса? Я кажу, що від села. А я, що від ліса“. Аж і зійшла. Зійшла над цвинтарем, бліда і тиха, як сирітська. І він добре тямить тую хвилю, коли обое стояли біля вікна і мовчки дивили ся на ту першу зірку. Стояли близько себе, бо близькі були собі гадками, душею і бажаннями, які в ту хвилю слали до тої першої

зірки... Завтра мине п'ять літ. І щож здійснило ся з тих бажань, що він у загалі зробив за той час? Вирвав кілька сот зубів, випив кілька бочок пива і більше що? От краще не казати. І який-же буде завтра той його святий вечір?

Кілька товаришів Німців, кілька німецьких дотепів, кілька „великих пив“, а потім чотирь пусті стіни... Ні, так довше не може бути!

Кинув недопалене порторіко, відсунув столик і взяв ходити по хаті неспокійно, скорою ходою...

Поїде. Най д'ється, що хоче, а він таки поїде. Як то, щоби він не мав такого гарного, свого святаго вечера? Такого із кутею, з д'духом, із сіном і... і з панною Надею. Так із Надею. Або що? Або він дитина, щоби мав соромити ся того? Отже з панною Надею. Виїде нині в вечер, а завтра в полудне буде в Золочеві. Тут з'їсть обід, возьме фякра і на вечір буде в Розпукові. А хорі? Хорі? — Деяким вичистить зуби, затрує, заложить тимчасову пльомбу, а інших справить до свого знайомого, молодого дентиста. Він і так не має що робити. Задзвонив на слугу і казав ладити валізу.

„Яку?“

„Ту велику. Їду на кілька днів“.

Слуга витріщив очи, якби сам собі не вірив.

„Їду на кілька днів — розумієш?“ повторив доктор.

„Розумію — прошу пана“.

„Ну — то рушай!“

На другий день перший раз від п'ятох літ зійшло йому сонце над рідною землею. Перший раз від п'ятох літ побачив рідні села і почув рідну живу бесіду. Дивував ся, що хата такі самі маленькі і нужденні, як колись, що діти по снігу ходять босі, а жінки двигають воду як

ослиці, совгаючи ся і падучи по дорозі. Стара біда, лиш одно його вдоволяло: — ті люди мали такі білі, здорові зуби.

Коло Перемишля зробило ся цілком ясно. Сонце озолотило верхи дерев і церковні хрести. І тепер побачив доктор Русович одну велику зміну. Він запримітив, що давні, деревляні, тісні, але гарні, характеристичні сільські церкви, мовби під землю позападали ся, а на їх місци повиростали муровані, банясті, присадковаті, одна на одну схожі, як із одної фабрики спроваджені і повмуровувані в землю.

Коло них стояли-звичайно великі, також муровані приходства. При них тим нужденнійше виглядали ті згорблені, повикривлювані мужицькі хати. Визираючи крізь вікно другої кляси питав ся сам себе: хто відчиняє в тих хатах маленькі, вічно замкнуті віконця і хто впустить крізь них сонце, воздух і осьвіту?

А питаючи ся так, почував себе винуватим, якоюсь несвідомою, а все таки великою виною...

І тепер пригадав собі свої молодечі мрії і може перший раз у життю побачив бездонну пропасть між намірами й ділом. Пригадав собі її, Надю, як підчас свят перечить ся з своїм сусідом, що звісний був із перестарілих поглядів на соціяльні справи. Видить, як та молода, чотирнацятьлітна дівчина побиває його щирістю гадок і правостою волі, найсильнійшою своєю збруєю і чує, що вона мала слухність і що годило ся стати по її боці. До життя треба ідеалів, інакше чоловік худобіє. На те нема ради...

Чим дальше їде, тим більший неспокій обгортає його, як ученика, що зі школи вертає до батьківського дому. Здаєть ся йому, що галицькі залізниці їдуть дуже поволи і що він ногами скорше забіг би.

А він іще п'ять літ сидів на місці і зовсім не спшив ся. Справді, як се могло бути! Чому його не скортіло поїхати сюди?

Не розумів.

В кінці — Золочів. Ну, славити Бога. Тут уже він як дома. Тут знає кожний куток, кожду хату, кожний камінь при дорозі. . . .

Казав забрати свій клунок і вести до фякра.

Та в сіньох стало ся з ним щось дивного.

Просто напад Євреїв. Чотири сини Ізраеля, брудні, з торічним болотом, не тільки на чоботях, але навіть на лиці, кинули ся на його валізу, та почали тягнути кожний до себе. Кілька інших припало до збентеженого доктора і вимахуючи батогами взяли його тягнути кожний до свого воза. „Я вельможного пана за корону завезу до міста“.

„Мої коні ліпші, його „півтора кінь“ по дорозі здохне“.

„Най ласкавий пан сїдають на мій повуз. Такого повузу і ві Львові нема“.

Доктор підняв палицю, відтрусив найблизшого напасника і лиш тоді приступив до торгу. Чистий напад розбишаків і то в білу днину. Се також одна з галицьких „своєрідностей“.

Стративши чверть години часу на торги, без яких у Галичині ніде не обійде ся, вибрав найліпший повіз і найменше худі коні та казав себе везти на обід, а відтак до Розпукова.

Давно не було йому так мило і давно не почував він себе таким молодим і щасливим, як у ту хвилю. На дворі невеличкий мороз, а він сидить у теплій шубі та розглядаєть ся по лісах, полях і селах, яких не видів так довго. „Витайте, старі, добрі друзи! Ось я знов між вами. Не гадайте, що я про вас забув у великому місті, що вас не люблю! Борони Боже. Ви мені по давньому милі. Підождіть, може я частійше

буду видати ся з вами, а може остану ся у вас на все. Побачимо!“

Дзвінки дзвонять, як на процесії, і віз доволі скоро котить ся по гладкій, снігом припорошеній дорозі.

„Цікавий я, що вони скажуть, як мене побачать? Здивують ся, цілком природно, що здивують ся, а потім стануть оглядати мене зі всіх боків, чи дуже змінив ся. Потім панї добродійка побіжать у пекарню, щоб скорше дати вечерю, бо я голоден, а отець добродій засиплять мене питаннями про війну, про парламент, про конституцію в Росії. А Надя?... Пригадає йому старі, добрі часи, коли вони собі тикали. Певно, що так, не інакше. Не знав, чи дуже змінила ся? Всеж то п'ять літ минуло. Тоді мала чотирнадцять і ходила в прикороткій суконці, а тепер їй дев'ятнадцять — панна. Мабуть виросла, споважниїла. А не знав, чи має такі румянці, як яблуко, звернене до сонця? Побачимо“.

За такими гадками не чув ся, як повіз в'їхав на попівство в Розпукові.

Той самий прикрий заїзд, той самий старий пес гавкнув на них кілька разів, як за напасть і пішов спати в солому і той самий пастух ніс сїно для коров, бо то нині сьвятий вечір і худобі годить ся краще попоїсти.

Пан доктор зліз і пішов на ганок. Нові сходи. Тамті мабуть зігнили. І двері також нові. Трошки більші й гарнійші. Потиснув за клямку і жде. Нема нікого. Застукав до вікна й чув, як стукало йому в грудях серце. В тім ізза угла вибігла боса дівчина і спускаючи соромливо очи до долу промовила: „Най пан ідуть наоколо, бо туди замкнено“.

Пішов наоколо. В сїнях привитала його мокрим поцілуєм кухонна пара, приправлена запахом вареної риби, сливок і горівки з медом.

З сінній, через канцелярію, увійшов до гостинної. Не змінила ся нічого. Тільки змаліла, зробила ся низша й сумнійша. Між двома вікнами стояла та сама різблена, висока канапа, крита старим рипсом у великі китиці. Перед нею величезний турецький ковер, а на коврї шість таких самих, як канапа високих фотелїв. Під зеркалом на столї годинник із ковалями, що видзвонювали на клепалї години, в кошах квіткї і більш нічого. На стїнах великі, сьвятї образи. Все те стояло від трицятьох лїт на тїм самїм місци, застояло ся і зілляло ся з собою в якусь нероздільну цїлість. Всюди чисто, ясно, нїде нї порошинки. Тільки фортепяну не було. — Певно перенесли до іншої кімнати, — погадав собі Стефан. Ще він і не роздивив ся гаразд, як від їдальнї надїйшла вона — панї добродїйка. Привитала його сердечно, але спокійно. Попросила сїдати і сама пірнула в високий, старосьвітський фотель. „Як на старому портретї“ — погадав собі Стефан, приглядаючи ся її срібному волосою, вільному чорному кафтанови і високим, різбленим плечам фотелю. „Який гарний портрет“ . . .

„Отже ви собі раз про нас старих таки пригадали та приїхали нас потїшити — почала рівним дзвінким голосом. — А ми думали вже собі, що ви в тому Відні геть до чиста знімчили ся. Тож-то буде радости, як мій старий верне“.

„А деж отець добродїй поїхали?“

„На друге село, до хорого. Поки стемнїть ся, повинен бути. Знає, що я чекаю з вечерою“.

„Панї Добродїйка?“

„Я . . .“

То слово „я“ мало свій дивний, глухий, немилый звук.

„А панна Надя?“ — спитав несьміло Стефан.

„Надя . . .“ повторила їмость.

„Так, де панна Надя?“ повторив своє питання Стефан.

Замість відповіді взяла його за руку і попровадила до вікна.

„Там!“ — сказала показуючи на цвинтар.

Стефан мимохіть глянув. Із вікна видко було горб, засіяний численними маленькими горбками. На них лежав білий, зимний сніг. З під снігу вилазили менші й більші хрестики й хрести. Над ними кивали ся безлисті вишні і білі берези. З самого краю стояв новий, білий хрест. Стефан вдивив ся в нього і не міг очий відорвати. То вона. . . На дворі робило ся сіро, а потім темно. Лиш той хрест стояв білий, ясний, великий. В тім на його лівому рамени щось блисло, як іскорка, як сьвітлячок. То сходила перша зірка, та сама, якої вони колись так радо визирали. . . .

Жад ставом.

Ще сонце й не гадало сходити, як Матвій встав. На помацки підійшов до вікна і виглянув на двір.

— Тра йти! промовив — заки сонце зійде, буду над ставом. Будний*) ще спить і не зараз встане. Бодай йому заплющило на віки! Побив мене колисьтут... і за що? За оттакого линця. (Він показав на руку). Тьфу Нехрист поганий!

По тім короткім монольогу відступив ся від вікна і знов майже на помацки доліз до постелі.

— Марино!

— Га-а?

— Я йду!

— Йде-еш?

— А зладь обід, бо їсти схочу.

— Ну-ну, я зладжу... Лише вважай, Матвію, на того будного. Він мабуть дивав на тебе...

— Вже я йому — відповів Матвій, — затискаючи здоровий кулак і вийшов із хати.

На дворі стало сїріти. Молодий ранок вихлопував ся з по-за виднокруга і легонько здирав із небосклону темну опону ночі. Він гасив зорі, будив птахи і цвїтам очи обмивав росюю.

*) Будник — ставничий.

— Господи допоможи! — промовив Матвій і закинув фатку на плечі.

Йшов тихо пустою улицею, поміж двома рядами загород селянських, минав придорожні хрести й фігури, здіймаючи побожно шапку, перейшов і міст біля млина, що на нім, як люди кажуть, щось страшить і вийшов із села.

Матвій знав, що будний спить; він поклав би й ринського, що будний не встане перед сходом сонця, а все таки, чим ближше було до ставу, тим тихше ступав. а на гребля з його чималих ніг зробили ся майже котячі лапи. Тихо перекрав ся через виднійші місця, аж зник у прибережних шуварах і лозах.

Став був великий. По середині плесо чистої води вилискувало ся, як скляна тафля і відбивало в собі остатні звізди на небі і місяць, що блід зі страху перед сонцем, і хмари ранні рожеві, що піднимали ся легонько з виднокруга та розбігали ся по цілім небозводі, немов приготовляючи дорогу перед походом ясного сонця.

В лісі, що ріс над берегом ставу і раз-у-раз приглядав ся у ставі, а деколи й купав свої голови кудряві в його водиці — було тихо. Деколи яка поранна птиця перелетить понад верхівля дерев, деколи серна стрибне в гущавінь, перебираючись до жерельної води, деколи листок зашелестить і впаде — і знов тихо.

— Чуєш? — промовив Матвій, надставляючи уха — о! о! як плюскає проклята! Се плітка грає. . . А отсе щупак ударив собою, аж бризки пішли водою . . . о! о!

Й справді! Середранньої тиші чути було, як плюскали ся риби, і видно було, як по кождій з них лишали ся кружала водяні, ширшали, аж розплились у легоньких філях.

Матвій прийшов на своє місце. Була се верба дуплава й похила, що лиш корінем дер-

жала ся землі, а ціла звисала на воду. На неї сів Матвій, як на коня, і одною рукою держачи фатку на рамени, а другою підпираючи ся, посував себе так довго, аж долів до голови. (Головою у верби зовуть, як звісно, те місце, де кінчить ся пень гладкий, а починаєть ся галузя). Тут усадовив ся Матвій, як у коши і, баламкаючи ногами, закинув фатку.

Тимчасом сонце викотилось, як розжарена куля і воду в ставі закрасило золотом і кровю. Десь і птахи озвали ся гуртом і заспівали разом, мов той наїд у церкві. І риби громадами підбігали під верх витати молоду дивну, — та не одна з них відпокутувала свою цікавість, опинивши ся в Матвієвій торбі, що для риб була справдішнім гробом. Звідси для них одна лишень дорога — на жидівську стільницю. . .

Та в міру того, як отся погана торба ставала повнійшою, на серці Матвія чинило ся якось то краще. Він уже задалегідь обчислював гроші за нинішню ловлю. І не так то грішми тїшив ся Матвій, як тими двома келїшками горівки, що їх у додатку до грошей сподївав ся дістати за рибу від Рухлі. Гроші — от звичайно гроші! Купиш соли, сїрників, та камфїни, тай уже по грошах! А горівка — то таки річ не глупа. І грїє і веселить, і сили додає — просто чарує... І як то в бісового батька не ловити риби? І гроші возьмеш, і горівки напеш ся, тай праця не така тяжка. . . От який той будний не мудрий! Не позваляє ловити риби! А хіба-ж воно можна? Мати фатку і став під боком тай Рухлю в суїдстві — і не піти на рибу? Де-ж там! А врешті, що йому на тїм залежить, тому проклятому будникови? Та-ж пан не збіднїє через ту рибу, що Матвій собі зловить, та віднесе до Рухлі.. У нього стільки поля, стільки хлїба, стільки маєтку, що Господи! Що у нього риба? Ну, а таки, Богом

та правдою, риба не панська річ. Таже, він її не годує і води не виробляє, як у торальни горівку. Де ж там! Воду зсилає Господь із неба, з дощами, і випускає її з землі сьвятої. . . Тому то й вода, а в воді риба не належить ні до пана, ні до Івана, а в власність усіх людей, так як сонце, як місяць і як той воздух, що ним дихають люди. . .

Потонувши в таких — на його погляд — справедливих думках, Матвій і не счув ся, як у лісі затріщало сухе галузе, і, як кількох людей, уоружених ломаками, появилось ся на березі ставу. На переді йшов будний. . .

Був се хлоп сильної будови тіла, з лицем як у двірської собаки, котра і ночи не доспить і по хребті дістане, а панського добра допильнує.

— А ти знов тут! — зверещав будний до Матвія, — злази сюди, пташку! Чуєш?

Матвій узрівши будника, став як стіна блідий, але йти не думав.

— Чи я по тебе йти маю? — крикнув будний, вививаючи ломакою по воздуху.

— Стрібуй! — відповів холоднокровно Матвій, прибираючи оборонну поставу.

— Гей! хлопці! здійміть його звідтам як грушку! — крикнув будний, пускаючи ся лзти на вербу.

За будним ползали інші, та заледви вчіпили ся похилого пня, нараз щось затріщало, відтак шум, крик, плюск води і кількоро людей wraz з підорваною вербою провалило ся в воду.

Перший видістав ся з води Матвій. Він стріпав кілька раз своєю кудрявою головою і вода потекла з ух і рота, та цюрком пустила ся з волося по лицю. Та не було як просушуватись. Осуdivши своє не надто корисне положенє і роздивившись сяк-так у ньому, він зїмив повалену вербу, і придержуючись її одною рукою, відбив

на кільканацять метрів від берега — на став. Другою рукою держав перевішену через плечі торбу, з якої половина рибок повтікала на волю.

Будний на силу видрапав ся на беріг. Вода стікала з нього на траву, як із собаки. Він тряс ся цілий від зимна і зі злости. Його помічники бовтали ся в троці і в сітовиню.

— Не вилазїть! — кричав до них будний.

— Ловїть його! Хто зловить, дістане на могорич. . . Ловїть скорше, бо втїкне!

І справді, Матвій щасливо виліз на вербу і веслючи ногами, став посувати ся на середину ставу.

Тоді будному прийшла до голови нова, щаслива гадка. Він підбіг кілька кроків від води на беріг і підняв із землі камінь.

— Хлопці! до мене! — крикнув метаючи його в Матвія. Хлопці справді вилізли на беріг і град каміння посипав ся на Матвія.

А він тимчасом припав грудьми і головою до колоди і звільна плив на середину ставу. Каміне минало його щасливо, лише вода оббризувала його зі всіх сторін, за кожним разом, як камінь падав біля нього в воду. Матвій став мовити отченаш, а в воздуху розмишляв над тим, що риба його пропала і двох келїшків горівки не буде.

— Берїть менші! — верещав будний, — бо більші не доходять, і ціляйте! Хто вцілить, дістане на могорич!

Град камінців посипав ся в друге.

Плюск води, легонький крик. . . ще кілька камінців від берега і. . . тихо.

— Досить! закомандував будний. — А тепер ходїть до пана.

— А відсуньте, кумо, горщик із кашою, приказувала Грінчиха, щоби не прикуріла, бо не їв би вам. То не наш хлопський язик, ні. Де, де, де!... А курку можете жаром обложити, щоби скрушила, бо твердої також не схоче їсти. Хлоп і ремінь вгложе, як зголоднів, а таке панє не годно. У них уся сила на розум відходить, на науку...

— Та воно так, — потакувала Гася — наш „христини“ то твердий, як дубина, а пани як хворост... Якосьтут була я у писаря, за податок. Чекаю та чую, як пастух із наймитом закладають ся. Як з'їш мені, каже наймит, отой їніт, що дівка саме з лямпи викинула, то дістанеш від мене шістку!

— Алé — дістану?

— Так мені, Боже! Ось люди чують!

Слово по слові, заложили ся. І що ви кажете! Як узяв вам дурний паступисько жмякати закопчений, смердячий їніт, як узяв, то вам до двох отчєнашів зжер цілий до чиста, як булку за їрейцар... Ану дайте ви панови ринський, чи схоче!

Грінчиха як би нічого не чула, взяла казати:

— Ніхто не знає, яка то добра дитина. То алé син! По що мені, каже до мене, жінки, коли я маю таку добру маму. А деж мені хто в світі годен так догодити, як ви! Будемо собі, мамуню, жити, як у Бога за дверми, і буде нам добре. Будуть нас люди любити, будуть шанувати і Бог буде нас благословити. Кажу вам у церкві, на самім переді, зробити мальовану лавку, щоби ви собі сиділи, як пані, бо ви старенькі і не сильні на ноги. То раз дитина!

Оповідуючи кивала ся, якби заводила і правою рукою обтирала заєдно то губи, то очи.

— А я йому кажу: Роби, синоньку, як заш. Я, тобі женити ся не бороню, щобишь не врікав на мене. А йно бери собі гідну.

«Або то чоловік знає, що бере? Або то годького перелізти?»

— Божа воля, синоньку, кажу до нього Бог сьвятий знає, що тебе чекає. Може не дарьснів ся ти мені на сивім кони, з золотим хрестом як перед тобою всі люди клякали, а ти їхав благословив на право і на лїво... Ой беріть, кум беріть, бо збігне!

І обі жінки кинули ся до невеликого горшка, з якого летіло молоко, призначене кашу. Але прибігли за пізно, молоко розляло по вуглю і шипіло як гадь, пускаючи з се таку сиву і густу пару, як у лазни. Цілий прпічок облитий був білими струями, що звільзбігали на долину і під порогом творили калбаню. Десь зараз і кітка взяла ся і не чекаюьдозволу, почала хлєптати, десь і пес висунув з підлави і собі взяв їсти. Кітка не згодила на спілку і в хаті підняв ся такий крик, що чути було, як віз заїхав на подвірє і як у хувійшов довго сподіваний гість.

Увійшов, згинаючи спину, бо висока, і гнукать не містила ся в низькі двері.

— Слава Ісусу Христу! — сказав і прступив до мами.

В хаті зробило ся нараз тихо. Пес, почув коні, чим скорше вибіг крізь відчинені двері довго чути було, як врадуваний бігав довгана наймита й воза. Кітка спокійно доїдала роздємолоко. Гася стояла біля печі і порядкувала горшками.

Довго, довго стояв син в обіймах мамачув, як на його зимні руки падали її горьсльози.

— То тебе вже, синоньку, цілком пустили? Ти вже звідси нікуди не поїдеш? То ти вже який, правдивий, „ксьондз“?... А я думала, що в діжду ся тебе, що Пан Біг не дасть мені грішній почути твого божого слова, що хіба на твоїм гробі парастас сьвятий відправиш. А тут, яке щастє, яке щастє!

Якжеж я тобі, Господи милосерний, подякую за таку велику ласку?!“

Син, розуміючи, що мама мусить виговорити я зі своєї втїхи, не переривав їй, лиш мовчав. А як міркував, що вже досить радості вигнало я зі сльозами і словами, то обережно підвів маму до лави, посадив її і сам сїв коло неї.

Мовчали добру хвилю. Лиш тихе хлепанє часливої матери мішало ся з веселим присканєм гню та з остатними гомонами сільських вечірних співів.

— Може би вечеру давати? — відгвала ся від печі Гася. — Ђгомость певно голодні?

— То тобі, синку, наймит не передав сніданку? Таж я приладила ковбасу і сир і наказувала, щоби на попасі віддав!

— Передав, мамуню, передав, та я тоді не дав охоти їсти, за те тепер повечеряю радо. —

За хвилю накрили стіл і подали їду.

Кілько то було клопоту, кілько біганини! А що в перед давати? Як давати? — а з чим? бо то звичайно треба не по хлопськи, а з панська.

В кінци рішили, що в перед треба дати молочну кашу, бо так пани їдять.

Молодий пан-отець устав, змовив коротку молитву, жінки вітхнули й сіли.

На щастє каша не прикуріла і незвичайно смакувала гостеви.

— Я вже такої каші давно не їв — хвалив собі син — ще у вас, перед роком.

— Тільки молока замало — підхопила Гася, — Збігло нам. Не дармо кажуть, що де дві газдині, там порожні скрині.

— А може тобі, синоньку, ще? питала ся щаслива мати, бігаючи від скрині до печі і не зводячи ока зі свого пан-отчика.

— Алеж, мамуню, не заходьте ся, сїдайте та їдьте, бо мені смакувати не буде.

— Зараз, синочку, зараз, я тільки подам курку, таку крухеньку, що навіть мала дитина вгложе.

Та аж тут показав ся справжній клопіт. Не було вилок. Але їй на те найшла ся рада; Гася скочила до учителя і за хвилю всьо було в порядку.

— Якїж бо ви! — дорікав тоді син. — Пощо така парада? Так, як би я забув пальцями їсти. Не робіть того, мамуню, прошу вас дуже, а то їй Богу, поїду собі від вас зараз завтра.

— Не страш мене, синоньку, не страш, голубчику, бо вмлію, — відповіла жартуючи мати і наложила йому на таріль що найліпший куснєк.

Їли їй говорили.

— То ти вже, синоньку, навіть сповідати будеш?

— А ви думали, що ні?

— Та не думала, але все якось сама собі не вірила...

А причащати також?

— А вжеж що як одно, то їй друге.

— То ти може їй стару Чаплиху поховаєш, бо її вже не багато належить ся.

— Як треба буде, то поховаю — відповів син.

— Але ти всьо вміш, правда? спитала несьміло дивлячи ся на нього, як на образ, із трівогою і безмежною любовю.

— Вважай, синовьку, щоби ти ладно правив, щоби тебе всі хвалили, щоби нашим ворогам завидно стало. Та не гнівай ся на мене, що таке тобі кажу, але я рада би, щоби всьо було як найкрасше... О! О! — горлав було віт — чого тій торбійці захочує ся, ксьондза? А я його, поки на попа вийде, до арешту завдам, бо най менї народу не бунтує, най менї якихось „газетів“ та книжок не навозить!... А тут диви, тай на чім стало? Видите, за ким потягнув Пан-Біг. Тепер, як його при якій оказії здиблю, то скажу йому так: пильнуйте, пане начальнику, щоби ви своїх пальців у громадських грошех не мачали та не завдавайте других до арештів, щоби вас не завдали!

— Алез, мамуню, — гамував її син, — дайте йому спокій, що будете собі з такими людьми починати. Зробіть то для мене...

Розмова розгоріла ся на добре. Мати оповідала синові, що нового стало ся в селі і в околиці, а він мусів їй докладно розказати, як його съвятили та запевнювати, що він тепер уже правдивий съвященник, якому вільно і хрестити й вінчати і ховати.

Стара то сьміяла ся з радости, то плакала на перемену, а лице її поморщене і зжовкле набрало такого життя й сили, якби нараз від яких чарів відмолодніло о кільканацять літ. За те син мав на своїм лиці якийсь дивний сум, якусь понад свій вік повагу. Так, якби тісно йому було в тій малій хатині, якби його низька стеля давила — сидів похилений над столом. Здавало ся, що слухав маминої мови, відповідав навіть на її питання, але очі його дивили ся кудись дальше,

а його думки, як голуби летіли на звіди в явісь далекі, незнані краї. Хвилями ті голуби вертали, але без оливної галузки — і тоді в очах молодого пан-отця малював ся якийсь несвідомий жах, тоді ще гірше маліла його висока стать і ще низше над стіл хилило ся його бліде чоло.

І був тоді як переспілий колос, або як цвіт, коли на нього впаде за багато роси...

Так пересиділи до пізної ночі.

— Пора нам — синоньку, спочати — сказала стара Грінчиха. — Ти завтра маєш службу божу.

Не відповів нічого. Слухав її, як колись за молодих літ. Устав, подякував за вечерю і заки в хаті зготовлять йому постіль, вийшов у город.

Що йно за порогом випрямив ся і відітхнув. Здоровий, сільський воздух филею вливав ся в придавлені груди, відсвіжував, кріпив і розширяв їх.

— Як тут красно! — сказав сам до себе, ступаючи в город. — Так тут усьо на своїм місци, якби літа не йшли, якби ті грядки покопано перед десятима роками, якби то та сама капуста, яку колись садив із мамою, давно. А з тої-ж пори минуло немало часу!

Ступаючи зеленим, вузким килимом мурави, що стелив ся попід пліт до саду, пригадував собі, як на мураві білило ся полотно і як мама наказувала йому, щоби добре поливав водою, бо то для нього, до школи.

І поринав у пам'ять, як у кирицю і як студену воду витягав звідтам найкрасші спомини зі свого дитячого віку.

Пригадав собі навіть, як маленькою дитиною, в саме горяче полудне, посадила його мати коло полотна, щоби відганяв гуси. А батько, ідучи

в поле, нахилив ся над ним, погладив по головці, похвалив, що добре пильнує і дав йому червоне яблуко. Зелена мурава, біле полотно і червоне яблуко — дуже добре тямить...

В саді кожде дерево проговорило до нього. Насамперед то та кріслата грушка на самій середині. Пригадала йому, як спинав ся по ній за дулями та як у її дуплі шукав молодих пташків. А потім стара яблуна питала ся, чи тямить, як у її тїни читав якісь такі великі та грубі книги, що аж лице йому від них чорніло як від хмар. І як від градових хмар, падав, падав від тих книжков страх і сум... Тоді вона хилила над нього своє гілля і говорила: Держи ся, синочку, землі, як я.

Хто знає, чи не добре казала?... А там, у кутку, недалекого сусідського плота стоїть тоненька вишня, з ягодами червоними, як кров. Хитає ся, колише, як-би хотїла його досягнути своїми галузками, мов руками і каже: Чи пам'ятав, як стояв біля мене?... Не сам... не сам...

На жаль пам'ятав дуже добре, хоч рад був позабути. Обганяв ся від тих споминів, як від докучливих комах, а вони летїли на нього, як зів'яле квіття, або як лєстя зварене першим осіннім морозом.

Тямив її... Мала такі великі, сині очі, що дівчата з заздроси називали її вовчицею, а навіть старші не могли знести її зору. То були очі глибокі, як безодня і як безодня таємні і загадочні...

Сусідські діти — гонили разом товар, разом ходили до школи, цілу молодість пережили разом. І жадному з них навіть через гадку не перейшло, щоби могло бути инакше...

В школі тужив за нею, як за сестрою, а як приїхав до дому, то біг до того саду, щоби хоч через пліт побачити її. — Як ти виросла, Марійко?

— А який ти великий, Миколо! З тебе вже правдивий панч! — Потім обое заходили ся щирим, дитинячим сьміхом та змовляли ся, що в неділю ідуть до ліса на оріхи, або до тїтки на друге село.

А літа плили!...

Колишні діти вирости, розвинулись. Стрічали ся тепер рідше. Хиба в хаті, або в читальни, або...

Ні! Ні! Він того не тямить. Того ніколи не було! То все розбурхана уява, незвичайне зворушене, та ніч повна таємної краси, той зачарований сад... Опер голову об дерево і примкнув очі... Ось він їде остатній раз до Львова. Мати й сусіди випроваджують його. Вже рушили коні, вже покотив ся віз, у тім, щось торкнуло його, щоби обернув ся. Глянув і між деревами в саді побачив лице біле, біле, як стіна і ті очі страшні, як розпука.

Поїхав...

Потім рішив, що висьвятить ся безженним... Як і коли? — не знає.

Жінка селянка, попадя хлопка — що казали би люди, що сказав би той новий сьвіт, якого не знав, а бояв ся...

А до того мати... Був її цілою надією, цілим житєм. Рада була знайти для нього хочби царівну, хочби королівну. А тут звичайна, проста хлопка. Ні, то був би для неї за великий удар; рука його не здійняла би ся, щоби завдати таку болючу рану своїй старій, добрій мамі.

Бив ся, як муха під скляним дзвоном, а в кінці рішив не женити ся. Мати осяде при нїм, а він ціле жите посьвятить для добра люду.

Сказав собі раз і з тою гадкою зжив ся, як зживаєть ся самовбийник із гадкою про самовбийсто.

Самовбійство? Яке самовбійство? питає відчиняючи очи. І в ту хвилину якимось дуже ясним світлом вразило його. З сусідської хати бігло воно як світлана кладка, аж до нього. Розтворив повіки і очи пустив по тій ясній доріжці.

В хаті, над колискою сиділа Марійка і співала. Тонкий, дріжачий голос, як шовкова нитка, вив ся по хаті:

Ой бідаж мені на тій чужині,
Що мене муж бач, тай не жалув,
Що мене муж бач, тай не жалув...

Вибігав із хати і снував ся по городі, по саді, довкола нього, по цілім світі...

Завтра буде стискати голови, всім... Може й вона прийде, може й на її скрани положить свої дріжучі долоні. Лиш його бідної голови не стисне ніхто. Ніхто! А потім підуть дні за днями, літа за літами, довгі, сірі, сднообразні, дні жертви і праці. Смерть і жите, жите і смерть і боротьба вічна, невсипуща.

Будуть приходити до нього з жалобами і жалями родичі на дітви, що їх не шанують, жінки на мужів, що їх бють і зневажають. Лиш вона не прийде до нього, вона зі всіх може найбідніша...

А він навчата ме, що люди повинні одні других любити і одні другим не творити кривди, бо так навчав Христос. Навчати ме горячо, щиро, з цілою душою.

І так, ціле жите,

Тихо. Лиш деколи зірве ся доспілий овоч і впаде, декоди перший, зівялий листок полетить із таким шелестом, срібний від місячного світла, як перший сивий волос.

Тихо. Лише з хати біжить ясна смуга і мечем врізуєть ся в серце. А по ній, як отруя по мечи, вливають ся в душу безнадійні слова піснї.

Ой бідаж мені...

І так ціле жите.

Вдивив ся, вслухав і чув, що за тим голо-
сом ішов би на край світа...

Ступив крок, два, але довга, чорна одежа
здержала його. Заплутав ся і впав на студену
землю. Припав до неї, притулив ся, як перестра-
шена дитина до матерньої груди. І здавало ся йому,
що котить ся на нього з висока якась велвка
і як світ важка скала. Чи вдержить її, чи двигне
її — Боже?...

На дворі лягла мрака; та їдка і зимна,
що співав з цвітів красу.

Крізь неї на силу продирає ся пісня:

Ой бідаж мені на тій чужині,
Що мене муж бє тай не жалув...

* * *

А в хагі перед образом Пречистої навколїш-
ках стояла мати і заливаючи ся сльозами радо-
сти, дякувала Богови за своє і за синове щастє...

Оповіданє дяка.

— Дивуйте ся, паньчу, чому я опанчі не скину. Правда?... Не ви то першій. Що вже мені люди не наговорять ся: скинь та скинь! — але я того навіть слухати не хочу. Що мене обходить, що інші дяки, хоч і з хлопського роду, на панів попереходили? — нехай собі! А я, поки віка мого, сеї опанчі не скину... так ми, Боже, не скину! Раз я стрібував і більше не хочу. Видимо сам Пан Біг противить ся тому. Коли цікаві, то послушайте.

Давно те діялось, ще вас на світі не було. Куди там! Подивіть ся на мене, який я сивий та старий, а тоді був як кров із молоком. Минуло ся...

Вчив ся у старого Титли, у того Титли, що про нього довкола люди говорять. Славний був Титла! Як почне було „Иже Херувими“, то слухаєм і не наслухаєм ся, а потрафляти за ним і не думай! Кождої неділі інакше витягає... І Бог його знає, чи вчений він такий був, чи сам що-раз то нові нути видумував, досить що на кожду неділю і сьвято інакше виводить...

Так до того Титли віддали мене покійні татуньо, най з Богом спочивають, на науку. І скорий я був до тої науки, і такий цікавий, що сям Титла нераз бувало каже: „З нього (себ-то з мене) незгірший дяк буде“. Особливо любив він мене за мій голос. Ей, голос бо то був, голос! Як дзвінок, як та сінатурка. Аж самому бувало в ухах лящить... Щоби як високо, то возьму, як шнурочком потягну. Лучало ся часом, що старий Титла зачне за високо. Співав, та співав, поки годен, а як видить, що не возьме, то зараз мене рукою в бік. А я, як не потягну, Боже, аж душа радуєть ся.

І добре мені було у того Титли, нарікати не можу. Газдиня мене любила, діти не помітали мною; жив я у них, як у родичів дома. Правда, часом, як кондак змилю, або глас не виспіваю, як треба, то дістану кілька по за уха, але що-ж? — Сказано: „без муки нема науки“. В кінци привик я й до тих позаушників тай добре мені було, так добре, що лїпше не треба.

Та одна мені гризота була і то велика.

Пішле мене бувало пан-отець на друге село з курендою, або до міста на почту, або за фірманна з собою возьме, то усюди на мене кажуть „хлопче“ і „хлопче“! Тай і якже інакше казати, коли на мені опачина хлопська, чоботи на підковах, а капелюх із плетінки. Коби так сурдута капелюх кайстровий, як у інших піддячих, то що іншого! Всякий знав би чоловікови честь віддати. А то що? Кажи, що ти вчений, ніхто тобі не повірить, хоч зараз семей глас виспівай!

Тому-ж то я захотїв сурдута та капелюха кайстрового і так захотїв, що Боже! І неодну я днину передумав над тим, де їх узяти. А звідки-ж, як не від Жида в місті?... Ну, але Жид не брат, ані сват. За дурно не дасть, треба грошей. А тут

не знаю, чи було мені за що трудніше на світі, як за ті гроші. Родичі бідні комірники, свояків богатих нема, а реєнт бувало, як дасть який крейцар, то хіба на шварц та на мило. „Най дякує Богу, що в люди вийде, — каже бувало, — що „хлопом“ не лишив ся. Він мені ще заплатити повинен!“ Часом лишень, як пізляють мене пан-отець із якою орудкою на село, або як відвезу гостей до міста, то дадуть мені добрі люди пару нових за послугу.

Ото й цілий мій масток. З нього я й купував собі то застязку, то ремінець, то хустину до носа, все що потреба. Але найбільше йшло на тютюн. Курив я який лиш був найтаньший, але й на такий не все ставало. Тому то і сказав я собі теперки, що тютюну курити не буду, а гроші буду складати на капелюх та сурдут, і слова додержав. Цілий піст постив я без тютюну та пильно складав крейцар до крейцаря. До великодня насклададо ся того щось зо три ринські і шісток кілька. . . Добре вже не тямлю, бо знаєте, давні часи, чоловік старіє ся, старіє ся і пам'ять. Досить, що наскладав я три ринські ще й пару шісток. Так я ті гроші ховаю, так рахую, і тішу ся ними, як мала дитина.

В цвітну неділю, по вечірні, післали мене до міста. До міста у нас було недалеко. Пішов я, поробив справунки тай до кравця! Який то був кравець? От полатайко, що камізолки парібкам робить. До доброго не було з чим показати ся. . . Взяв він на мене міру, показав якийсь кратястий дрелїх, чи якусь біду, та заправив за нього, як за рідну маму. Торг у торг, згодились ми щось за три ринські шайні і кілька шісток і я щасливий пізно у вечір вернув до дому.

Цілий страстний тиждень не було мені спокою. Чи їм, чи сплю, чи у крилосі співаю, все

мені „шпенцер“ на гадці. Що то нарід скаже, як мене в такому убраню побачить? Що скаже респітій? Може велить віднести, ще й налає. . . Пішли-ж би тоді всі мої заходи ні на що. Але ні, де там! Того не буде. Коли не дяк, то дячиха позволить. Вона й так усе в хаті горою. А дячиха не від того, щоби по панськи вбратись. Кращий зять — шляхтич, як хлоп простий у куртині*). Вже тоді вона мене на зятя ладила для своєї Карольки. Знав я то добре!

Прийшла велика субота, прошу ся в Титли до міста. „Чого — питає — волочити ся, як дід? чого?“ Біда! — думаю — треба конче сказати! І так завтра Великдень, побачити мусить. . . Сказав я. А Титла до мене, а Титлиха до Титли, а Каролька до обоїх разом, — такий ярмарок зробили, що крий, Боже! А я тимчасом за капелюх, та в ноги. Побіг до міста, а за кілька годин вернув із сурдutom. Сховав я той сурдут до скриничини тай чекаю завтра.

Другого дня, зараз із півночи, вмив ся я, вимастив голову гусячим смальцем та натягнув сурдут. Боже мій! Що я тоді мислив, того я нині не годен сказати. Здавало ся мені, що з паном не міняв би ся. Дячиха глянула на мене і усміхнулась, а мені аж тепер чогось соромно стало. Як то? Скинув батьківську одежу? Але годі! Чи то оден хлопський син вийде на „ксьондза“ і також не може по хлопськи ходити? Такий уже звичай. Коби на ліпше, то можна й змінити, тільки на гірше сором. . . Оттак я себе успокоював, та біг до церкви. Але все мені соромно було. То лиш перший раз! — гадаю, — а потім привикну. Але перший раз мусить колись бути!

*) Куртина — коротка опанча, курта.

На мов щастя на дворі ще не свитало і мало хто мене добре видів, але за те в церкві всі увагу звертали на мене. Хто увійде до церкви, — чи перехрестить ся, чи ні, а на мене зирк! А мені зараз здає ся, що кожний сьміє ся і немов каже: „І ти Грицю пан!“ Ну, перший раз мусить бути. Треба стерпіти!

А вже найгірше надоїв мені дяк своїм грізним поглядом. Співає, співає, аж тут схилить голову і понад окуляри зирк на мене! А мені здає ся, що з'їсти мене хоче. „Ага! — думаю — заздрість тобі, що й я на пана переходжу... хотів усе за хлопця держати, а тут бач який з мене піддячий...“

За такими гадками то й спів не йшов. Кілька разів змилив я, не витримав нотки, перетягнув або не дотягнув, а Титла зараз за кожним разом у бік! Давнійше то й за ухо потягнув, а я собі байдуже, але нині ті штовханці так чогось боліли, що я рад був у землю схватись. Як то? Шпенцер і штовханці — то зовсім не лицюб... Але яюсь я видержав. Сховали ми плащеницю, відправили утреню воскресну, почали службу... Прийшло Херувими. Можете собі уявити, що то за „Иже Херувими“ було на Великдень! Скрутне та штудерне, а що вже довге, то й казати не треба! У двох довше, як у звичайне сьвято. Зразу всі ми по трохи потягали, а далі видимо, що не йде, тай перестали, пустили самого Титлу. А він аж заливає ся, аж очима завертає, так виводить і кінця здаєть ся не буде. Аж тут підірвав за високо. Виджу я і він видить, що не дотягне, та як не штовхне мене в бік! — а я як не попру ся, як не потягну, аж залящіло! Ну! добре — думаю, — що заціяв! був би Титла лютий, а так може за шпенцер забуде... Співаємо дальше. Титла як звичайно, руками вимахує, синьою хусткою від

табаки піт із чола обтирає, а я стою, всякої виводжу, а очима кидаю по церкві.

Аж тут чую: — коло мене сьміхи. Дивлюся на церкву: — сьміхи. Дивно мені. Що таке? В церкві сьміють ся. Я на церкву плечима, тай дальше співаю. Коли дурні, то сьмійтесь, як сорока до сира. . .

Але де там, співати не годен! Сьміхи та сьміхи. Чоловіки сьміють ся, жінки в бабинци сьміють ся, вправді з тиха, в кулак, але сьміють ся. Дивлять ся на мене і посьміхають ся. „Може добре на ковніри вдріли. . . Приїс від Жида шпенцер та може приїс зі шпенцером. . .“

Господи! коли мені се через голову майнуло, як не схоплю ся з крилоса, як не пудну з церкви! Здавало ся мені: ось-ось таки зараз зі стиду спалю ся. А кров так до голови бе та бе, що здає ся, залле чоловіка. . .

Кілько натягав ся Титла за уха, а ніколи так дуже не паміли, як у ту хвилю. . .

Вийшов я з церкви, а люди що стояли під церквою в сьміх. Біжу цвинтарем, а хлопці, що стояли під дзвіницею, в сьміх! А хлопчики менші біжать за мною та викрикують: „Диви, який пан! Диви, який пан!“

Прибіг я до дому а дядиха, як узріла мене, то аж присіла, так сьміє ся! Метнув ся я до комори та до Карольчиного зеркала, що було вліплене в стіну. Дивлюсь, а мої плечі мов мечем розрубані! . . . Ніщо інше, тільки потиснув ся я при „Ижи Херувими“, — шпенцер тріс. . .

Матінко моя! Такий мене гнів обхопив, що я аж заплакав.

Господи! І треба-ж мені було такої публіки, такого сьрому, на ціле село? Як же я тепер бідний людям в очи гляну? Як я до церкви поважу ся? Що мені Каролька скаже?

Виплакав ся я, виплакав, хоч який був великий, а тоді, як не кину отим сурдутом проклятим до землі! — та давайте мені, що хочете, чи я його більше уберу?! Видите, сам Пан Біг не каже цурати ся батьвівської одежі. . .

Гусій.

Збудили його рано, разом зі сходом сонця. Від матери дістав спорий куснець хліба, на плечі закинув вереньку і пігнав гуси. Не багато їх було. Стара глива гуска і двох маленьких, зелених гусенят. На його щастє сього року не вилізло більше. Глива була дуже поважна і спокійна, словом — чемна гуска. За те гусята не вдались у свою маму. То ставали, то вертали домів, то сходили з дороги. Вона гнівала ся на них, сичала, а навіть лопотала крильми. Гринуньо не мішав ся до них. У загалї він не знав, по що його так рано будять і на таке зимно висилають у поле, коли глива й без нього потрафила би піти, попасти себе і гусят і вернути до хати.

— Правда глива? — спитав зовсім поважно. Але глива мовчала.

— Правда глива? — повторив голоснійше і цьвігнув її батіжком. Глива злопотіла крильмь, покрутила своєю довгою шиєю і закричала: Ге, ге, ге!

— А видиш, дурна гуска! — відповів Гринуньо і вже не питав ся більше, бо хотів спати. Він умів йти і спати. Замикав очи, підтягав вереньку аж на голову і уявляв собі, що спить. Ноги тимчасом дріботали по зимнім, веснянім

болоті і приносили його над брід. Тут він підводив повіки і будив ся. Був певний що виспав ся і спати не хоче.

Бродом називали річку, що в тім місци заледви слезила ся по бруднім, болотнистім ложу. Береги мала на метер високі, вкриті муравою. За бродом було лишень кілька хат, що відскочили від села, а там лїс, поле і знов поле.

Глива з криком пустила ся до броду, гусенята покотили ся за нею. Гринуньо став над берегом. Був мало що більший від гливої, подібний до великої груди землі; сїрий, мовчаливий і неповоротливий. Лишень очи сьвітили ся у нього, як два великі вуглі. Тай тільки його, що тіі очи, очи тай живіт надутий, як тарабан.

Став він тай подивив ся довкола. Сїро було і непривітно. Весна якось спізнала ся. По болотах ходили голодні, збіджені бузьки, по корчах сумно відзивали ся птахи. За скоро прилетїли. Гринунєви жаль стало тих птахів і він хотїв їм кинути хлїба. Але не йшли до нього, тому їв сам.

Хлїб був чорний, разовий, з муки, меленої на жорнах. Часто-густо між зуби попадав ся вістяк, а навіть і камінець дрібний, але Гринуньо не зважав на те: Навіть не погадав, що може бути красший, пїтльований книш, або колач. Де йому про те думати. Колись давнїйше приносили йому мамуня з гостини або з міста булку, чи барінок. Але то колись. Тепер маленькій Маруни приносять і то рідко. Чогось тепер білого хлїба не видати, лише чорний, чим раз чорнїйший.

З'їв, який був, останок кинув між гуси і сїв на беріг. Але на березї дув дуже вітер, тому насунув ся више під беріг.

Тепер лишень у чоло йому дуло і стару. атунєву шапку підносило. Насунув її аж на очи, зрененькою обтулив ся, а ноги взяв під себе. Хвилику був зимно, але не довго. Чи він землю розігрів,

чи земля його, досить що якось робило ся немов теплійше : в груди, в руки. Про ноги він не дбав. Були вони у нього, як два приправлені патики. Тонкі, чорні, з великими пороздзявлюваними пальцями, з грубою шкірою на підшві; більше подібні до птасячих нігтів, як до ніг людини. Ходив він ними так само добре по острим каміню, як по шовковій траві, по горячим піску, як по холоднім болоті; навіть стерні у жнива не робили йому ніякого болю.

Скулив ся й думав. Думав про те, як довго він гонить ті гуси, та як довго буде гонити. Хотів навіть числити, але вмів лишень до п'яти і не знав добре, чи вівторок приходить по середі, чи середа по вівторку. Тай що тут багато числити? Гонить від сьвят, а буде гонити доти, доки Маруня не підросте. А Маруня чогось анї руш не хоче рости Мудра нівроку. Та все таки колись вона мусить підрости, а тоді він накинє на неї вереньку, а сам піде до іншої роботи. А може до школи буде ходити?... Таки так; трохи буде яку іншу роботу робити, а трохи буде ходити до школи. . . Що таке школа, — Гринунь не знав. Видів її лиш із верха, а в середині ніколи не був. З верха собі нічого. Привітненькі І дзвінок має. Боже милий! яка то десь розкіш дзвонити! Але де йому про те думати? То лишень старшим школярям дозволяють деколи пан на вчитель дзвонити, тай то лиш тоді, як сторож Стаха пішлють зо школи. В школі тій, як чути часом бють, кажуть клячати, руки в гору держати. То Гринунєви не дуже подобалось. В бійку він не був ласий. І без школи всі йому били. . . Овва! най бють. Або то його болять. Колись боліло, а тепер ні. Лишень мамуня якосьту, як збив поливану мищину, як штовхнули його в бік, то таки почув. І до нині чує. . .

Та най там. Підросте Маруня, інакше буде. Але коли вона підросте, коли то буде?

Тут Гринуньо аж задумався і не знав, чого йому страшно стало. Немов у перше почув те ідке зимно, ту самоту тиху, всю свою нужду. Та зараз і погадав собі: — Чого боятись? Та-ж то день! Ще трохи тай прийду до дому, мамуня насиплять у миску борщу і мятої бульби, потім спати, а завтра знов пожену гуси отут, на те саме місце, над брід. Глипнув і той брід прийшов йому так, якби його не мав ніколи видіти, ніколи. І Гринуневи стало жаль.

Та почуте жалю не трівало довго, уступило місце почуттю болю.

Гринуня не раз боліло, але не так, як у ту хвилю. Його здавило під грудьми так, якби йому хто руку тамки всунув і вхопив, що там є, і держав, і давив. А тут його страх якийсь невідомий обхопив, страшений страх. — Може болячка?

„Болячка“ в уяві Гринуня, то було щось найстрашнійше, що лишень може бути. Навіть смерті він не боявся.

Що смерть! Худа, як Стецева Палагна, з вищіреними зубами, з ясною косою. Ходить собі і косять. Прийде до чоловіка, шах, тай спокій. Він видів ту смерть під церквою на образі, а Стецева Палагна то таки недалеко від них мешкає. Нема чого боятися.

Але „болячка“, о, то погане!

Зелена як ропуха, з качачим писком, із котячими очима. Дуже погана. Одна Горпина ворожбитка вмів її виганяти з середини. — Лиши мене, — просить ся болячка. Десяте твоє покоління оминати буду, тільки лиши. —

А Горпина своє: вилази та вилази! І часом вона вилізе, а часом ні. Є така що вилізе, а є така, що ні.

З їх Гилька то таки не хотіла, хоч який був, корець пшениці брав; а „вона“ його взяла.

Гринуньо тямить. То було тамтого року на весну в оранє. Захорував Гилько, покликали Горпину, поклали його на нослі посеред хати і — виходи! То дуже сьмішно було.

Гилько кричав, а Горпина його місила, як тісто в дїжці. Він видирав ся, його тримали, він іще дужше видирав ся, його ще дужше держали, Горпина ще гірше місила, вже не руками, але колівами, а він іще гірше кричав. А далі, перестав, посинів і захарчав. Тодї Гринуневи зробило ся страшно. Він утік із хати в город і від тої порв боїть ся „болячки“.

А на завтра було по Гилькови. . .

Чи не болячка?

Він почув, що його зуби дзвонять, руки і ноги трясуть ся, а голова ходором ходить. Дивить ся він на річку, а там, де була річка, там тепер мурава, а мурава, там де річка, а потім на переміну, тай знов на переміну, тай знов, тай знов.

Що тут почати? А вжеж нічого іншого, лиш займати гуси тай вертати до дому.

*

*

*

На силу доволїє ся до хати, а мати ну-ж до нього: А що ти, каже, сякий-такий сину, та так скоро гуси приганяєш! Та я з тебе вижену душу!

Але якось не треба було виганяти, сама вийшла. Та так, як би їй було жаль того нужденного тіла, виходила звільна, помалу.

Конав Гринуньо щось три днн. Приходили сусїди, приходили жінки, жалували, потїшали, але не радили ніяк. — Таке йому від Бога прийшло, казали, тай „шлюс“.

Баба Горпина казала, що болячка, але виганяти не хотіла, бо за малий, тай нема як.

— От, коби Бог скорше забрав, бо завада в хаті. —

Та Бог не забирав.

— Таке мале, — говорили жінки, — а такої сили багато.

— То через неї, через маму... доповідали в тиха. — То на неї кара.

Говорили, доповідали, а даліше вradiли по кривого Федорка післати, що в крпосі співав і в Почаєві був і сьвяті листи читав.

— Нехай, казали, прийде та прочитав лист божий та най бідна душа християнська не мучить ся.

Прийшов Федорко, прочитав лист божий і душа християнська сконала.

На дворі як на те було тепло, журчав потік на броді, розвинули ся верби коло броду, а хлопці поробили собі з них дудки і гралі. А Гринуньо не чув того граня; його занесли під берези.

*

*

*

Дійшло опісля до Гринуневої мамі, що то на неї недобрі люди говорили, що ніби то через її гріхи не міг покійний сконати; і їй було дуже прикро.

Таж вона його так любила! Одного його мала! А що вмер, — то така воля божа, а що гуси гонив, — то мусів, бо мусів. Хто мав за нього гонити?... Так то все... Де що на сьвітї, все на маму, ах, усе на маму!

ГОСТИНА.

Я спізнав ся до поїзду.

Воно й не могло бути інакше. Незнайома дорога, чужі коні і глупий візник — якже тут заїхати на час?

Пів милі перед двірцем виняв я з кишені годинник, і тримаючи його в руках, підганяв парібка: їдь, Федьку, скорше, бо буде пізно!

— „Але де! — перечав він, потрясаючи кудлатою головою — як я, колись тут із панночкою їздив, то сонце вже було геть-геть, — і ми не спізнали ся. А нині? Адіть, де сонїнько!“

І він показав бичевном позад себе так, що мало мені очий не вибрав. —

„О! Що йно з полудня ступило“.

„А колиж ты їздив? — питаю“.

„Коли? Аво, якоеь зимою“.

„Та зимою, небоже, сонце, хутше заходить як тепер“.

„То що з того?“

„Як то що? Значить, не чекай аж зайде сонце, тільки їдь, бо буде пізно“.

Ми не могли порозуміти ся. Мій Федько обстоював при своїм, що, мовляв, „колія“ відходить тоді, як сонце зайде. Тай вже.

Я підождав якої чверть години і обіцяв йому „корону“, як на час заїде, а коли й то не помагало, взяв батіг, і як знав, та міг, поганяв коний. Але коні не були скорійші від Федька і ми як-раз приїхали, коли поїзд від'їхав.

Дворець стояв посеред поля і в ньому під ту пору крім чорного, старого пса не було нікого. Ждальня зачинена на ключ, бюро також, роби що хоч!

Сів я на лавку, тай жду. Передімною шини, на право й на ліво біжуть, якби здоганяли себе.

На закруті зливають ся в одну сіру смугу і гинуть.

По обох боках поля. Одні з'орані, другі вже засіяні, треті вкриті стернею. Часом птах перелетить над ними, часом заяць шульне стернею і — тихо.

Видно, як вечір спускасть ся на землю...

Посидів я, подумав, а дальше встав і почав напрасно добувати ся до ждальні.

„А який там дідько розбиває двері! — зверещав жіночий, пискливий голос, із гори. — Поїзд від'їхав тай спокій!“

„Я хочу подождати до другого — кажу“. —

„Другий не йде аж завтра. Тут у ночі ніякі поїзди не ходять“.

„Дивне диво! — думаю собі. — Такий рух, а поїзди тільки в днину ходять.“ Але той самий жіночий голос пояснив мені, що тут, зараз за селом, у темній долині є такий непевний міст, що може кождої хвилі впасти і тому туди ніцю ніякі поїзди не ходять.

Я хотів дальше випитувати ся, але вікно над моєю головою замкнуло ся з лоскотом і я довідав ся тільки, що незабаром верне сам пан начальник із села і скаже, що буде треба.

Чекаю я на того начальника. Де які розклади їзди були — попрочитував, де які оголошення висіли — по десять разів глянув, аж у кінці і начальника діждав ся.

Був то просто старший будник, що повнив на невеличкому двірці службу і урядника і касира, а як треба було, то і клунки до поїзду подавав. Від нього довідав ся я, що тут справді збудували такий поганий міст, що вже раз валив ся; тепер його перед кожним поїздом докладно осматрюють і тому туди ніяка зелізниця не ходить.

„А що я тут бідний до завтра буду робити?“ — питаю пана начальника.

„Га! Робіть, що хочете. Було не спізнати ся. Ліпше приїхати годину скорше, як хвилю пізнійше“ — відповідає з учительською повагою. Найліпше їдьте до села. Там переночуйте в дворі або на приходстві, а завтра до поїзду.“

Се була справді одинока рада.

„А якже те село називаєть ся?“

„Підберезє“.

„Підберезє? То чудесно! Тут є мій товариш сьвященником...“

Гей, Федьку! Завертай коні! Їдемо до „Підберезя“.

За хвилю я знов сидів Федькови за плечами і наглив його, щоби їхав скорше, бо люди положать ся спати. Федько знов крутив кудлатою головою і казав, що він там їздив недавно з панотцем і було далеко пізнійше, а не спали.

„Колиж ти їздив?“ — питаю.

„На празник“ — відповідає спокійно Федько.

Приїхали ми до Підберезя в ночі. Допитали ся до попівства — заїздимо. З комина курить ся і в однім вікні сьвітло. — Славити Бога! Видно, що не вснули. Зліз я з того поганого возиська — йду. В городці — дивно. Нуби якісь грядки, ніби

цвіти, але всьо те запусчене, заросле, як образ намальований і зататаний. Так само в хаті. Видно достаток, видно порядок, нема ладу. Якоюсь пусткою вів з того дому.

Так бував, коли вернемо з далекої дороги.

Застанемо усьо вимите, вичищене, відсьвіжене, а всеж не таке, як треба.

Розглядаючись по хаті, запримітив я над фортепяном жіночий, гарний портрет і що йно тоді згадав, що мій товариш удовець.

Він жив із жінкою коротко і вона вмерла нагло і ненадійно.

Спомин той вразив мене не мило і я почав було жалувати, що заїхав туди, аж двері до гостинної відчинили ся і на порозі появил ся мій колишній товариш. Був веселий і жвавий та держав ся молодод.

Льш над чолом, між густим, чорним волосем сріблили ся білі нитки. Так „іноді“, за рання вдарить мороз і сріблить ся на зеленій, здоровій траві.

„Гора з горою не зійдеть ся!“ — кричав, витаючи мене. — От і не вір же тут бабським повірям! Мене від самого рана свербіла права долоня — аж отсе ти праїхав. Спасибі! — говорив трясучи мою рукою. — Спасибі, що не забув про мене і поступив до бідного пустинника. А я думав, що ми хйба на другім сьвітї побачимо ся“.

„Там своєю дорогою, а тут своєю“, — відповів я, стискаючи його холодну руку.

Звідкиляж ти їдеш? Ага! певне від свояків. Мабуть спізнив ся до поїзду. Вено у нас лучаеть ся дуже часто. Задержують чоловіка від сніданя до підвечірку, а потім під ніч пускають на волю божу. Та не даром кажуть: нема злого, щоб на добре не вийшло. Як раз завдяки тій нашій своєрідности я нині тебе бачу. „Правда?“ —

„Ти вгадав“ — і я оповів йому пригоду. Він слухав, дивлячи ся на мене лагідними, голубими очима, які пригадала мені мої давні літа. Нераз гляділи ми оттак один на другого щиро і просто, не маючи що перед собою скривати. Лиш нині запримітив я на тих ясных зіницях якусь легку опону з мрії і смутку.

А перше були вони такі ясні та чисті, такі прозрі, як гірська кирниця при дорозі.

„Але чекай! Ти певно голоден, а я харчую тебе словами. Марто, Марто! — кликнув, відчиняючи до пекарні в стіні прорубане віконце. — Подайте нам чаю, хліба з маслом та яєць, бо маємо голодного гостя. Лиш скоро!“

За підвечірком не могли ми наговорити ся. Школа, товариші, учителі, чого ми не переговорили за ту коротку годину! Показало ся, що багато з товаришів померло, і то таких, що думали як найдовше жити. Деякі оженили ся. —

„А деяким — замітив мій товариш — уже й жінки померли“.

Я не відповів нічого, лиш завзято взяв гризати суху, як старе лице, поморщену, булку. Думаючи над тим, якби відвернути розмову від немлої теми, почув я в сїньох важке ступанє, якби дві довбні по підлозі били. Потім клямка так жалібно заскрипіла, якби її коваль кліщами відривав і в їдальню увійшла Марта, велика, груба відцвітаюча жінка.

Я понурив голову над чарку мутного чаю, але чув на собі, як нарід каже, якісь недобрі очі.

„Єдомість! А що буде з вечерою? Почтар не привіз мяса.“

„Ну, то заріжте курку“ — відповів коротко господар, а з його голосу і з рухів видно було, що хотів її позбутися як найскорше.

Марта ще раз глянула на мене і на нього, обернула ся і вийшла, замикаючи з такою силою двері, як би їх ніхто більше не мав відмикати.

„Ну, ну! І ми так ненадійно стрінули ся. Ще раз дуже тобі дякую, що поступив до мене. Зробив ти мені велику приємність.“

Потім узяв мене під руку і водив по комнаті, розпитуючи про своє життя. Нарікав, що не мав доброго сусідства, що нема з ким починати якої будь народньої роботи, що, одним словом, життя склало ся не так, як ждало ся.

„І скажи но ти мені, чому дійсність ніколи не може бути така, як мрія. Але то ніколи! Погадати собі, ах коби воно так, або сяк. І ось станеть ся, як ти гадав. А порівнаєш те, що є, з тим, що ти собі подумав і вийде не те. Не те, мій товаришу, не те!“

На вечеру їли ми курку, що ради моєї гостини понесла смерть. На силу давав я їй раду, така стара була і пересушена.

Запримітив се господар і було йому не мило. Він не видержав і коли Марта принесла на брудному підносі не дуже чистий чай, він сказав здержуючи на силу свій гнів: „що у нас ніщо ніколи не може бути так, як у людей! І чи то така велика штука спекти дурну курку?“

„Е — ет! — відповіла Марта — втомосцеви трудно догодити!“

Потім пішла до шафи, найшла дві зовсім до себе не подібні чарки, поставила їх перед нас і вийшла.

„О! Видиш яка! — сказав із жалем мій товариш, показуючи на кухонні двері. — Слова сказати не можна, бо обиджаєть ся; пані!“

Та при вині ми скоро якось забули і про суху курку і про товсту кухарку та балакали дальше, якби хотіли перебалакати всьо, що стало ся в часі нашої розлуки; немов бояли ся, щоби

не поминули чого, якої небудь дрібнички. І здавало ся мені, що ми не розставали ся зовсім, що мешкаємо собі дальше разом, як колись за шкільних часів і балакаємо.

Не чули ся ми, як зо стінного різьбленого годинника вискочила маленька зазулька і якби покривляючись якісь правдивій зазули, викукувала 11 годину.

„Марто! Стелити!“ — крикнув до кухонного віконця молодий пан-отець.

„Де?“ спитав знайомий жіночий голос:

„В гостиннім покою. А швидко!“

Крізь зачинене вікно бурмотів той сильний голос: „Усьо швидко тай швидко, так як би чоловік мав десять рук. Йй!“

„Пошукаємо для тебе свічки — почав мій товариш, відвертаючи мою увагу від немилого бурмотіння. — А води дати тобі також?“

„Дай, коли ласка. Хоч я, кажучи правду, не з гусячого роду.“

Забрали ми свічку й воду та пішли до спальні.

Була то невеличка, вузка комната з одними тільки дверми і з одним вікном, а вікно вибігало на городець. Під двома сліпими стінами стояли два ліжка з високими заплічками. Одно було постелене, а друге стояло неткнуте.

„А ти чому не казав собі другого ліжка постелити? — питаю. — Були би ми дальше говорили.“

„Того ліжка не стелить ся“, — відповів коротко.

І справді, те ліжко виглядало, як би його від довшого часу не рухано. Над ним, на стіні, висів жіночий, ненакручений годинник, а біля нього стояли маленькі, білим кожушком виложені черевички. Крізь вікно видно було кілька дерев, за ними паркан, за парканом церков, за

церквою знов паркан, а дальше цвинтар із громадою деревляних хрестів і з одним кам'яним, що стояв між ними, як жіноча, біла постать із витягненими безрадно руками. Над тим усім осіннє небо, з кількома зьвіздами і з місяцем, що борювався з навалою хмар. Від дерев, від церкви і від паркану падали чорні тіни, а від місяця сипало ся срібло. Як хмари перемагали його, то й срібло меркло, а як він перемагав хмари, то й срібло мерехтіло яснійше.

Я відчинив віконце і на нас дунув зимний, вогкий воздух.

„Ти спиш при відчиненім вікні?“ — спитав мій товариш і я у перве запримітив на його лиці дивний неспокій.

Замість відповіді я спитав: „А ти ні?“ і почав розбирати ся.

За хвилю лежав я в ліжку, любуючи ся відпочинком по кількогодинній їзді. Мій товариш сидів у ногах і ми говорили дальше, як други, що стрінувши ся по довшій розлуці не можуть наговорити ся доволі. Але на моє диво запримітив я, що мій співбесідник забував ся; не відповідав на питання, або відповідав не до річи, був розсіяний і невважний. В його лиці, в голосі, в цілій появі малювало ся якесь дожджане, непевність, тривога.

Ось вітер рушив занавісою при вікні і він зблід; ось зашелестів листок, спадаючи з галузки, а йому кров ударила в лице; ось якийсь шелест пішов по сальоні — і він зірвав ся на рівні ноги. Стояв, вдивляючись у відхилені двері і вслухуючи ся в нічну тишину.

В тім — якийсь звук. Якби хто злегка потрутив клявіші.

„Може кіт“, — кажу, щоби що небудь сказати.

„Не держу котів“.

„То може струна так сама від себе; на зміну воздуха.“

Хвиля тихо. А потім знов той самий звук — і мій товариш, не попрощавши ся зо мною, зникає в темряві гостинної комнати і замикає за собою двері.

Сьвічка гасне, місяць криється в хмарах, робить ся зовсім темно.

„Дивно! — думаю собі. — Звідки та нагла зміна? І що воно має значити?“

Перевертаю ся з боку на бік і не можу вснути. Часом здасть ся мені, що за стіною хтось грає і так тихо, як би муха над струнами брєвіла. Підношу ся, слухаю, тихо... Тільки вітер свище, хитаючи дзвонами в недалекій дзвінниці. Лягаю знов і конечно хочу заснути. Вже чую, як повіки звільна опадають на очи і як гадки кануть у якусь бездонну пропасть. В тім... Якись вітхання в сусідній кімнаті, якись стони. Сідаю і насторошую уха... Ніщо... То скрипить певно відчинена брама на цвинтар.

В кінці починає падати осінній дрібний дощ і його одностаєне, а безнастанне цяпанє по даху дому і по шибях вікна веолисують мене до сну.

* * *

Коли я збудив ся, був білий день. Не білий, а сірий, бо дощ пустив ся на добре.

На ді мною стояв мій товариш у новій рясі з молитвенником у руці. „Іду до церкви. — Говорив тихо і мов несміло. — Не гоню тебе, але як хочеш на час заїхати, то збирай ся. Бувай здоров!“

Попращав ся сердечно.

„Ще раз дякую, що поступив. Зробив ти мені велику ласку. За той один вечір я пережив цілу молодість. Дай Боже побачити ся в друге.“

Стиснув мене кріпко і вийшов. Від порога вернув ся. Був блідий, очи мав мутні, невиспані.

„Вчора — я — не попрощав ся з тобою. Не гнівай ся. Але бачиш, в річи, які не сирили ся філософам.

Вона була у мене. Звідтам — тут показав на цвинтар. — Приходить часом і грав. Довго... Є річи, які...“ решту заглушили дзвони.

* * *

В залізниці стрінув я сьвященника з сусідства. Перемоловши політику, айшли ми на людей.

„Дивний чоловік — той ваш товариш — почав пан-отець. — Часом нічого. Образований, мудрий, а часом як би йому чого бракувало. Серед розмови, серед вечері зірветь ся і їде не знати чому і по що. Чи вірите, що він від року не ночував поза домом. Прийде його година, то щоби дощ, щоби темрява, щоби не знати що, збираєть ся і їде. Навіть не пробуйте задержувати. Дивак.“

Матвій Цапун.

— Федьку!

— Га?

— А подиви ся, небоже, чи не йде богач.

Федько́ кидає молот, лізе не дерево і глядить у село.

— А що, йде?

— Дідько лабатий, не він. А де ви бачили, щоби богач додержав слова? Не дурно каже сьвяте письмо, що скорше верблюду увійде до царства небесного, як богач перелізе через ухо від ігли.

— Як кажеш, як? Борше верблюду увійде... повтори но ти ще раз.

— Піп два рази проповіді не говорить.

— А хібаж ти піп? Тебе навіть на дяка не хотіли, аж я тебе приймив.

— Е-ет! Говоріть своє! — бурмотів Федько, і недобрий, що богач не виніс обіцяного підвечірка, став із такою силою розбивати каміння, що куски по всім цвинтарі лїтали.

— Федьку!

— Га?

— Не збавляй каміння, бо я тобі тепер не підую нового лупати. То мусить вистати на цілий гріб.

— Про мене, най стає, або ні. Я своє роблю — відповів Федько, але вже уважнійше чімхав камінні груди та не метав їх, а подавав своєму господареві до ями. А той стояв у ямі на стільци та мурував невеличкий гріб, так на дві труми. Що накине кельнею вапно, то вставить у нього камінь, та прибе молотком. Часом, як камінь не сидить у справі — клеє, а як не годен дібрати до міри, то чіхраєть ся в голову і спльовує.

Що кілька хвиль витягає кости та обтирає піт. Із роботи він не зовсім задоволений. Не вмів гробів мурувати. Клав хати, ставив печі і мурував склепи. Навіть двірська пивниця вийшла з під його рук, але гріб, то друге діло, та ще для хлопа. Де то хто видів, аби хлопа ховали в мурованім гробі. Хлоп вийшов із землі, землею жив і в землі має гнити. Годувала його земля, найже він землю погодує, най собі з нього хоч яка деревина потягне, або трава. А в мурованім гробі що? Зжеруть його хроби тай — тьфу!

Так роздумуючи, вивів стінку під верх.

Завтра зачне склепити. Але перше мусить богач оглянути роботу, бо така була умова, а з богачами сокоти ся. Прикрий народ. Свого, то стільки, що за наднігтем не дарує, а чужого вірве, де лиш можна. Тай не був би богач!

Поклав останній камінь у самім кутку, вдарив молотком раз, другий, змірив і — добре. Тоді молоток кинув на середину гробу і розвів крижі. По пояс стояв у гробі, а від пояса на землі. Там зимно, мертвечина, а тут — літо, трава, квітки. Пополудневе сонце припікає, над гробами мушки бреньять тихоньку панахиду, коло кам'яних гробів гріють ся ящірки, а коли вітер цілком утихне, то чути, як тріщать деревляні хрести, розсихаючи ся звільна. Саме над недомурованим гробом стоїть молода вишня; киваєть ся від вітру та потрясає своїми ягідками, немов говорить: на, зірви, сочисті.

Муляр ловить її за гиллю і зриває кілька ягід, щоб відсвіжити губу.

Але в ту мить пригадує собі богацьвий по-частунок і кличе:

— Федьку!

— Га?

— А піди но ти та подиви ся, чи не йде богач.

Федько видає камінь та лізе на березу.

— Йде, присяй боже, йде! — кричить за хвилю. — І горівку несе і булки на закуску.

Тогда муляр і собі стає на окопі, та дивить ся, чи правда. А стежкою справді йде богач, Матвій Цапун. Його можна на пів милі по ході пізнати. Ніхто так не киваєть ся, як він, у право, в ліву, в право, в ліву, як маятник при годиннику в коршмі. Та ще має Цапун звичай, відпочивати що кілька кроків. Як йде з другим, то на такому відпочинку перериває бесіду, добуває ріжок із табакою і дає нюхати, як сам — то також нюхає і лаєть ся: „О, виш; дідова! Як заорав! Бодай му так дідьки вилами спину орали. Кільки земленьки сьвятої збавив!“ А іноді: „Казети би читав, гарбату пив, дзиґар смалив, а від праці як чорт від сьвяченої води тікає. А диви но ти, мудрагелю, на мене! Таж я навіть неділі сьвятої не втратив, не то що!“ А сопів Матвій Цапун, як переогодована ворона і час від часу за крижі хапав ся, бо щось там його кололо, якби хто шилом шпигав. Говорили в селі, що то так йому кривда людська боком лізе. Але то не правда, бо Цапун ніколи не кривдив, а йно на роботу був дуже прикрий, для других і для себе. Щось його до тої роботи перло, щось ним кидало, рвало. Зуби затискав, а робив. Буває часом така скоро конина. Чим більша гора, чим більший тягар, а вона скорше гонить. При такій конині не втримаєш пари. Змаргаєть ся на дух. І з Цапунуом ніхто в світі не годеи був видер-

жати. Жівка ззараня постаріла ся, а челядина як дотягне до року, то на службу Божу несе, а на другий рік не стане, хоч ти їй золоті гори обіцюй. За те доробив ся Цапун маєтку. Кажуть, що коршмареви та дідичеви грошій позичав, такий богатир був. А жив як найбільшій. Тільки табаку купував що найкрасшу і раз у рік упивав ся чорноб. А більше нічого. Непривітний був Цапун і неговірливий, неввічливий. Все бувало в землю дивить ся, якби нічого більше не видів. Не засьміється ся, не зажартує, хочби не знати що.

Але остатними роками змінив ся трохи.

Як подибле якого статочного гааду, то жалуеть ся, що дітий не має і що маєток на чужі руки піде. „Але я вже щось таке придумаю, що ну!“ І придумав.

Маєток дасть на „добрі ціли“, так як той пан у місті радить, щоби цілий світ знав, що жив такий мудрий чоловік, Матвій Цапун, а собі вимурує гріб. Видів такі муровані гроби у місті, з янгелами та всякими свьятими. Там десь „алé“ лежати.

Тай мурують Цапунови гріб. Для нього і для Ксеньки, невеличкий. Тай не дорого. Щось за 30 срібних. Чи Цапун на таку суму не стати? А може він того не варта? Мой! Таж він ціле житє в арешті не сидів, нікого до криміналу не завдав, громади ніколи не зрадив. То не кождий потрафить!

Так роздумуючи, підходить до гробу.

— Дай, Боже, щасливо!

— Дай, Боже! Дякуємо! Дай, Боже, й вам!

— Ну, якже робота?

— Ніяк, огляньте!

— Перше випємо по чарці, бо мені в горлі сухо — відповів Цапун, наливаючи чарку.

— Дай вам, Боже, щобисьте ту роботу щасливо скінчили, тай щобисьте ще не раз мурували — каже Цапун.

— А вам, дай Боже, в мирі та спокою лежати в тому гробі — відповідає муляр, випиваючи чарку.

Потім дають челядникови, а потім Цапун кладе пляшку на гробовій плиті, виймає булки і просить, щоби їли та пили без нього, бо він йно на празник по другій пє.

Мулярі сїдають пра плиті, як при столі і підвечірюють, а Цапун кладеть ся спочивати. Перед ним лягає на траву останній промінь сонця. Кругом чинить ся сумирно, як на цвинтар пристало. В горі, над верховіттем дерев видно блідо-голубе небо, як помнятий шовк, долом лягають тїни. В горі запалюють ся зьвізди, а долом, як відблиск тих зьвізд, мерехтять сьвітлячки.

Часом листок задріжить на галузці, часом забренить пчола, що спіанила ся з поворотом до дому, з далека чути шум ланів і клекіт води і торохтанне возів — пригад, що там, за цвинтарем яквїсь другий, живий сьвіт.

Тихо. Ось блисла перша капля роси, задзвонили пільні синї дзвіночки, повіяло кадилом від сосон, почала ся вечірня, цвинтарна молитва. Тихо! Глядить Цапун і видить, чого доси не видїв, чує, чого не чув ніколи І мило йому думати, що така вечірня тишина зійде колись на нього в гробі. Що лежати він буде поруч своєї жінки в вічнім відпочинку, без журби про завтрішню днину. А коли настане така тиха година, як тепер, то чути-ме шелест збіжа на своєму полі і клекіт млина на своєму ставку і вечірний, далекий гул пчіл. А з дзвінницї за його упокій дзвонити-ме той великий дзвін, що він його на свою вічну памать завісив.

Тихо...

Нараз будить його якийсь крик. Ага! То муляр кличе, щоби йти оглянути роботу.

„Зараз, зараз“ — відповідає Цапун, підймаючи ся на ноги.

Мірить уздовж, мірить у шир і дивить ся, чи доволі високий.

Ніхто його не здурить.

„А вважайте, склепіть мені кріпко, щоби, не дай, Боже, склепіння не впало та не поторощило нас, особливо на Великдень, коли тут ціла громада зляже“ — наказує мулярів. „Ну, нічого, нічого, виджу, що робота добра. Нічого“.

Втім око його паде на одвірки. Приглядаєть ся і видить прогалину, таку, що можна би долоню вложити.

„А то що?“ — питає грізно.

„Всохло ся“ — відповідає муляр. „Завтра заправлю“.

„Памятайтеж, заправте, щоби мені було в порядку“ — наказує богач.

Потім вилазять і збирають ся йти.

Муляр скидає в торбу начиння і кличе:

— Федьку!

— Га?

— А бери начиння.

— Завдайте, то возьму.

Муляр завдає і виходять. Цапун замикає ворота, щоби що не ввійшло. Та при воротах іще раз показує на гріб і на ту щілину та каже:

„А памятайте, щобисьте мені добре заправили та щоби нам туди не віяло. Памятайте!“

І виходять.

Нездада пятка.

I.

На прыгірку за церквою шумілі догловіткі березы, білілі камяні хрести, а с'ўры деревляні хрестыкі хылілі своі кривобедры рамена то в право, то на л'во.

На горбках стелив ся мох і рослі денедзе невеличкі корчыкі ялівцю. В осени приходив старшый брат із церкви і абтрысав із отсах куц'ів дрыбонькі, чорні ягідкі та сушив іх до церкви на кадыло. Була то неначе останняя жертва, яку прыносили усонші для своёй церкви!

Був день весняный, повный животворной сили. Сонінько боже сьвітло ясно і кыдало свое жарке промінне так щедро на с'ільскі могілы, що, казав бы ты, захот'ілось йому, чым скорше з землі добути цьвіты і прыкрасыты ними цьвинтар.

Понад гробамы, як стріла, перелітала ластівка - шебетушка, а на окопі гомон'іли босоногі, с'ільскі д'іты. Вони верт'іли кору на березах і білій сок, як каплі сліз, падав із плачучых дерев. Із села до церкви, а з церковц'і на цьвинтар выла ся вузонька доріжка. По ній ішов д'ідусь, старый, згорблений у двоё. Кыхыкаючы, доліз аж на цьвин-

тар, подивив ся довкола себе по мураві, і де сонце найяркійше сьвітило, там сів. Із голови шапку зняв і палицю - кривулю кинув на землю коло себе. За паузи вийняв хустину, дрожащими руками розвинув її і розстелив на мураві. На шматинці синів ся папір; невеличкий, синенький. Підходжу до нього тихо, стаю дїдови за плечима і здоровлю його.

— Дай, Боже, щастя, дядьку Онуфрею!

— Дай, Боже!

— Який з вас славний богач, просуште гроші, ге, ге!

Старий змірив мене від стіп до голови, не відповів ні слова і накрив п'ятку рукою.

— Овва, дїдусю! — кажу до нього. — Які ви недобрі стали. Мабуть забули, як то нераз віяли в нас, на попівстві, збіже в стодолі та казок мені оповідали, або ще давнійше, як я малим хлопцем приходив у ваш садок, а ви стрясали для мене яблука що найкрасші... Віддав забули!

Ті гадки удобрухали дїда.

— Ге, ге, паничу! Колись було, ая, було... І садок був і хата була і поле... Пішло! Віддав я на старости лїт дітям, от, думаю, час спочати, нехай вони попрацюють, а я буду бавити внуків. Та щож? Дивлю ся старими очима, як Жид корову з обійстя займає, як закутник* кожух із хати вносить, як моя праця марно пропадає... Вьру і не поховають як тра, як газду. Та лишилась у мене остання п'ятка. Не дам, думаю, не дам. Буду носити при собі, а як умру, то на похорон буде.

Старий скінчив, зітхнув глибоко і сховав свої скарби.

* Закутник — ексекютор.

А над нами світило весело веснянне соненько, як стріла літала ластівка-щобетушка, а на цвинтарнім окопі шуміли берези...

II.

Минув рік, чи два, чи більше, не знаю. Я знов був у тім самім селі і знову йшов по тій самій дорозі, що веде з села до церкви, а з церковці на цвинтар. Осінний вітер поздирав пожовкле листячко з дерев і котив ним по зжовклих стернях і гонив у далеку даль.

Вузка доріжка була сіра від грязі і ховзак як по дощи. Прикро йти нею. Ноги гуляли, мов не свої і ховзались по грязі, мов по леді.

За мною йшло по тій доріжці людей кількоро. Чотири хлопці несли труну, а мало більше ступало за труною.

Вони балакали з тиха про се, що в місті ярмарок замкнули, бо зараза кинулась на худобу; розказували про Юрка Наконечного, що правується зі скарбом за кусник ліса; про куму Марину, як то вона гонила корову до кирниці, а корова упала і виломала ногу... Балакали з тиха і несли небіщика до гробу.

— А кого ховаєте, люди добрі? — питаю їх, звімаючи перед домовиною шапку.

— Старий Онуфрей помер! — кажуть мені.

— Той з кінця? Дідусь?

— Ая!

— Та в нього мабуть і гроші на похорон були? — кажу я.

Люди зглянулися по собі, немов здивовані, звідки я се знаю!

— Та були, — відповідають, — але що-ж? Носив то небіщик, носив, аж переносив. Покликав перед смертю дяка і вїйта. „Ось вам, каже,

пятка на погріб... поховайте як слід, щоб і труно помірно було, і людей скличте, і по священника підіть..." Та що? Ніхто й не подивив ся на гроші! На що кому старого невальорного банкнота? Ходили ми з ним і до Мордка, і до Шльоми за школою, і до Абрамка до коршми, а Жяд усе своє каже: „Не хочу, не зміню, бо стара, невальорна..." От і взяли ми, тай труну збили яку будь і священника попросили, щоби покропив і тащимо старого під берези. Дбав він, що правда, про свою славу і хотів хоч умирати по господарськи... Та годі! Мабуть не так писано було..."

* * *

Рідке болото хлюпало під ногами, дрібонький дощ мракою спадав на землю, за церквою білїли кам'яні хрести, а над ними шуміли довговічні плачучі берези.

МАТИ.

I.

У хаті Василя Гильчишина було гамірно і глітно.

В сьвітлиці, на дубовій скрині, застеленій білою скатертю, поставлено хрест із церкви і дві сьвічки та хлїбів зо три бохонці. Відтак до тої скрині приступив сьвященник із дяком і став правити панахиду. Цїла сьвітлиця наповнила ся людьми, що стояли поважно, в сьвяточних одежах, півголосом шептали молитву і зітхали часами.

Так поминали вони покійну Василиху, яку перед годиною може відпровадили на місце вічного спокою.

Біля скрині стояв муж покійної, вдовець Василь Гильчишин, так близько самого пан-отця, що дотикав ся його сьвященничих риз. Він уважно слухав слів панахиди і раз-у-раз обтирав правою рукою сльози. Був то мужик у середних літах, сильний і здоровий.

По парастасі, коли дяк здіймив із сьвященника фелон, появили ся на тій самій дубовій скрині сьвіжі, горячі страви і газда запросив чесних кумів та сусїдів, щоби сїдали та живили ся. Випрошу-

кучись і припрошуючись, засїли вони до стипи і живлячи ся, згадували покійну добрими словами.

— Так, так, — заговорив сьвященник, — добра була покійна! Дві хоругви до церкви купила, най із Богом спочиває, земля їй пером!

Усі присутні зітхнули, повторяючи за пан-отцем: „Земля їй пером, най з Богом спочиває!“

В мешкальній хатї гостив молодий удовець жінок та господарів молодих і не так уже поважних, як ті, що сидїли разом із пан-отцем за одним столом у сьвітлиці.

Між тим двері з надвору були відчинені і крізь них безнастанно входили люди, як по сьвячену воду. Приходили жалувати бідного кума Василя і потїшали його по тяжкій втраті. Василь дякував їм сердечно, цілюючи ся з ними в плече, і всякого гостив чаркою і пирогами.

Так трівало аж до вечера. Під вечір пан-отець відїхав домів. У хатї Василя Гильчишина зробило ся свобіднійше.

Бесїди йшли голоснійші і не так уважливі, як перше. З часта вивязували ся дрібні суперечки, а не обійшло ся також без жартів і сьміхів, щоби, як то кажуть, сумного потїшити. Бо й то христїянська повинність...

Господар ходив від стола до стола і з кута в кут. Доливав, частував, принуку давав і просив, щоби вибачили, коли не догодить.

Пізно в ночі прием скінчив ся, гості стали розходити ся домів. Господар випровадив їх без шапки аж за ворота, на вулицю. Тут вони ще раз стали і перебалакали не малу годину.

— Бідні ви, куме Василю! — казала сваха Горпина. — Дуже ви бідні. Така хата, такі статки... Не дасьте собі ради, ой не дасьте. І трое дїтий маленьких... Хто то обїде? Хто обпере, обшиве, хто голову змиве? Бідні-ж ви, бідні!

— Нема що, Василю! — заговорив і ҮҮ муж. — Вам газдині треба і то зараз, бо все піде марно. Сватайте Стецеву Гапку... Дівка старша і робітниця добра, як раз для вас, Василю. А старий богач! О, що богач, то кажу... Дасть дві ниви, і пару волів, і дві корови і скриню. Як гадаєте, але?

Вдовець вислухав спокійно тої поради, а відтак, махнувши рукою, сказав:

— Дайте спокій, куме сусідо. Де там мені до того... Тут ще ладаном пахне, а ви про весіле... Де там!

— Ну, годі, годі! — потішувала його сваха Горпина при помочи мужа. — Живий живе гадає... Так те-ж і ви. Покійниця, най з Богом спочиває... Праведна була, то всякому звісно... але вам треба про себе подбати і про добро. Вона сама не схотіла би, щоби вам масток пішов отак фу-у! (Тут Горпина приложила долоню до своєї губи і дмухнула по ній, показуючи Василеві, як його добро розкотить ся, коли він не возьме Стецевої Гапки). — Ну, а врешті діти... Що гадаєте, діти дадуть собі раду? Де там! Куди їм до того! Та то ще дріб, такий дріб, що аж жалісно дивити ся. Їм конче газдині треба, щоби їх обійти знала. А Стецева Гапка як раз до того. Дівка старша, і робітниця добра, і...

Тут кум, виручаючи жінку, взяв ся на ново вчисляти всі добрі прикмети Стецевої Гапки. Та лишень добрі! А не сказав того, що вона цокотуха, і побігуща, і як гадина недобра. Тай дала-ж би вона тим дітям, ой дала! Тай змила-ж би вона їх що днини... — ой змила! Тай обіпрала би їх кулаками... ой обіпрала!

— А в тім, як гадаєте, — кінчив невтомимий сват. — Робіть, як хочете. І не думайте, що то моя сестрінка, то я за нею потягаю... Борони Боже! Я чисто з серця, з доброго серця, бо

виджу, що вона як раз для вас припала. Кажу вам: дві ниви, і пара биків, і дві корови, а врешті, як гадаєте, а я з доброго серця... Ну, бувайте здорові! А не сумуйте! Нехай вас Бог потішить. Здорові будьте!

— Ідїть здорові! — відповів удовець і розпрощали ся.

Зачинивши ворота, Василь повільною ходою ішов до хати, роздумуючи над радою доброго сусїда.

— Дві ниви і дві корови, і пару биків... нема що казати, річ добра. Не без того воно, щоби старий батько і готівкою де-що не дав... на то вже свати... Аж тоді можна би наймита найти і сїножатку докупити...

Наймит і сїножатка здавна були горячими мріями Васвля Гильчишина, але через покійну жінку, що в загалі не любила жадних новостий і бояла ся їх, ті мрії не могли здійснити ся. За те тепер отвирала ся перед Василем певна надія, що зможе найти собі наймита і купити ту сїножатку, яку ще його покійний батько зачав торгувати. Аж тоді показав би він усім, що то значить господар.

Із такими гадками клав ся він на постіль.

Діти вже спали — сном праведних, спокійним, таким, як лишень діти вміють спати. Їх легоньке храпанє, розходило ся по хаті та зливало ся з голосом цвїркуна і нічної мушки.

Довго в ніч — геть по за північ, не міг Василь Гильчинин заснути, на переїмну згадував свою покійну жінку і Стецеву Гапку. Він чув Гапчин голос крикливий і злісний, але враз із тим видів, як вона виринала перед ним у темряві ночі, кругла і розкішна, прикрашена парою сїрих биків і двома бочистими коровами на тлі фялюючих золотом пшениці двох довгих і широких нив...

II.

А тимчасом Василиха проводила першу ніч у новій хаті. Сумно там було і лячно і самотно. Анї вікон не видно, анї дверей, анї людського духа не чути. Замість стріхи; груба верства землі — холодна, мовчальна.

Довкола хати берези ростуть, а в їх тіні стоять деревляні хрести. Ось рухають ся білі берези і вітями своїми, як руками, доторкають ся з легенька хрестів. Вони показують на нову Василишину хату і питають ся, хто в ній замешкав. Довкола могили висока трава росте і пахучі цвітки, що йно тепер підносять свої головки дрібонькі, стоптані за дня, підчас похоронів. А долом, долом по при саму землю летить вітер і гладить сьвіжу могилу своїм холодним крилом і потішає її і каже: „Не бій ся!“ А відтак летить, кидає ся довкола, збирає пахощі й росу і обливає ними сьвіжу, непорослу могилу.

Не бій ся!...

О півночі, заки кури на селі запли, над тою могилою підняла ся хмарка. Бліда, маленька. Така, як часом над водою стає, або по опарах літає. Вітер підбіг, підніс її на крилах і поставив на ноги. Заколисала ся вона немов із безсилля і стала. На голові рантух, у руках сьвічка з ярого воску, руки на-вхрест. Усьо з хмари.

Глянув місяць, — сховав ся. Зірвала ся сова, розплющила очи, зверещала і, бючи широкими тяжкими крилами, полетіла в ліси.

Хмарка рушила з місця. Білів ся рантух, біліла ся погашена сьвічка в руках, а руки держались на-вхрест. Куди вона летіла, трава до землі прилягала, дерева розгинали своє галузе,

листом тремтіли, — дорогу робили. Летіла по над збіже, — колосв филивало без шуму.

Увійшла в село.

Перед цервею зупинила ся на хвилину, ма-
буть змовала молитву і дальше йшла.

Вартівникам волосв дубом ставало і хоч не
виділи нічого, тремтіли на тїлі і хрестили ся, щоби
страх відогнати.

Крізь заперті ворота, перейшла як промінь
місячного сьвітла; не відчиняла їх, бо були
скрипливі.

Увійшла.

Вірний пес, що спав біля порога, пізнав її.
Пізнав свою газдиню. Зірвав ся, з радости за-
скомлів весело і кинув ся до неї. Але дарма.
Вона не погладила його, як перше, не похвалила
його вірности собачої, не глянула навіть на нього.
Він хотів доторкнутись її одежі, поласитись хотів
— дарма, не міг. Перед ним не було нічого. І со-
бака заскомлів трівожно, шерсть насторошив
і, піднімаючи голову на місяць, став вити.

Вона увійшла в хату. Ввійшла тихо, неза-
мітно, знов наче те місячне промінне, що крізь
вікно продирав ся в кімнату. Всї спали — сном
твердим, спокійним. Двое дїтий старших на лаві,
мале, наймолодше в колісці, батько на постели,
з якої недавно її забрали і положили в труну.

По-під стелю, довкола стїн, висіли образи
сьвятих, немов сторожі сонних. У місячнім сьвітлі
видно було їх очі грізні і огнисті, що дивили ся
на неї і немов питали, чого прийшла?

Вона підійшла до своїх двох старших на лаві.
Вони спали, підібравши під голови руки, бо по-
душок не було.

— Бідні ви! — сказала. — Ззараня прийде ся
вам зазнати людського горя, хлопської неволі.
Ззараня руки попадають ся з праці, попухнуть
ноги від утоми. Ззараня! Жаль мені вас, діти,

та що-ж я поможу? Не в моїй се силі. Та не жахайте ся, ви мої, я буду з вами!

І вона нахилила ся над їх уста-коралі і зложила на них свій бездушний поцілуй.

Вони порушили ся крізь сон. Здрігнулись, кинули собою раз, другий, хотіли встати, збудитись — дарма. Зітхнули лише і дальше стали усьміхати ся солодко до любої появи.

Біла тїнь повернула, майнула собою по хаті і зупинилась над дитиною в колисці.

— Як тобі твердо, мов ти маленьке, як тобі твердо! Гірка-ж твоя доля сирітська, гіренька! Таке маленьке і таке безсильне, мов пташатко, хто-ж тебе обійде? Тверді в людий руки і щирости не мають. Зломлять тебе, як тую билину крихоньку, бідне мов! А серця їх іще твердші від рук. Біда тобі!

І нахилила ся над колиску дитини, а розціпивши свої закостенілі руки, поправила дитині постіль, щоби твердо не було і щоб не давило її ягідки малої.

А воно, бідне сирітство, ручки витягло до неї і устами, як двома листочками рожі, трепетало: — Возьми мене до себе, возьми! Не дай мене на поталу мачухи лихої, не дай!

— Не дам, дитино! — відповіла тїнь біла і приступила до постелі.

Василь спав, храпаючи здорово крізь сон, і усьміхав ся до двох широких нив та наймита годив і торгу за сіножатку добивав.

Вона не промовила до нього ані слова, лишень вдивила ся в нього своїми розбільними очима так сильно, що він не втерпів.

— Не віддам! — крізь сон промовив. — Ні, не віддам! Не бій ся, Гандзю, не дам я знущатись над дитиною нікому і не позволю їй кривди зробити. І Гапки я не возьму, бо вона язя.

А вона в друге глянула на нього поглядом таким сердечним і щирої вдячності повним, що в нього серце з болю защеміло і він припідняв повіки. Глянув по хаті, — нічого не було. Очи протер — ні, нема нічого. Лише місяць до вікна заглядає і свершок цвирінькає в куті. На подвірю пес вив.

— Сьвят, сьвят, сьвят! — говорив, хрестячи ся Василь. А я був би присяг, що вона була... А може й була?...

На другий день здивав ся Василь із своїм сватом біля керниці. Напували коні.

— Слава Богу!

— На віки слава!

— А де! Тпррру кара! Кудя лізеш? Гніда, гей до води.. Ну, щож там чувати?

— Та нічого. А щож-би? Біда тай годі.

— А скучно вам, куме?

— Своя річ, що скучно.

— Та воно правда, але що-ж робити?

— Всьо божа ласка... Кудя лізеш, гніда?

По такім офіціяльнім вступі приступили до річи.

— Но, як же Василю?

— Та ніяк. А що-ж би?

— Возьмеш Гапку?

— Най її беруть другі.

— Не кажіть, Василю! Пожалуйте того!

Пара биків, скриня, дві корови, а поле як лани в пана. Ну, якже? Возьмете?

— Не мені її брати.

— Та чому?

— Бо тому! — з притиском відповів Василь і, напоївши коні, завернув до дому.

НАСТЯ.

I.

На краю села стояла хата. Нова - новенька. Стіни в неї біліли, неначе виліплені папером, чистенькі вікна зиркали, мов очі молоді і веселі, а недавно пошита стріха переливала ся золотом до сонця. Під стріхою ластівки зліпили гнізда і стрілою літали довкола нього. Під хатою росли високі мальви, цвітом покриті від гори аж до споду. Між них втисне ся вітер - збитошник, гойдає ними, хапає їх за гнучкий стан, а бідне квіте соромливо вихоплює ся від нього і головками стукає до вікон, взиваючи людей на поміч. А соняшник, як старий батько, дивлячись на ту дитячу іграшку, похитує великим жовтим лобом.

Був ранок. Товар пішов у поле, птиця розбрилась по всіх усюдах і над хатою воцарила ся правдива сільська тишина. І так то весело визирала хатина з посеред тиші, таким щастем несло від неї, що, казав-би ти, ангели божі, коли літаючи над миром, примучать крила і спочити хочуть, та нуде не спічнуть, лиш на тій новенькій стрішці між тими різноцвітними мальвами, між хрещатим барвінком і сивеньким васильком... Та ні! Ш

було лиш із надвору хати. А в середині!... От, власне рипнули двері. Вийшов чоловік, рослий, кременний, ногою розтворив ворота і опинився на дорозі. Обернувшись, глипнув на хату, засунув капелюх на очі і крізь зуби зашипів: „Язя!“

— „Язя!“ — промовив іще раз, сплюнув і пішов далі.

Хвилю хиталися ворота, потручені його ногою і мальви заглядали крізь вікна до середини, цікаві, що там сталося і соняшник жовтий покинував великим лобом. Аж знов відтворилися двері і вийшла жінка, з червоними від плачу очима. Підійшла до воріт і глянула на дорогу. На ній видко було, як вози їхали і як ішли люди. Гонив як вітер.

— Йди, йди, нелюде лютий, тільки мого щастя, що тебе не бачу! — і запаску піднесла до очей, втираючи сльози.

В годину пізніше, ті, що йшли в поле на роботу, бачили її, як стояла в тім самім місці, схилена на ворота, з закритими очима.

— Плаче богачка — казали — та Бога гнівить! Такий достаток, таке багатство, а вона плаче... Ледащо тай годі!

Лиш вона не чула тої бесіди і не бачила нікого. В голові в неї було як у гамарні; в очах потемніло, а по мозку немов розлялася якась чорна мазюка. Стояла, забувши саму себе і весь світ божий.

Аж із легка з тої темряви стали виринати образки, якісь неясні, далекі, немов оповиті імлою. Се були згадки з літ дитячих та дівочьких. І ось вона бачить себе малою дитиною в родичів багатих. Одиначка, плавав в достатках і вигодах. Росте, як розкішна квітка, в затишньому веселому саду... Ось вона дівує, в псдругами, з Миколою стрічаєся коло керниці. Бідний Микола. Загнали його в далекий край, між чужих людей, під карабін во-

яцькій. А тут тимчасом сватів прислав богач із сусіднього села. „Та не мене він сватав, а мої воли круторогі, мої достатки нещасливі... „Я не піду, батеньку, не піду! Я на Миколу подожду, аж із війська верне!“

— „Підеш! — сказав батько і стукнув ногою. — Віл із волом, кінь із конем, а з богачкою — богач. Не якийсь обідранець Микола, а Гнат Лабій тобі під пару. За нього підеш!“

І пішла. Грали музики, лилась горівка і так гуляли, що аж обійств ходило.

— „І до нині грає мене в мізку, хоч пів року від весілля минає, і до нині гуляє зі мною не чоловік, не муж, а чорт... Гнат. Йди, йди, поганій, мерзений! Не хочу дивити ся на тебе, я не сяду з тобою до одної миски і не перебуду одної ночі з тобою під одною крівлею. Іди геть від мене!“ — І вона зайшла ся плачем.

— „Ах! Коби так можна вирвати серце з груди і шпурнути ним, оттим недобрим, непримирним серцем, якого ні навчили, ні вговорили! Ах, доле, коби то можна!“

— Насте! Чп се ти, Насте?!

Молода жінка здригнулась. Неначе блискавка перейшла по всьому її тілі, так уразив її сей голос.

— Микола! — промовила на сплу і подалась до хати.

За хвилю заскрипів засув і двері замкнули ся мов гробова челюсть. Молодий парубок підійшов до них і вдарив по дошках сильним кулаком. Та двері не отворили ся.

— Насте! Настуню! Підійди до вікна, найгляну на тебе! Три роки не бачив, три довгі, тяженькі роки.

— За пізно! — повторив той сам голос, а за ним почав ся плач по всій хаті.

А до вікон із надвору заглядали цікаво мальви і соняшник кивав головою.

За піано!

II.

Того самого дня під вечір вернув Гнат, як ніч, до дому. Лютий і п'яний.

Сама прийшла худоба з поля і птиця постягала ся з города і ждала під дверима хатини. Коло воріт сторожив пес, скручений у клубок.

Гнат узяв ся між ними заводити лад. Копнув пса ногою, аж бідне сотворіне заскавуліло з болю, потоптав кури, за коровою жбурнув колом. Пес скавулів, узяв хвіст під себе і потяг під недалеку грушку; наполохана птиця підійняла крик і розбігла ся по всім усюдам; корова жалібно заревіла.

— Насте!

Вона мовчала.

— Гей, чуєш, Насте! — гукнув Гнат і потягнув її так сильно за рукав, що молодиця захитала ся і трохи не злетіла з ослона.

Отворила очи.

— А чого тобі, Гнате? — промовила на салу.

— Вечера де?

— Я не варила!

— А то чому?

— Бо не могла. Я така хора... Я... я... я спала.

— Газдине! Богацька дочко! Ти за помийницю жидівську не вартуєш. Я тобі раз останній кажу, що хоч я тобі не любий, а я тобі муж і пан. Коли не з милости, то з мусу дбай про мене, а ні, то горе! Видиш! — Він показав свій п'ястук здоровий і вдарив ним так сильно по скрини, що вікна задзвеніли, хата стрясла ся,

а Настю муравлі перебігли. — Зараз мені вставай і розкладай огонь! Чи чуєш?

— Чую, — сказала Настя, — але вечері не зварю, бо не годна... Мені весь сьвіт не милий... Слухай, Гнате! Відчепи ся ти від мене, покинь мене, або дай, най я верну ся до дому. Піду в сьвіт за очі, на службу стану, горювати буду, а з тобою жити в мене нема сили. Мене силою віддали за тебе, я себе не переможу. Пусти мене! — Вона зсунула ся з лави на землю і впала перед ним на коліна. — Пусти мене!

— Підеш! — вицідив Гнат через зубя, — але не до дому, ані до Миколи! Ні! Ти підеш гнити! Гнити підеш, спру землю їсти. Чуєш, де підеш? Чуєш! — І тряс нею так люто, що бідна голова хитала ся з боку на бік, немов на скручених в'язах.

— Гнате, пусти! — кричала жінка, а він тряс нею ще гірше. — Гнате! — і кинула ся до очей з руками.

— Ах! Я тебе, гадюко! — заревів Гнат і повалив жінку на землю.

Цікавий місяць викотив ся зза хмари і зазирнув до хати. Високі мальви собі-ж ударяли до вікон головками. Соняшник, що стояв оподалік і всі інші цьвіти і дерева, що не могли дібрати ся аж до вікон, питали ся одні других: „А що там? Що там?“

А тамки, на серед хати, лежала Настя з лицем, як хустка і з замкненими очима. Сині плями кинулись на тіло, уста сцїпили ся. І не пізнати було, чи жива вона, чи вї.

III.

Кури піяли на північ, як Настя піднесла повіки. Глипнула по хаті — нема вїкого. Лиш мальви заглядають у вікно. Навіть і місяць зійшов

уже з неба. Слухає — нічого не чути. Пробоє встати — тяжко. Голова болить, кости болять, синяків не діткнути ся. На силу встала і вийшла з хати.

На дворі було тихо. Навіть дерева і цвіти стояли неподвижно. Настї здавало ся, що вони мають очі і дивлять ся на неї. Жалують, чи сьміють ся? Не знати. І їй зробило ся соромно і прикро, а кров так хутко набігла до лица, що бідна жінка мало не впала. Вийшла, викотила ся на улицю і почала бігти. Куди? — сама не знає. Чує — щось гонить за нею. Се він, Гнат нелюд!

Добуває останків сили — та не втече... Оглядає ся, — аж легче стало. Се її вірний собака.

— Верни ся, Бурку, верни! Ми лишили пусткою хату, ще злодій увійде. Вернись!

Собака глянув на свою газдню, як би хотїв сказати: ні, я з тобою піду, бо ти для мене добра, а „він“ не гідний нашої прихильности — але надумав ся і вернув.

А вона біжить навадогін із вітром. Розхристане волосє хоругвою мав. Анї очіпка на нїй, нї запаски. Добре, що ніч, тай ніхто не побачить, бо люди сплять. Лиш вартівник під церквою підніс голову, глянув і — впав лицем на землю. Думав, що мара яка біжить у село. Саме над досьвітком прибігла Настя під батьківську оселю.

На небі миготїла поранна зірниця, а люди досипляли сну. І Настині родичі спали, сном тихим, спокійним, сном спрацьованих людей. І снила ся їм Настя весела і щаслива. Дякувала їм, що не віддали її за бідного Миколу, а казали йти за Гната богача...

Настя переступила поріг.

Гей, нене рідна і ти старий батьку! Чи в таку гостину ви дожидали доньки?

IV.

Вже кілька неділь проживає Настя в батька-
неньки. Та лиха їй година. Старі ходять, як туча,
грізні і похмурі. Ласкавого слова не кинуть —
а розради навіть не жди. Людям Настя не по-
казує ся на очі. Але від них не скриєш ся, не-
бого!.., То за сіллю, то за ситом прийде кума
і жалув її. А поза очі глузує:

— Ото, каже, богач віддав свою Настю!

— Та не знав, чуте, котре з них завинило?

— Мабуть вона.

— О, їй з очий не добре видно. „Зальотна“.

— А Максим, чуте, що? Таж то діле село
знав. От „публіка“.

„Чи справді я завинила?“ — питала себе
Настя і не могла відповісти. Знала тільки, що
любила Миколу, а їй казали йти за Гната, знала,
що Миколи не годна забути, а Гната любити, та
ще знала, що так довше не може бути і що му-
сить ся то все якось скінчити. Але як?

А тимчасом на сьвітї йшло все своїм від-
вічним ладом. Минуло літо, прийшла осінь, минула
і тихо підкрадала ся зима. Опустїли поля і засу-
мувала ся діброва. Крачуть ворони, а співучої
птиці вже не почути. Лютій вітер, зимно і брав
їди прогнали їх за море. І сумують за ними де-
рева, сумують листки та жовкнуть із суму. Зри-
вають ся з гильців і летять доганяти. Не доже-
нуть!

А тимчасом жорстока зима починає своє діло
заглади. Ледяними вістями скувала землю, по-
крила її білим покривалом снігу і — спи! Заснула.
А вітер реве, виє, стогне, нїби до сну її ко-
лише...

Спи, земле, спи! Приспи в собі всі злидні
і горе, а як збудиш ся зі сну на провесні, засяй

нам щастем, силою, красою; бо ми від тебе ждемо добра багато і з рожевими надіями чекаємо тебе...

* * *

Настя не виглядала весни; не дожидала від неї ні радості, ні втіхи, ні полекші.

Весь світ для неї покритий смутком, так як земля покривається снігом.

Сонце заходить, вона стоїть на березі ріки.

Вже всі жінки, що прали разом із нею біле, пішли додому, а вона завжди була пранником, аж відгомін лунає по лісі.

А сонце — зимове, каправе сонце, котить ся лїниво за рубець виднокруга. От, от, бебевхне собою в пропасти заземельні і темно стане. Та заки згасне, втворює широко очі і всьміхає ся так весело і сердечно, що від того усьміху цілий світ обливає ся всіма відтінками золота і — крови.

На дворі тихо. Вітер затих. Чути як сани їдуть дорогою від ліса; як рубачі їдуть за ними і як сніг скрипить їм під ногами. Їдуть, пакають люльки і говорять із собою. Деколи підбігають, щоби розігріти ноги та бють ся руками по плечех, бо зимно.

Між ними йде Микола. Від коли вернув із війська, ходить на зарібки. Тепер рубає стоси. Його мати мешкає на краю села, за потоком, він прощав ся з господарями і йде короткою стежкою понад потік. Над рікою стоїть Настя і була пранником, аж гомін йде по лісі.

— Насте! А ти чому не йдеш до дому? Видиш — віч.

Настя винула пранник і мовчки збирала біле. Він підійшов до неї і спитав:

— Насте! Чи то правда, що люди кажуть?

— Правда! — відповіла Настя.

— А чогож ти йшла за нього?

— Мені казали. Силою потягли до престола.

— А мене тобі не було жаль, Насте?...

Потім замовк. Нараз промовив рішучо:

— Я його вбю. За свою і твою кривду.

— Миколо! Що ти говориш? Спамятай ся. Ти того не вдієш. Таж він женив ся зі мною, як женить ся багато інших, для поля, для худоби. Взяв гроші. А врешті — я сама сказала йому, що його не люблю і що на жабу волю дивити ся як на нього, ну й він...

— І він тебе побив, била би його божа сила. І до такого розбишаки ти гадавш вертати?

— Ні, я до нього не верну — відповіла Настя.

— Ніколи?

— Ніколи.

Місяць підпливав на середину неба і як потопельник, то виривав, то потапав у хмарах. Мороз сьвітив ся на снігу, а було так тихо, що вони чули як лід мерз на річці і як серця били ся в грудях.

— Насте! — промовив нараз Микола і вхопив її за руку. — Будь моєю! Я тебе заберу звідси геть далеко, за море. Там заживемо щасливо. Родичів не жалуй, бо вони тебе не жалували, покинь усьо і ходи зі мною. Підеш?

Держав її кріпко і шептав їй заодно:

— Підеш? Підеш?...

Густі хмари не пускали місяця на небо. Сірий сумрак покривав сьвіт. Вітер не переривав спокою, а лід мерз і тріщав на річці.

— Пусти, мене, Миколо! Пусти! За пізно! Господь видить, я хотіла на тебе ждати, я виглядала — а тепер уже всьо за пізно — пропало. Я присягала. З ним мені не жити, бо не годна, а з тобою не йти, бо гріх і нема мені на сьвітї

ні ради, ні поради. Але знай, що я тебе люблю і тому йди від мене — геть!

V.

Розійшли ся. Сумна розлука.

Микола по розраду пішов до коршми, а йдучи вигукував весело — дурив себе. Настя з білем вернула до хати. Відтворює двері. Батько на лаві сидить, мати коло печі порасе ся. Суває горшками по припічку і не відвертаючи лиця, питає:

— А ти де була, Насте?

— А хибаж ви не знаєте? На ріці.

— Та до тепер прала? До півночи. Як на заразу.

— Та де вам північ? От, що йно сонце зайшло.

— Еге! — докинув батько. — В тебе доти день, доки Микола коло тебе. Знаємо ми, знаємо. Але — зле ти робиш, Насте, дуже зле. Сором на мою сиву голову наводиш.

— Тату! Чи вам іще мало мого горя?

Старий замовк.

Сіли їсти вечерю. Настя плакала.

— А ти чого, Насте, плачеш? Їдж, небого. В дорогу треба вхопити теплої страви.

— В яку дорогу? — питає Настя. — Хіба на постіль?

— До чоловіка — відповідає батько — Гната. Був перед вечером і казав тебе привезти. Тай повезу. Ти-ж його законна жінка. А в письмі сьвятим стоїть, щоби жінка не повидала ся мужа. Чужого добра переховувати не годить ся. Тай пан-отець уже закликали мене до себе та питали ся, чому не живш із чоловіком. І люди не дають спокою і діти показують пальцями на мене: диви — кажуть — то той богач, що його дочка не-

сидить із чоловіком. Не годен я стерпіти такого стыду...

Настя, ніби не чула того. Її лице було, як із каменя коване. Німе і ніби байдужне.

— Збирай ся! Я йду запрягати коний — сказав батько і вийшов із хати.

Тимчасом мама відтворила скриню, виняла новий кожух, накинула його на доньку і собі стала приповідати:

— От і мій старий зараз по шлюбі побив мене, а я не втікала. Прожили ми більше як трицять літ у мирі та спокою, що кожному дай Боже так жити. Воно часом добре, як жінка чує руку над собою...

Стара, що йно розговорила ся на добре, коли на порозі появил ся батько в великих рукавицях, у шапці на уха і з батогом.

-- Ну, кому в дорогу, тому час. Ходім!

Пішли. Стара зробила хрест над ними і замкнула ворота.

— А як, чувш, буде дуже курити, то підночуй. Побачиш, як вони там із собою, чи не відвикли.

— І не привикнуть — докінчувала Настя.

Їдуть.

Легенькі сани як по воздухах гонять, коні мов плывуть по снігу, лиш час від часу порскають для охоти.

— Здоров! — каже тоді батько. — А що? Я казав, Гнат буде нам радий.

— Ще й як! — доповідає Настя.

Їдуть дальше.

Між тим селом, де мешкали Настині родичі, а тим, де жив Гнат, був великий став. Зимою, як лід зцінить воду, а сніг покриє лід, люди їздять ставом, бо ближше і рівно, як по стелі.

І Настя з батьком іде через став. Батько поганяє коний і ногами по снігу волочить, донька

думку думає... І так зле і так не добре. Родичі з хати женуть, із Гнатом жити не годна, з Миколою не годить ся. Що тут робити?

— Що? — питає вода, хлюпаючись у полонці. — Ходи до мене. Я тебе прийму, я тебе до себе пригорну, на віки заколишу...

Настя зсунула ся з савий.

Прилякла над полонкою і глянула під лід. Там було чорно, але спокійно. Лиш вода цілувала ся з льодом.

Нахилила ся низше, низше, ще низше — лід затріщав і обірвав ся.

На цілім ставі, під хрустальним ледяним склепінням зробив ся гамір.

Там витали нового гостя.

Даремно батько шукає Насті по цілім ставі. Від села до села лунає його здоровий голос: „Насте! Насте! На-асте!“

Дрібна осока тріпоче сухими листками і шепче: „Ось я! Ось я!“

А вода з під льоду доповідає глухо: „Оттут! Оттут!“

В глухім куті.

Яцкова ялівка обіла ся конюшини і згубла. Лежала коло ясел, у стайни, як гора, а в хаті Яцко с'варив ся з Яццою.

— На що ти пустила ялівку на с'віжу конюшину? Господине!

— А ти на що лишив вітвором ворота? Господарю!

— А ти чому їх за мною не заперла?

— А в тебе від чого руки?

— Ти мою працю марнуєш, жінко!

— А ти мій вік змарнував, чоловіче!

Так сварили ся цілу днину...

Під вечір пригадали собі, що ялівку треба закопати, бо заповітрить подвіре.

— Тра було дорізати, — каже Яцко, — був би нарід розібрав під неділю!

— Мій батько не різник, а мати не різничка — відповідає Яццою — тай я різати не вмю!

— Але явиком, як бритвою ріжеш. Правда?

— Коли ріжу, то своїм, а тобі зась до того.

Відчепи ся від мене тай йди, зроби який кінець із ялівкою, бо ще йно того треба, щоби тебе жандарі забрали.

— А тебе чорти заберуть! — гукнув Яцко, переступаючи поріг.

На подвір'ю думав собі, що баба правду каже. Він завинив, бо воріт за собою не замкнув. Ялівка вийшла з подвір'я, обіла ся в поли конюшини, тай згубла. Але признати їй того не можна, бо найгірше як жінка раз один возьме верх над чоловіком. Тоді вже пиши: пропало. Потім глянув на стайню, де лежало падло, зітхнув, сплюнув і пішов на трупарню, до Антошка, що був грабарем і сторожом від школи в одній особі. Він копав гроби, чистив учителяви чоботи і бив школярів різкою. Як мав час, то виплітав кошики, пускав кров, здіймав шкіру з падлини і збирав рої. Що кому треба!

На біду, пішов Антошко на друге село з листом від учителя до учительки і Яцко вернув із нічим.

По дорозі вступив до сліпого Максима, що грав на лірі, а на весілю співав такі веселі співи, що п'яні баби реготали ся до розпуки, але його не застав дома.

В тім із за дуплавої верби вилазить Абрамко, знаний з того, що жадного діла не цурав ся і любив усього стрібувати, тай каже: „А що, Яцку, в Антошко в дома?“

— Лихе йому в! — відповідає Яцко. — Десь їх усіх як навмисне повиривало.

— Не кажіть нікому — говорив Абрамко — то здійму шкіру.

— Та здіймай! — відповідає Яцко — про мене!

Торг у торг і стало на тім, що Абрамко має дати три срібні і шкіра його.

Зараз пішли оба до стайні, Жид замкнув ся з середини, щоби його ніхто не бачив і заки місяць зійшов, він покінчив свою роботу.

Потім видрапав ся на під, розвісив шкіру на банті і вернув вдоволений до дому.

Тимчасом Яцко викотив із возівні віз, запряг коні і заїхав перед стайню.

На силу витащили обоє з жінкою ялівку і віз покотив ся в село.

По дорозі ставали люди і, киваючи головами, казали: „Ов, ов, ов!“

Яцко був лютий, підганяв коні і ялівка скакала на возі, як жива.

Так опинили ся на „кобилячій“ цвинтарі. Був то невеличкий кусник громадської толоки, обкопаний доволі глибоким ровом, на яким ховало ся падлину: коні, корови, вівці, навіть дріб. Як ішла остатня холера, то староство наказало, щоби зробити сей цвинтар, на що громада сильно відказувала.

„Перше тільки людей ховали, а тепер, бач, і худобині цвинтару треба, думав також Яцко. Дальше може ще які метрики для коров повідумують. Усьо можливе. А потім, то ще таке право вийде, що не худоба для тебе, але ти, хлопе, для худоби. Тьфу!“

Яцко сплюнув, зняв драбину і скинув ялівку на траву. Телиця лежала як колода. Яцко вхопив рискаль і став із пересердем копати яму.

— Не досить, що здохло, та ще йому таку параду роби! — говорив, викидаючи землю.

— Вези його, копай яму, ховай! Ігі!... А ви тут чого? — звернув ся до псів, що чим раз ближше підкрадали ся до мяса. — На погріб прийшли? Добре. Ось тобі, діду, хліба! — гукнув, видаючи що найближшою грудкою землі. Пси розскочали ся і Яцко копав дальше.

— Чого стоїте? — кричав до своїх хлопців. — Возьміть батіг та відганяйте собак!

Хлопці вхопили, один батіг, а другий лопату і вганяли за псами.

Яцко викопав яму, змірив рискалем, чи в доміри і скотив до неї ялівку. Потім скоро, разом із хлопцями, став її засипати землею.

А на окопі сиділи голодні пси і з жалем та злобою дивили ся на дурного хлопа, що таку красну поживу так нерозумно марнує.

Як Яцко вертав до дому, була ніч.

Сьвітив місяць, били перепелі, пахло сіно і мід.

— Буде погода, — говорив Яцко, поглядаючи на дим, що шнурком снував ся з комина в гору. — І небо визьвіздилось, що алé!

Коні йшли звільна, Яцко не підганяв їх, лиш дивив ся довкола і думав.

— Мають люди гречку, як море, а я, як на злість, її не посіяв. Висіяв більше ячменю, а ячмінь не вродив ся. Тай таке!

І в ту хвилю зробило ся Яцкови дуже сумно. Йому здавало ся, що він дуже бідний, що се йому чомусь не ведеть ся і що для нього нема вже ніякого ратунку. Збіже не дописало, ялівка згнула, нещастє йде за нещастєм.

А минаючи цвинтар, він думав, як то його вивезуть туди і як він не буде журити ся ні гречкою, ні ячменем, ні жадною бідою — нічим.

Місяць сьвітив, били перепелі, пахло сіном і медом.

* * *

Ядиха чекала на Яцка з вечерою. „Бульба перекипіла, діти зголодніли — говорила, вибігаючи на ворота, — а його нема“.

Над Глухим Кутом висіло тихе, літне небо. На ріці гудів невсищущий млин, дорогою їхали парібки на конях, грали на сопілках і співали. Їм на зустрічу вибігали собаки, гнали ся за кіньми і брехали.

Довго стояла Яцixa і надслухувала, чи не їде Яцко. А в хаті, на лаві, під лампою, сидів найстарший син і читав свіжу часопись. Коло нього стояло кілька парубків і слухали. Один із них недавно пристав до читальників і по його очах видно було, що йому в голові якось іще не дуже ясно. Він спитав:

— А про війну нічого не пишуть, Михайле?

— Ні, нічого.

— А, якосьтут на ярмарку говорили, що ніби наш на Турка вибрав ся.

Михайло глянув на нього, як батько на дурну дитину і всміхнув ся.

— По що тобі Турка? Коби ти того ворога зміг, що є, то було би добре.

І він почав говорити з жаром, яких то ворогів хлопцi мають, як вони мусять бороти ся о кожду ложку страви, о кождий день життя і як мусять уважати, щоби в тій боротьбі не впасти, бо хлопське житє, як безнастанна війна.

— Але з місця — кінчив, піднімаючи голос, — нам не годить ся тікати. Тхорі тікають, а відважні сьміло стають до бою. Держи ся, хлопе, руками і ногами землі, бо то твоя міць. Хлоп без землі, що риба без води, що листок без гiляки, що марний пух. Фу-у-у! тай нема!

В ту хвилию відчинили ся двері і насамперед вбігла мати, а так може по добрім „отченашу“, ввійшов батько.

— Касина! — кричав від порога. — Казети! Пани! Ти старий падлину вивози, а твої діти найказети читають, бо вони пани! Мой! — крикнув, звертаючись до сина. — Кинь мені той папір геть, бо тебе разом із ним за десяти ворота кину! Чув?

Син випулив очі. З роду віку не чув від свого батька такого прикрого слова. Що правда, то Яцко не любив ані читальні, ані книжок, ані в загалі ніякої осьвіти. Не знав, на що вона і до

чого здасть ся. Адже й перше люди жили без книжок та без паперів і було їм добре. Але дітям не боронив. „Як своя зробиш — каже бувало — то читай, вілько хочеш, а йно сьвітла мені не висьвічуй“.

Тим дивнійше вразив Михайла батьків гнів. Він не втерпів і спитав:

— А хибаж вам, татуню, що небудь шкодить, коли я читаю?

— Шкодить! — відрубав батько. — Не люблю, не хочу, не потрібую! Пови не було тих шкіл і тих читалень, то ще чоловік дихав яко-такое, а тепер хоч із берега та в воду... Збіже не вродило, ялівка згубла, роби, що хоч!

— А хибаж наша ялівка від газет згинула? Таж вона не вмiла читати! — відповів Михайло.

— Що? — гукнув батько. — Ти насьміваєш ся з мене, зі свого батька? Ти мене сердиш? Мой! Тримай язик за зубами, бо хоч ти парібок, як дуб, а так тебе сперу, як смаркача!

Михайло лиш раменами здвигнув.

— Тут газети ні при чім. Вони вам нічого не винні. А без газет і без науки нині жити трудно. Нині кожний Жид, кожний волокита знає сьвітовий лад тай туманить темного хлопа. Нині треба йти в перед разом із другими, а ні, то перейдуть по тобі, як по трупі!

Яцко головою покивав і, насьміваючись, сказав:

— А диви, який мудрий! Мудрійше яйце від курки. А диви!

А Михайло кінчав:

— Тай ялівка можеб і жила, як би ви вмiли читати. Ось у мене є така книжка, що пише, як коло худоби ходити, але вона сама не заговорить, до неї треба знати письмо.

— Досить! — гукнув Яцко. — Вже мені ті науки горлом лiзуть. Гіркий сьвіте, коли сини

батьків розуму мають учити! Від нині, я тут пан, я тут господар! Або слухай, або рушай на чотири вітри! Я вам покажу! Я вам усім безголове зроблю! Я вас пороздирю! Я...

Але жінка прискочила до нього, вхопила за руки і сказала:

— Чужі парібки слухають, спамятай ся!

Яцко спамятав ся на хвилю, парібки поздоровкались і вийшли, Яциха подала вечерю.

Іли мовчки. Лиш часом ложка голоснійше черкнула об миску і тільки чути було, як кілька ротів дмухало на горячу страву, а потім із свистом втягало її до середини.

Як обтерли губи, почав Яцко на ново:

Завтра зачнемо жати. Ти, жінко, лишиш ся в хаті, звареш обід і обійдеш худобу, а ми всі, скоро сьвіт, підемо жати.

Говорив голосно і рішучо, як економ. Але Михайло не втерпів. Таку вже мав натуру, що не годен був змовчати, коли видів, що робить ся що небудь не так, як треба.

— Завтра буде дощ, а може й на слоту затягне ся, бо барометр у учителя чогось дуже опав. А до того я йшов нині по при жито і воно трохи зелене. Двірське жито до полудня і ранійше, а ще його не жнуть. Я раджу подождати.

— Сховай собі свою раду для таких, як сам, розуміш, разом із якимись бараметрами! Я маю бараметр на небі. Дармоїди, леґейди! Робити їм не хоче ся, тай вигадують. Я вас буком на поле вижену, от що! І ти — обернув ся до дівчини, що бліда і перестрашена куняла біля постелі, — і ти також підеш. Ми люди бідні, нам нема коли слабувати. Слабість то панська річ, а в хлопа або жий, або вмирай.

— Ні, тату, — обізвав ся на те Михайло — Ганька хора і вона не годна йти.

— Що? — заревів Яцко. — Ти знов до мене з писком, ти... — і кинув ся з кулаками на сина. Але син ухопив його за руки, а мати упустила горнець і знов припала до мужа.

— Що робиш? Спам'ятай ся! Чого ти так роз'їв ся нині?

— Най мені з очий тікає, бо вбю! — верещав Яцко.

— Тікай, синоньку, тікай дитинко. — просила мати — видиш, тато нині недобрі. Вступи ся!

Син понурив голову і вийшов...

Довго - довго перестрашені діти тулили ся на запічку до себе, довго хлипала хора біля постелі і довго не могла втихомирити ся Яциха, що так само щиро любила мужа, як і дітей.

* * *

Михайло пішов зразу до стайні, де звичайно спав, але звідтам переніс ся на сїно, бо в стайни було йому за тепло і за душно.

Чистий воздух, ясне, засіяне небо і легкий, західний вітер утихомирили його. Почав думати... Що воно таке, що від якогось часу в їх хаті пішло, як то кажуть, із Петрового дня? Давнійше анї тих криків не бувало, анї сварок, анї прокльонів, а тепер ложки стравн не мож з'їсти в спокою. Давнійше, кожде робило, що до нього належало і спокій голові. А тепер не знати, чим батькови догодити. Від часу, як пішли нещастя, з ним робить ся щось поганого. Ну, але хто тому винен? Хто казав починати процес із стрійом, хто велів злій людині підпалювати комору, хто казав гинути ялівці? Біда по деревах не лазить, а чоловік на те й розум має, щоби обганяти ся від неї. Всі ті втрати можна було якось відбити. От, читальня хоче заложити склеп. Тільки пристань до спілки та відступи для склепу сьвітлицю, а був би

ладний гріш. Або торгівля покладками. Ще торік хотів Михайло зайняти ся нею. До міста-ж не далеко. Але татуньо не дадуть. „Нема часу — гандель то жидівська річ“ — і так усе. Або з огнем. Кілько він наговорив ся, аби заасекуровати ся. Адже в своє товариство „Дністер“. Та де там! „У нашім роді того не бувало. Як Бог схоче, то огонь відверне. Не годить ся“. — І вже. А прийшов огонь, тай диви, якої наробив утрати. Добре, що хата не згоріла. І поле інакше родило би, як би його трохи справити. Долинку треба осушити і засїяти травою, а далекий клин посипати мукою з костий, бо туди гною не завезе. І так із усім. А тато замість того, їдять ся, гризуть нас і себе і нарікають на лихі часи.

І йому нараз стало жаль свого тата. Він зрозумів, чому той батько так змінив ся, чому він нараз зробив ся такий напрасний і прикрий.

То так, коли в болото залізеш, або як пічне ся лід під тобою ломати. Стань, подиви ся спокійно довкола, подумай, куди поставити би ногу, щоби трафити на сильний ґрунт — то вилізеш щасливо. Але коли ти застрашиш ся та зачнеш на ослїп бовтати ногами, то залізеш у таке, що хоч волами тягни.

„І що би тут робити, як би тут приступити до тата, як би їх успокоїти та переконати?“ — думав Михайло і з тими думками заснув.

* * *

Короткі в літї ночі. Навіть нема коли розпростувати втомленого тіла. Та за те спить ся тоді кам'яним сном і сон той має якусь незвичайну силу.

Як Михайло встав, то що йно свитало. Глянув на небо — нічого. Лиш на заході якісь мрави, як би

дими, і вітер звідтам потягає гнилий і теплий, як із печі.

Обійшов Михайло товар і думає, чи йти до хати, чи ні. Ні, не піде. По що дратувати батька? Переконати його, не переконає, лише шкода гнівити Бога.

Взяв сокиру і пішов до моста, що його громада чим скорше направдила, бо туди мали їхати канони. Поки дійшов, сонце викотило ся велике й ясне та від разу взяло так сильно припікати, як у само полудне.

— Ой, біда! Буде дощ. Коби хоч татуньо не зачинали жати, бо шкода хліба — думав Михайло. — та коби Ганька не йшла, бо ще гірше з нею буде. Вигнало ся то як конопля, тай хорує. Най їх Бог хоронить.

Цілий день не йшла йому робота. Думки не давали спокою і на серцю робило ся так тяжко, як би на нього столітний дуб звалив ся.

З полудня почали виступати хмари та закрили небо, як брудні і мокрі верети. Під вечір почали пускати з себе дощ. Що вітер повіє, то дощ слабне, але йде.

Наповнила ся ріка водою, виступили на дорозі калюжі, обмокли дерева, стріхи і люди. Ще до ночі далеко, а вже сьвіта божого не видно, такі всюди мраки й пари. Слота...

— Маєте, татуню, барометр на небі — думав Михайло, вертаючи домів. Був змучений і такий обмоклий, що аж пара з нього біла. Хотів чим скорше дістати ся до теплового і сухого кута.

В своїй улиці здибав молодшого брата. Біг у село.

— А ти куди?

— По оцет до коршми, Ганька вмирає.

Михайла як би хто ножем шпигнув. І жаль і злість нараз ухопили його серце, як у зелізні кліщі.

— А що, не казав, не казав? — говорив, вступаючи в хату.

Ганька лежала на лаві, бліда, як смерть. Великі, сині очі дивилися жалібно у стелю. На устах була кров.

Мати клячала коло неї і, киваючи головою, приговорювала крізь сльози:

— Робітнице моя! Дівонько моя! Як же ти мене лишавш? Казала я, не спішися, казала я, спічни собі, дитино, а ти все перлася в перед. Згубила тебе твоя скорість, доню!

А батько сидів із люлькою в зубах коло скрині і бурмотів до себе:

— Насілася доля на мене, тай годі. Що крок, то вовк, що два, то біда. Ого! Пропав я, як пес на ярмарку!

Коли побачив сина, то втих і голову спустив над саму скриню.

А Михайло лиш глянув, що в, і пішов запрягти коні. Навіть ніхто не знав, що він поїхав по лікаря до міста.

* * *

Тимчасом із Ганькою було дуже погано.

Навіть оцет, якого випила мало не цілу склянку, не поміг їй, а здавалося, ще гірше пошкодив. Стягала ногами і з болю так страшно кричала, що сусіди не годні були спати. Серце, тай серце!

— Нема що, чоловіче, — каже Яциха — йди по Горпину!

За малу хвилю привів Яцко Горпину, червону, розхрістану, пяну.

— Всьо, кумонько, я лишила, а до вас прибігла — говорила, цілуючи Яциху. — Ви в мене перші! Війтиху лишу, писариху лишу, а до вас прийду, бо дуже вас люблю! Але принесіть, мой

милі, хоч пів кватирки, бо най ся проч каже, так мене в середині ріже, що крий Боже!

Приніс Яцко пів кватирки, випила Горпина, закусила чісником і цукром та взяла оглядати хору.

— Коло серця тебе, донечко, коле і в грудях, кажеш, спирає і голова так, як би тріснути хотіла — то вроки. Стрийна, дівонько, вrekла тебе, бодай її всі дідьки наврікали, бодай вона долі не знала, відьма погана! Таку ладну дівчину зіпсувати, гей, гей, гей!... Нема, чуєте, нічого гіршого, як погані очі. Гірша в них їдь сидить, як у змії. Най нас Господь милосерний боронить та заступить від такої біди! — говорила звертаючись до родичів. — Але налийте, прошу вас, іще капку, бо в горлі сухо стало. Розмовляти не годна.

Випила, закусила й далі оглядала.

— То, що ви їй оцту дали, то добре. Оцет від усякої хвороби помагає. Тепер ми їй вугле скинемо і буде, як рукою відняв. З неділі піде ваша донька в поле, а йно уважайте, бо то молоде, дурне і скоре, як молодий кінь“.

Подала Яцыха Горпині з мисника нову миску, наляла з коновки води і нагорнула з печі червоного вугля. Горпина дмухала на воду, приговорювала до вугля і над мискою на відлїв махала. Потім жар зсипала до миски.

Зашипіла вода і засичало вугле, а Горпина казала, щоби так лихі очі шипіли, як будуть у смолі кипіти, та доповідала, щоби так та погана душа, що вроки на дівку навела, на сам спід пекла впала, як те вугле на спід миски падало.

— На ліси, на бори, за десяти гори, в багно та трісте йди! — кричала, вимахуючи руками та бігаючи довкола миски. Від того вітер робив ся, гасив лампу та холодом віяв по лиці Яцка і Яцыхи.

— Гу-у! Як страшно! — і хора з безнадійною розпущею дивила ся на розхрістану відьму та на її чари.

— А що? Не казала? А не казала я? Вроки. Ще й які! О! Дивіть, як поспадало вугле. О!...

Потім набрала з миски вугляної води, обмила хорій лице, руки, ноги і казала напити ся з поганої, брудної долоні. Потім сама випила, але не воду, а горівку, оперла голову об стіну і захропіла на всю хату. Навіть крик хорої, що потрясав тихими стінами, не міг її збудити.

— Вставайте, кумо! — благала Яциха, стягаючи її з лави. — Ганька вмирає!

Горпина зірвала ся і як шалена бігала по хаті. Зачіпала собою об піч, то об скриню, бо така була п'яна, що не могла вдержати ся на ногах.

— Ножа, сорочки, хутше!

Подали їй ніж і здіймили з хорої сорочку. Горпина стояла посеред хати з ножем у правій руці, з сорочкою в лівій і, хитаючись, як Жид на молитві, м'ясака заслиненими губами і щось такого говорила, чого ніхто не міг зрозуміти і чого, мабуть, сама не розуміла. Потім ніж перепустила через сорочку, зараз його підняла і з розмахом вбила в одвірток.

Потім упала на лаву, оперла голову об стіну і в друге захропіла. По хаті, як би хто канонами котив.

Хора на хвилю втихла. Яцко лежав на скринь, а Яциха дивила ся на п'яну Горпину, як Жид у лице чудотворного рабіна.

Нараз хора зірвала ся і почала кричати, аби її добила, бо не витримає.

Знов збудили Горпину і вона знов бігала по хаті, як у горячці, а потім казала класти до серця горячі приклади.

Але й те не помагало, а як коло півночі приїхав лікар, то вже не було кого лічити.

— Як можна, — говорив до родичів, — як можна хорій на серце давати оцет пити та ще хто знає який і класти горячі приклади? Я казав би ту бабу до криміналу замкнути, ту піячку!

— Коби знати — відповів Яцко, оттак, аби щось сказати, а в душі подумав собі: „Так мало бути, тай конець“.

* * *

То було в суботу, а в понеділок поховали Ганьку. Людий зійшло ся багато, як звичайно, в слоту. Яцко приніс горівки, спекли хліба, зварили пироги і наряд гостював, як на празнику.

Коло полудня винесли тіло з хати і поклали на віз. За возом ішла Яциха і голосила: „На когож ти мене покидаєш, робітнице моя, помічнице моя? То я тобі весіллячко зготовила, доню, з сирою землею, з темною могилою, з білою березою. Чому ти мені малою дитиною не вмерла, не було би такого великого жалю! Ой, ой, ой!“

А дощ падав, а вітер віяв, а дзвони на дзвінниці дзвонили.

Як минали церкву, то зашуміли старі, високі липи, потрясли гіллям зеленим і кинули кілька капель срібної роси на білу труну.

А як переходили по при поле, то кланяло ся Ганці колосисте збіже, як добрій робітниці.

Заскрипіли цвинтарні ворота і дружби повели молоду не до престолу, а до гробу.

Нараз виглянуло сонце, освітіло цвинтарні берези, обсушило людий і кілька промінів ясних кинуло до чорного гробу, щоби Ганці не було так дуже, дуже темно.

Люди ходили поміж могилками та перечили ся, де хто лежить, а діти лазили по вишнях, шукали

на окопі суниць, або гойдали спорохвілими хрестами. Родичі гонили їх до хат.

Як люди вертали в село, то говорили, що покійниця вмерла від вроків, проклинали погані очи та шептали собі до уха, що Яцкови не ведець ся, що йому хтось таке натворив.

Явдоху потїшали газдині, що її донька піде просто до неба, а Яцка жалували газди, що під самі жнива втратив одну пару робучих рук.

Яциха йшла червона від сліз та підпрала голову рукою, як би її втримати не годна, а Яцко хитав ся, як дід.

Усі казали, що він остатнім часом якось дуже постарів ся.

* * *

На другий день, хто лиш устав, біг до вікна дивити ся, чи буде погода.

Але де там! Розкисло ся, як у пісню осінь, як би після Покрови.

На дорозі болото, на долинах вода, на лїсах дими. Роби, що хоч! Навіть воробці почали журити ся. Злітали ся стадами до села, обсідали голодні і змоклі плоти та цвїрінькали.

А під вечір стада чорних ворон перелїтали над селом із гамором та криками.

Яцко ходив хмарний, як те слотливе небо, до нікого не обзивав ся, лиш зітхав та бурмотів під носом:

— Пропала моя праця, пропав і я...“

Але в четвер показало ся сонце. Боже! Як нараз повеселїло на сьвітї, як зеленїла ся трава і листє, як усьо росло та доспївало на очах!

Пішов Яцко перекладати копи.

Зняв одну шапку, глянув, та лиш покивав головою. Стебло зелене як рута, пахне квітем

і росчиною, а така від нього горючка бє, що аж у носі крутить.

Сїв Яцко та думає.

— Правду казав Михайло. Видно, що ті книжки тай ті науки все таки щось нїби знають. Треба було послухати сина.

Думає, коли чує — хтось йде.

Якісь сторонєцькі жінки.

— Дай, Боже, щасливо!

— Дай, Боже, й вам!

— А куди то дорога до Кривого?

— До Кривого? — повтаряє Яцко і розглядаєть ся довкола так, як би згубив ту дорогу. — Йдїть просто, а потім коло пан-отцевої нивки гайта і знов просто аж до моста, а з моста скрутите на лїво аж до Мартинової верби, а там уже вам люди покажуть.

Жінки подякували тай пустили ся йти, як би вони справдї знали, котра то пан-отцева нивка і котра Мартинова верба. Але Яцко спинив їх.

— А вам до Кривого за чим?

— Ідемо до того хлопця, що може чули ви, людий лічить і всяку всячину знає.

— То там є такий хлопець? А я нїчого не чув.

— Таже є. Від нас якосьтут возили жінку, що має чорну хоробу і поміг. Або знов одному богачеви діти не хотїли ховати ся, тай також поміг. На всьо, кажуть, поможе.

— А вам до того хлопця яке дїло? — спитав Яцко.

Жінка засоромила ся, а друга відповіла за неї:

— Багато говорити, а мало слухати.

— Ага! — притакнув Яцко, нїби вдоволений відповідю, але з очий видно йому було, що хотїв щось більше довідати ся про того незвичайного хлопця.

— То, кажете, — почав по хвили — що він усьо знає? А може він удає та людей дурить?

— Не кажіть того! — почали обі жінки нараз. — Гріх казати. Таквих як він, то йно десять на цілім світі, який світ великий. Навіть найстарші люди кажуть, що не видали. То, говорять, Господь милосерний змилував ся над грішними людьми та післав його, щоби нам радив: „Най, — каже Пан Біг — бідний нарід не марнує ся, най з голоду не гине і за море не втікає“. А пани, як провідали ся, що й куди, тай зараз жандармів післали, щоби приставити такого, а такого хлопця до суду. Ну, нічого. Приходить він до суду, а пани зараз до нього:

— То ти, — кажуть, — хлопче, ніби всьо знаєш?

— Усьо, як усьо, бо тільки Пан Біг єсть усевідучий, але знаю багато такого, чого иньші не знають.

— Ну, щож такого?

— А що будь. От, возьмім на те, кільки в вас грошей в кишени.

— Ну кільки, кільки? — зацікавили ся пани. А він тільки на небо глянув, тільки подумав тай каже:

— Два срібні, ще й дві шістки і чотири нові.

Пан до кишени, перечислив тай тільки рукою дав знак, аби його пустили на волю. І з тої пори вже його не займають. Боять ся!

— Велика божа сила і велике його милосерде над нами грішними! — сказав на те, зітхаючи, Яцко.

— Ну, але якже з ним зробило ся, що він такий мудрий вдав ся? Чи так йому від роду?

— Деж там! Дитиною, кажуть, був він хирлявим, слабосилим та нагульковатим. Деякі хвороби його чіпали ся.

„То так нечистий хотів його збавити“ — втрутив Яцко.

„Цілими днями — оповідала жінка — лежить бувало, як зимою — то на припічку, а як літом, — то в борозні, в городі, тай дивить ся на небо.

А небо сине покрите білими хмарками. Раз якось у саме полудне каже він до своєї матери, а його мати бідна вдовиця: — Я вже все знаю, мамуню“.

І з тої пори знає... Ну, але нам пора! Забалакали ся ми з вами, а дорога далека! Бувайте здорові!“

„Ідіть здорові! — відповів Яцко. Та най вам Бог допоможе, щоби ви дізнали ся, чого вам треба!“

„Дай Боже! Дай Боже й вам!“ відповіли жінки, спускаючись із межі на доріжку. За хвилию зникли між буйними нивами і тільки їх червоні хустки з білими очіпками котили ся по фзлях колося, як два блудні огники на болото. А потім згасли... Довго дивив ся Яцко за ними, так довго, аж у голові доспіла нова гадка.

„Коли другим помагає, то й мені допоможе!“ — казав вертаючи домів.

* * *

На другий день пішов.

Лишив жито, лишив иньшу роботу, що за слоти прибирала ся і потяг до Кривого. Вийшов раненько, а перед полуднем був на місці.

Знайомі жінки виходили саме з подвіря, як він входив.

„А що?“

„Нічого.“

„Порадив?“

„Чому ж би ні!“

І розійшли ся.

Чекав Яцко яку годину, заки на нього прийшла черга. А як його до хати кликали, то ноги під ним трясали ся, як у пропасниці. Чи порадить?“

Хлопець насамперед говорив із ним досить довго про всякі річи, а потім нараз узяв Яцкови казати, що йому, себ то Яцкови, не ведеть ся і що він, Яцко, має дуже велику журбу на серцю.

Яцко лиш головою кивав.

А потім хлопчина виліз на лаву і дістав із за образа сьвяченої лози. Яцко спершу настрашив ся, бо гадав, що він хоче його бити, але хлопець натяв із тої лози трісок, зібрав їх у жменю, замкнув і потряс, як діти орішками в забаві. Потім приступив до печі і висипав патички назад на припічок.

„Вашу хату, — говорив, вдивляючись у розсипані патички, як у книжку — вашу хату так майстри заложили. Треба її на друге місце пересунути, розумієте?“

„Та ніби розумію, але то великий клопіт.“

„Клопіт ваша річ, а моя річ сказати, що знаю. Коли хочете, щоби вам знов на добре повернуло ся, то пересуньте хату лівим вуглом на північ аж до тої вишеньки, що на краю садка.. Се мов слово.“ Потім хлопець зібрав патички до купи і кинув в огонь. Патички заняли ся, спалахнули і щезли в одній хвили.

Яцко вернув до дому.

Як пересунути, то пересунути, нема що!

Треба так якоеь робити, щоби син не видів, бо буде спиняти. Треба таки нині піти по сусідах

і просити їх на завтра рано, так по обіді, як сонце в хлопа підійде на небі.

Зави Михайло верне з роботи, хата буде рупшена, а тоді й він сам мусить помагати. Тай вже. Як погадав так і зробив.

* * *

Михайло, як звичайно, зараз по обіді пішов до роботи, все таки до того моста, що його для війська направляли.

І нині, як тиждень тому, було йому на серцю так тяжко, якби його столітний дуб придавнв.

І нині, обробляючи сокирою колоди, думав собі, якби то зарадити лихови. І нині, зітхаючи, шептав: „Най їх Бог стереже.“

Ще до полудня було з година часу, або й більше як прибіг його молодший брат, Гриньо.

„Кидай все, та бігай до дому!“

„А що там знов?“

„Татуньо хату сунуть.“

„Чи ти здурів, чи тобі що стало ся?“

„Не здурів, а йно правда. Скликали людей і сунуть, бігай!“

Михайло ткнув барду за ремінь і пустив ся в село. Зрау йшов, а відтак біг, як кінь.

Від церкви видно було їх обісте, як на долони. Глянув... Народу — повне подвіре, а такий крик, якби горіло.

Одні зносять до комори одіж, посуду то щоі другі тащать останки печі з хати, иньші підкопали підвалини та сунуть під них грубезні кругл, колоди, як вали. „Подай! Бігай! Бери! Тримай!“

— лунає по цілім селі. Біготня та метушня, як у муравлиску. Одні других потручують, одні других не розуміють, як звичайно, коли хто дуже спішить ся.

Михайло лиш за голову вхопив ся. „Боже! Що вони роблять? Подуріли!“ — і пустив ся бігти не дорогою, а городами на впростоць, куди ближше.

„Коби скорше, коби як спинити, бо хата стара не витримає!“ — думав, перескакуючи борозди та пересаджуючи плоти, як пес.

Ще один сад і два городи, а там уже своя улица — і Михайло біжить іще скорше.

„Бери шнур! Підпирай стіну! Довбня де?“ — лящать йому в ухах.

„Спиніть ся люди! Чекайте мене!“ кричить Михайло з сусідського подвіря.

А ніхто його не чує, ніхто не слухає.

„Підважуй хату колами! Тягни шнур! Ану, гей!“ І кільканайцять пар рук підносять підвалини з того місця, на якому вони перележали кільканайцять літ, а рівночасно кільканайцять дужих хлопських плечей підпирає бічну стіну, щоб її пхнути в перед. Інші пильнують валів, впрягають ся у грубезні воловоди, як у шлії.

„Голови розвалю!“ — кричить несамовито Михайло. „Лишіть!“ — але в ту хвилику поштортує ся на перелазі й паде.

„Гейже враз! Раз, два, три!“ — приказує Яцко.

Натягають ся людські жили, тріщать грубезні шнури, моцують ся спорохнілі бальки.

Стріха починає колисати ся, хата хитає ся, якби розмахувала ся до великого скоку — і нараз із пекольним ломотом і гуком паде, як дуб, сторощений від грому.

Тріск, грюхит і порох. А потім тихо.

Нарід розскокуєть ся на всі сторони і здалека приглядаєть ся безобразній, величезній купі дерева, соломи і глини.

„Сьвят! Сьвят! Сьвят!“

„А деж Яцко? Де подів ся кум Яцко?“ — відзиваєть ся котрийсь із сусідів.

„Де мій чоловік? — кличе несамовито Яцixa. — Ви вбили мого чоловіка!“

Хлопи видають ся до звалища і за годину добувають розмяжджене тіло Яцва.

МІЙ ТОВАРИШ.

Тепер Ви, поважані Панї і Панове, до Борщева, або до Іваня Пустого їдете собі зелїзним возом так само добре, як до якого Відня, або до Парижа. Правда, що тїї борщівські паровози дуже часто вискакують із шин та кладуться на відпочинок у ровах, але всеж таки Ви маєте нагоду хїснувати ся одним із наймогутнїйших придбань сучасної культури.

Не те було колись, за моїх молодих лїт. Тодї до вуйка на свята, або до товариша на весїлля, або до знайомого „дому“ на празник їхало ся кїньми; попівським візком на дручках, або жидівською брикою, або міщанським возом. Інодї вам приходило ся з якої Пробижної, або Товстого відбувати дорогу поштою, а як се випало у пізну осїнь, по замералїй грудї, то ви безпечно такої подорожї не забудете до смерти. Наїгдав ся і я тим нашим Подїллем до волї...

Полудне, спека, конї на силу біжать, збиваючи копоти по дорожї. Шкірою вибитий візок пече тебе з долини, а з гори сонце шкварить. Та за те довкола тебе так гарно, що ти забуваєш про пекольну жару. На право і на лїво лан золотого вївса хвилює злегка, дуже злегонька,

не від подуву вітру, лиш від ваги зерном богатих китиць. А над ним небо таке синє, як блават, велике і глибоке, як перевернене море.

Між ланами, на стрічу голубому блакитови біжить широка дорога, без стовпів і ровів, а за те з придорожним хабузом прибраним пахучою материнкою і червоним маком. Тішить ся око.

Під вечір небо біліє і рідне та розступаєть ся перед тобою кудись дуже, дуже далеко. Від вовчих ярів та від панських ставків подуває холод, часом по колосою перебіжить вітер та сфилює пшеницю і скучерявить жито. Часом якась забута пісня заграє на сухій билні, або крикне перелетна птаха, або загримить вистріл на болоті. І знов тихо. Вечірній смуток сідає на землю, і з придорожних хрестів та каплиць щирить до тебе свої білі зуби, а широкий простір робить ся ще ширший, а твій шлях видовжуєть ся перед тобою в безконечність, а ти на ньому такий безсилий і маленький, що здаєть ся тобі не доїдеш, не добеш ся до ціли ніколи.

Аж ось перед тобою хмара, якби поїзд переїхав та пустив гриву диму. А з тої хмари виринає безліч ніг, туловів, голов — се діти женуть товар у село. І тобі веселїйше стає, що побачиш людські оселї і спічнеш у тихій, подільській хаті. Та поки дібеш ся до села, привитає тебе цвинтар. Кілька сосон пригадає тобі північні піски, кілька хирлявих смерік считаєть ся тебе, що чувати в горах, а цілий гурт кам'яних та дерев'яних хрестів вибіжить поміж дерева дивити ся, хто такий їде. Навіть могили, порослі зїлем та травою піднімуть ся на хвилю, глянуть, а як переїдеш, знов припадуть до землі та дальше лежати муть спокійно слухаючи, як шумить збіже, виплекає їх працею і потом.

Люблю їхати Поділем. —

Мій віз як раз минув був цвинтар та спляв ся звільна, щоб з'їхати з прикрого горбка в село, коли парібок, що поганяв кіньми, обернув ся до мене і показуючи батогом на право сказав:

„А от туринецьві в'омосць.“

Я мимохіть глянув і на спорому ланку конюшини побачив с'ру рясу і великий білий капелюх. Властитель того капелюха, побачивши нас, підняв праву руку до чола, щоб заслонити ся від яркого заходячого сонця, а л'вою гордо підпер ся в боці. Щось знайомого пересунуло ся нараз через мою пам'ять.

З незвичайною шкоростю перекинув я тисячі днів і тисячі людей і знайшов його. Сеж ніхто иньший, як мій шкільний товариш Плятонід Якимчук, перший гуляка і наймоторнійший молодець із цілого нашого товариства. Та рука на бедрі, як із якого лицарського портрету, та піднесена голова, ті насунені брови — таж по тім можнаб його хочби на другій півкули пізнати.

Щож він тут робить у тім далекім подільськім селі? Тимчасом за тую маленьку хвилину і він мене пізнав та махаючи на парібка рукою, щоби спинив коні, ішов до мого візка.

„А ти куди?“

„А ти тут що робиш?“

„Я тут попом, як бачиш.“

„А я їду до рідні в гостину.“

„Злази!“

„Даруй, але спішу ся. Там мене ждуть. Як вертатиму то поступлю до тебе.“

„Не вірю і не пушу“ — сказав стягаючи мене з воза.

„Їдь на попівство і кажи, щоби тобі дали Усти, а коньом, як видихають ся, всип зерна. Ми підемо городами. Та ще скажи в кухні, най для нас ладять добру вечерю, чуєш?“

„Чую, прошу отця духовного.“

І поїхав, а ми пустили ся йти. Зимна, розиста конюшина відразу стерла порох із моїх ніг та дихнула на мене милою прохолодою. Ми ступили кілька кроків і стали. Мій товариш глянув на мене, усміхнувся і плюнув.

„Ну! Вірити не хочу, що се ти. Ані мені не снило ся видіти тебе тутки.“

Так чоловік заховав ся перед світом та перед минувשותю, що хоч псами трови, а той ворог тебе й не шукаючи знайшов. Тьфу!“

Ми знов зробили кілька кроків на густій товстій конюшині і мені пригадало ся, як то я чераз із цілим товариством шукав у такій конюшині щастя, аж нараз мій товариш похилив ся до землі, прикляк, розгорнув листя, вирвав якісь пожовклі, мов спалені биллині і показуючи мені, сказав зі смутком: „канянка.“

Я мало не розсміявся в голос. Той чоловік, що колись не опустив жадного празника, жадного вечерка, що в легкій товариській розмові з жінками знаходив стільки прелести, що з міста не хотів до родичів на село навіть на день-два показати ся, той чоловік, що в здобутках зовнішньої культури видів весь чар життя, той чоловік стоїть тепер переді мною в довгій, як пустельник рясі і в капелюсі, як старий пасічник та ще з канянкою в руках.

„Се нещастя! — говорив киваючи сумно головою. — От бачиш на тім зеленім коврі, що по ньому тепер так радо ступаємо, за кілька днів покажуть ся пліші, як лисина на голові передчасно знищеного чоловіка, за тиждень, два тих плішів буде щораз більше, а в кінці пропала твоя конюшина...“

Кинув жмут сухих рослин, глянув на мене і промовив: „Постарів ся ти, хлопче!“... Ну ходім, бо ніч надходить.

І справді ніч надходила. Подільська, літна, спокійна ніч. Небо меркло, сріло і мертвило. Зелена конюшина ставала чорною, як овечий кожух. Корчі і дерева більшали і росли, перемінюючи ся в якісь загадочні постаті, в мандруючі вежі, в води, що по ночі без візників їздять.

Хати насували на очі солом'яні стріхи та зітхали вечірним димом. За хвилю вони поховають ся в затишну сутінь садів та гайків і в селі зробить ся зовсім тихо.

Мовчки провадив мене мій товариш вузкими зарослими межами з тою дбалістю доброго рільника, що не любить толочити зерна, чие воно не булоб. Він ішов скоро і не спотикав ся, за те я, непривичний до таких ходів, що хвилі опиняв ся в збіжу. Ми перетяли кілька суголовків, перелізли пліт, оден, другий і опинили ся в гарнім невеличкім саді.

„Мусиш до мене приїхати по Спасі на грушки мого власного хову.“

„То ти вже й на садівництві розумієш ся?“

„Добрій господар мусить усьо знати. Скажи сам, що варта село без саду, та ще подільське? Тут тобі і птаха заспіває і пчола забренить, тут тебе обгорне пахуча, пестлива тінь. А весною, як кожде деревце вквітеть ся квітом, а земля встелить ся травою, я цілими вечерами пересиджую на лавочці, яку власними руками зробив і поставив. Кожде дерево живе і говорить до тебе. А кільки там гамору, кільки шепоту, як вітер повіє, кільки тривоги, щоб не було бурі. Послухай.“

Я мимохіть став і справді почув легкий, ледви замітний шелест. Се шелестіло листе та галузе за подувом теплого, західного вітру.

„От, колиб ти не їхав із міста, то зрозумів би, що кожде дерево надслухує в ту хвилю, з якого боку вітер віє та питаєть ся одно у другого,

як ніч буде і чи мож спокійно спати. Але де вам до того! Вам електрика, самоходи, штука, газети... Марнотравні сини!"

З саду увійшли ми в город, потім у городець, а з городця в стару, але гарно удержану хату. Се була хата, заможного селянина, без міської обстанови, без видумок культури та вибагів моди.

Стіни білі, мазані вапном, дерев'яна стеля і чистонькі, не дуже великі вікна.

На середині великий, дубовий стіл, довкола гарно вироблювані стільці, коло дверей цяткований мисник. Під стінами лавки накриті килимами домашньої роботи; на стінах святі образи.

Якийсь великий спокій, якесь примиренне з життям царювало в тій дивній кімнаті. Радо і вдоволено с'їдав чоловік при тім дубовім столі, забуваючи про усі клопоти та заходи, які полишив у місті.

„А в ти, Гандяю?“ — гукнув пан-отець відчиняючи двері до кухні. „Подай нам світло і вечерю!“

За хвилю увійшла десятилітня дівчина з двома ярами сьвічками, поклала їх на стіл і взяла зносити всякі тарелі і тарілки. „Гарно, але дивно мешкаєш собі — почав я розглядаючи ся по хаті. — Знаєш, я тебе далеко скорше уявляю собі в великій балевій сали, або в театрі в льожі, або при зеленім столі в яким нашім Монако, як тут у тій хаті.“

„Вірю тобі, але про те побалакаємо ще по вечері, а тепер їджмо, бо молоко підійде сирваткою.“ І ми почали їсти квасне молоко з кашою, як не знати які марципани.

„А тямаш ти наше сніданне у Мусяла, в осібній кімнатці на горі, з гомарами та шампанами?“

„Де, коли?“

„Де? Кажу тобі у Львові. А коли? то докладно не тямлю, досить що по двобою з тим поручником, якому ти розчерепив лоб, як маківку.“

„Тямлю, — сказав і схилив голову, якби засоромив ся. Я глянув на ту голову, на високе, поморщене чоло і був лихий на себе. Та голова хилила ся під вагою споминів, а чоло морщило ся згадуючи забуті провини.“

„Прошу, будь ласкав, стрібуй наших сільських пирогів“ — промовив нараз голосом ввічливого господаря дому. Колиб я знав, що буду мати у себе такого гостя, то був би постарав ся за мясо, бо ви міські люди належите до „мясоїдних звірів.“ І нігті так стружете, як шпони у вовків, або у яструбів. Слово даю. Але ти не гнівай ся на мене. Я не зі злого серця. От так привик говорити те, що думаю, або нічого не говорити.“

„А хібаж ти не їш мяса?“

„Ні.“

„Цікаво.“

„Зовсім не цікаво, лиш природно. Се на мою гадку не годить ся з культурною місією чоловіка відбирати живим сотворіням життя і їсти їх. Знавш, що мені іноді соромно дивити ся, як на празнику, або на весіллю люди напихають ся мясом та ще вбирають його гарно та подають на квітчастих тарелях. А може ти з'їш доброго домашнього сира? Се наш галицький ементалер. Стрібуй. А по вечері напємо ся домашнього медку, але то вже під хатою, на приспі, бо в хаті душно.“

В хаті справді робило ся душно і так якось важко та млісно, як буває звичайно перед бурею. Ми вийшли під хату та посідали на свіжо мазаній приспі. Гандзя винесла нам збанок меду та поклала його на липовій колодці біля приспи.

Наповнила дві чарці і пішла. „Дай нам Боже!“ сказав господар, беручи чарку в руки. „Дай Господи,“ відповів я піднімаючи другу. І почала ся розмова. Така спокійна та щира розмова, що не веде до ніякого діла, що не має нічого іншого на ціли, крім обміни гадок та почувань. Тої розмови слухали дерева у саді та квітки у городі, зразу прислухував ся їй також великий чорний пес, що прийшов із подвіря та крутив ся коло нас. Він поклав був свою голову панови на коліна і дивив ся йому так пильно в очи, якби конечно хотів його зрозуміти, але видячи, що говоримо про речі, які його не дотикають, скрутив ся в клубок і почав засипляти. Іноді тільки зітхав, та так якось глибоко і важко, як стурбована людина; Бог сьвятий знає за чим. У повітрію літали лилики, а повітре робило ся щораз душнійше. Не було видно ані зьвізд, ані місяця.

„Гарно у тебе — почав я, кінчаючи першу чарку справді доброго старого меду. — Нема що казати, гарно. Тільки я не знаю, як ти тут можеш висидіти цілий рік, у такій глухій закутині, здалека від культурного сьвіта.“

„Як можу висидіти? От так, як видиш. А я, бачиш, не можу зрозуміти, як ви сидите цілими літами в тій товкітні, у тому пеклі, що називається містом.“

„Маємо часописи, книжки, товариства, театр, штуку, словом, маємо все.“

„Тільки нема у вас одного — життя. Замість природи, замість вдоволення, яке вона чоловікови дає, ви зробили собі свій власний, штучний сьвіт і хочете, щоби він вам дав щастє. Ніколи. Звідти у вас стільки молодих старців, стільки людей знеохочених до сьвіта і життя, стільки всяких неврастеніків та абєратів, стільки самовбийників. Що — ні?“

„Може й правда, не перечу, але щож робити? Мусять бути міста, бо вони в осередками культури, вони в варстатами поступу.“

„Ха, ха, ха! Яке гарне слово поступ. І ти справді віриш у той наш „поступ“? Бо я зневірився давно.“

„Як то? А телеграф, а залізниці, а проміні Рентгена, а бактерії?“

„Я тобі їх іще з причинком дарую за сільський здоровий воздух, за добрі зуби і кріпкий жолудок, та за той спокій, якого у місті навіть у монастири не найдеш.“

„Е, ти переборщив. От возьмим приміром залізницю. Дістане чоловік вістку, що хтось із найближших хорий, або в нещастю, або що лучається нагода зробити якесь хосенне підприємство, сідає на паровіз тай гонить. Ну, я справді не розумію, як ти можеш не признавати таких мудрих та добродійних винаходів, без яких нині годі було би обійти ся.“

„Без яких — підхопив мій товариш — люди обходила би ся дуже добре, як би їх та твоя чудесна культура не порозганяла на чотири вітри: сина від батька, доньку від матери, мужа від жінки. І що мені з того, що я можу єсти і поїхати до Парижа, або до Лондону, коли я там і всюди стрічу ту саму людську біду, кривду і визиск. Що мені з того, що я пізнаю будову сонішнього систему і склад людської крови і природу клітин, коли вони не дадуть мені відповіді на основні питання про наше життя, про його ціль та ідею. Відбереш мені весь чар, усю принаду, всю прелесть, яку має око дивлячись на сей божий світ, а в заміну за те що даш мені?“

Видячи, що маю діло з непримиримим ворогом культури я не відповів нічого, лиш рішився дозволити йому, щоби виговорив ся до волі.

„Або ті ваші часописи. Ви без них просто вихати не годні. А скажи мені, чим вони вас сормлять? Брехнею, сpleteнею, злобою та бабськими новинами. По що тобі, чоловіче, знати, що якась там княгиня утїкла від свого чоловіка, або що в комусь там банкирови украли гроші, а якийсь знов пан віддав свою доньку? Чи ти від того будеш мудрійший, кращий та лїпший? Або ті вісти з цілого сьвіта, об тім, як за морями люде воюють із собою, як на другій півкулі ладять ся до війни, а в сусїдній часта сьвіта заключили мир. Погадай, кільки спокою кожда така часопись забирає тобі, кільки праці завдає твоїй памяти і твоїй уяві, кільки непотрібного зворушення виклакує в тобі, а всео для якої причини? Чи ти з того робиш ся красшим чоловіком, чи по прочитанню такої часописи почуваш себе благороднійшим? Де там. От привичка таї тїльки. Культура! Страх, які культурні, а злодїв, а душегубів повні вязниці. Як так дальше піде, то що другий дїм буде шпиталь, а що третїй вязниця. Інакше й не може бути. Таж чоловік не з залїза. Деж він тому всьому годен дати раду? Кажеш медицина високо зайшла. І зуби рве і жолудки випорює. Дальше мозки і серця будуть виймати і такі порожні люди ходитимуть по сьвітї. А подиви ся ти, кілько тепер шалених, а вїльки сухотників! Як в половина хоч трохи здорових людий — то добре. Бо незабаром і того не буде. Що другий занедужав, що третїй ошалїв, а решта попаде в таку лють, що всю ту твою культуру рознесе, спалить, із землею зрівнає.“

„А тоді?“

„Тодї, розїдуть ся люди по сьвітї і пічнуть жити на волї; дихати, їсти, сьміяти ся, як Бог приказав.“

„Поки їм не вкучить ся. А потім пічнуть на ново будувати міста та думати над винаходами, словом творити якусь нову культуру.“

„Але иньшу, лїпшу, здоровїйшу від нинїшньої.“

„Чи лїпшу, то побачать колись наші наслідники. От старі мрїї, старі як сьвіт. Краще випиймо по чарцї, бо мід твїй справдї добрий.“

„Мід медом, а слова словами. Те що я тобі говорю, старе як сьвіт. Згода. Але чому люди того не видять, чому не завертають із дороги?“

„І видять і завертають. Від Русса до Толстого кїльки то було таких завертачів та мабуть не так легко завернути, як тобі здасть ся.“

„Аж прийде хтось зі сходу, відчинить ту велику тюрму, що зветь ся Европою і випустить людей на волю. Побачиш... А поки що випиймо справдї по чарцї тай підемо спати, бо вже мабуть пізно.“

Ми випали по другїй, але спати не йшли. Щось нас держало на тїй приспі. Вже останнї сьвітла погасли на селї, вже перші півні почали співати, а ми сидїли поруч себе та дивили ся на чорне небо, що грозило бурєю.

„От один примір тої вашої культури.“ Послухай.

Колисьтут вертав я з консистора, куди взивали мене до виправдання за такі провини, як те, що я з хлопами братаю ся, що службу читаю по українськи, а не по славянськи і так дальше. Сиджу в передїлї для некурцїв та дрїмаю. Віз трясє, гуркотить, дим та вугляний пил вдираєть ся крізь кожду щїлину і лїзе менї до очий, порожить тіло, пхаєть ся під одежу. Люди тручають ся, кричать, снішать ся, немовби їм що хибувало. Хочеш глянути у вікно — годї; дерева, хати, поля перебігають попри тебе з такою скоростю, що око на дух томить ся і сльозою заходить. На

Одному перестанку входить молода, марна пані, гарно, дуже оглядно вбрана. Нема на ній нічого лишнього, нічого такого, що вражало би тебе немилдо. Кладе нову, шкіряну торбу на полиці, а сама сїдає між мною і між незнайомим менї паном, годованим як кабан великодний, червоним і сапливим. Сїдає, голову спира влегка на брудну спину воза і дивить ся перед себе на якусь оповістку зелізничу. Але видно, що очі її задумані і розмріяні перешібають стїни ваґону і летять кудись далеко і далеко. Якась сїра сила закриває сьвіт перед ними, якась мрака душевна, якась чорна хмара болю, з якої за хвилину поллють ся струї дощу. Ось повіки починають щораз скорше опадати і піднімати ся, уста починають дрожати, коло уст являють ся якісь непевні морщини і голосний плач мішаєть ся з туркотом коліс і з сапаннем мого незнайомого товариша. Чого вона плаче? — прийшло менї на гадку. Може з похорону вертає, або на похорони їде? — Ні, бо вбрана не в чорну, але в ясну, гарну одежу. Чогож? Бог її знає. Алеж плаче чим раз гірше, чим раз щирійше. Радаб спинити ся, перестати — не годна. Плач як філя пірвала її і несе з собою. А тут тимчасом і з права і з лїва і з насупротив глядять на неї чужі людські очі, недобрі, що їм перервала тупий, бездушний спокій, або ошумілу дрімку. Чогож вона плаче? Бог її знає. Але плаче довго, безнастанно, гірко. Минаємо села, міста, ріки, поля, а вона плаче і плаче. Той плач зразу цїкавить мене, відтак гнївить, у кінци ворушить. Я рад би взяти її сплаконе лице в свої долонї, пригорнути до себе і спитати, чого вона плаче. А потім погладити по тих зболїлих скранях і потїшити щирими словами. Усьо на сьвітї минає — не плач, не плач — не плач . . .

Та менї не годить ся. Сеж чужа людина, а до того жінка. Годї! І я дві годинї

їду і слухаю її горячого, непотїшного плачу. — Ось тобі ваша культура з її мудрим, етичним, людським „годить ся — не годить ся“. То тільки маленький, дуже маленький примір. Адже у своєму селі я не мину навіть дитини, що плаче, бо булку згубила. Адже... та що тут багато говорити, люди перестали бути людьми, тай тільки. Ходім у хату!“

В хаті чекала на нас постіль; для мене на ліжку, для нього на широкому ослоні. Постіль була сьвіжа, пахуча, так мила для втомленого тіла. Я хотів зачинити вікно, але мій товариш не дав: „Лиши! Не бій ся, не буде бурі. Я тепер знаю, з котрого боку надходить дощ, а звідки віє суховія. Можеш спати спокійно“.

Ми полягали та сон якомсь нас не брав ся; вибили ся ми з нього. „Ігі, із дороги чоловік і спати не годен“ — кажу.

„Я також — додав мій товариш. — Звичайно о тій порі обертаю ся вже на другий бік, а нині заснути не годен“.

Почала ся в друге розмова.

„От правда! Скажи но мені, як властиво прийшла у тебе така переміна?“

„Багато говорити, а мало слухати. Але як конечно хочеш, то слухай...“

По тім двобою, про який ти згадував, узяв від мене мій старий слово, що буду на себе уважати і виправив мене на дальші студії до Берліна. Думав, що коли буду здалека від „неї“, то забуду і пічну інакше жити. І справді нове велике місто, незвичайно живе і рухаве, заняло мене на якийсь час собою; я зразу „загуляв“, а опісля з головою вліз у свою геологію.

Так минув рік, надійшли мясниці, а з ними балі. І лихо хотіло, що одного вечера вичитав я в часописи, що в місті Н. відбудеть ся великий бал, при звуках військової музики і т. д. Значить

ся і „вона“ буде. Буде гуляти, бавити ся... І пішли думки за думками про те, як вона буде вбрана, з ким гулятиме, що буде в танці говорити, як буде виглядати. Немов жива виринула вона передімною. Я почув її просто при собі у вирі розколисаного вальця. Я чув її притишені, уривані слова і видів її сфільовані рухи — дві силі, що підбили мене. Почути її, побачити, гуляти з нею, конечно, за всяку ціну! Я зібрав свої балеві причандали і ще тої самої ночі їхав на балъ. Погадай, до чого спосібний такий шалений хлопець — із Берліна їде до нашого підгірського місточка на балъ. Правда? Приїхав я, входжу до шатні, чую — грають вальця. Котять ся пари за парамп, як філі, майже самі знайомі, самі свої. Ось і вона. З ким? З ним! Може я не добре бачу, може то хтось тільки подібний? Підходжу до самих дверей і дивлю ся ще раз — ні, він. Гогорить до неї, питаєть ся, чекає відповіді і гонить у шаленім танци. Обійшли салю раз, другий, а за третім мені почав цілий сьвіт у голові гуляти, я вхопив капелюх і вийшов. Хотів сісти на зелізницю і їхати назад. Але поїзд не йшов. Треба було ночувати. Я зайшов до краківського готелю і казав собі дати число, до нині тямлю котре, на першому поверсі з двома вікнами, з одним на улицю зелізничу і з другим на ту поперечну, вже не тямлю, як вона зветь ся. Вийняв я револьвер із нагрудної кишені, положив його на шафці біля ліжка і розібрав ся. Не тямлю нічого. Забуваю навіть де я і що зі мною дієть ся. Здаєть ся мені, що готель враз зі мною їде, що я дивлю ся крізь вікно і виджу безліч гуляючих пар, що вітер грає вальця. Часом мій поїзд заскрегоче на скрутї, свисне і пустить хмару диму. Тоді нараз кінчить ся танець, лишаєть ся пусте поле, а на ньому грубі смуги диму і я сам оден. Та ось повіяв вітер, розійшов ся дим і я виджу,

як просто на мене гонить той шалений поїзд. Вихопився зі шин і вганяє по пустих пустарах. А довкола нього хмари диму, а в димі безліч пар і вітер грає вальця. Тікай!... І я зриваюся, протираю очі і хочу встати. Піднімаюся і виджу, як рівночасно в ногах ліжка показується сиве волосся, чоло, очі, борода і став старенький, добродушний чоловік, із дивною, незрозумілою усмішкою біля уст. „Хто то?“ — кричу і хочу вхопити за револьвер. Але він простягає свою руку і я падаю безсильний на постелю з очима вліпленими в його очі і в тую дивну, незрозумілу усмішку біля його уст. „От тут — починає старець — на тім самім ліжку, знайшли „його“. Лежав так само, як ти, лиш нога звисала на долівку. Мав такі самі мутні очі, таке привяле лице, лиш на грудях мав червону квітку“.

Я зібрав останки сил, зірвав ся з ліжка і підняв занавісу. Синій ранок кинув ся в кімнату. Я спер ся спиною на вікно і глянув перед себе, в ноги ліжка. Там у сірих сутінках досвітку стрінув я ті самі пронизливі очі і тую усмішку дивну, незрозумілу. „Мав таке привяле лице, як твоє, лиш на грудях процвітала червона квітка. Так, так“ — говорив розпливаючи ся в промінях сходячого сонця. „Так, так“.

Я зібрав ся скоренько, розплатив ся і вибіг на улицу. Місто будило ся зі сну. З балю вертали люди. На скрутї улиці, око в око стрінув ся я з „нею“.

Вертала з родичами домів. Весела, румяна, розбавлена. Обкинула мене докорами, сьміхом, гнівом і просьбами. „Як можна? В сали говорили, що ви були, але я не хотіла вірити. Чи не занедужали нагло? Як не підете разом із нами, то знати вас не хочу. Мусите піти. Як ви змарніли! Бійте ся Бога, треба вважати на себе!“

Словом розщебетала ся як пташка і тим щебетом тягнула мене за собою, аж до хати. На сходах хотів я попросити са і вертати до Берліна, але мене не пустили. Братя затагнули до хати, кажучи, що було би гріхом непростимим пускати такого втомленого і мабуть чи не хорого чоловіка. Ми випили чай, побалакали і розійшли ся, щоби відпочати. Кілька годин переспав я камінним сном і збудив ся, що йно до обіду. Ніколи того обіду не забуду. Не знаю, чи „її“ щебетаня, чи той здоровий сон, яким я в добре знайомій хаті переспав ся, чи може те щире приняте, яке мене тутки стрітило, досить, що я нараз прийшов до себе, повеселїв, розговорив ся і почав зовсім свobodно оповідати свій винішний привид. В тім прибігав зі школи одинокий синок пп. В. і каже, що в краківськiм готелю застрілив ся якийсь поручник. Можеш собі уявити вражине, яке на нас та вість вчинила. Щось незвісного нам, загадочного, страшного перелетіло понад нами, щось, що морозить найсердечнійше тепло і найблизших людей віддалює від себе. Якась нерозгадана тайна. Я видїв, що всіх очи дивлять ся в ту хвилю на мене і вважають мене, коли не виновником тої події, то бодай її учасником і що той погляд остане при мині на все. Обід ми докінчили мовчки, подякували собі і мали перейти до другої кімнати, але я зараз ухопив за капелюх, щоби вийти на місто. Щось мене тягнуло туди, до того готелю і до того числа, де збула ся нещаслива пригода. Господар дому мабуть догадав ся, який мій намір і не хотів мене самого пустити. Ми пішла оба. І що ти скажеш? На тім самім ліжку, на яким мені перед десятима годинами снів ся той сон, чи привид, чи Бог знав що, лежав „він“, із привялим лицем, із потухлими очима, з кєрвавою грудю. Одна нога спадала справді на долівку, немов шукала землі,

в хвили, коли відривала ся від неї на віки. На чолі пізнав я той знак, що його зробила перед двома роками моя шабля. Я глянув на нього, здивував ся, потім мороз перейшов мені по шкірі, а потім якесь немиле почуття непевної вини обняло мене. Адже я бачив його так недавно, як гуляв із нею, такий гарний, моторний, веселий, такий певний себе! Що стало ся так нагло? Яка причина, хто тому винуватий? І в одну хвилину весь мій розстрій повернув до мене. Я почув, що трачу рівновагу і лечу кудись, куди нема землі під ногою. В одну мить пригадав я собі початок того сну; гук машини, музика вітру, шалений танець непонятних пар серед п'ятьми даму. Я побачив у друге той дивний поїзд, що вирвав ся з шин і гонив за мною. Я почув страх, що мені прийдець ся втїкати перед ним може довго, дуже довго по незнайомих шляхах і полях, поки не дожене мене і не розторочить... Хотїв я цілою душею знайти якусь певну доріжку і хочби вона була Бог вість яка прикра, добити ся нею до безпечного місця. Я читав пильно часописи, ловив усякі вісти, щоби дізнати ся причини самовбийства, але не міг. Не було для мене захисту, не було утечі; так почала ся погоня. „Ти винен, — говорив мені якийсь незнайомий, глухий голос, — він тобі зробив місце, він поступив собі гідно, дав тобі милостиню, кєрвав у милостиню, а ти їй приймеш“. І мені справді здавало ся, що той чоловік зробив мені місце, що уступив ся з моєї дороги, забираючи з собою якусь велику, дуже страшну тайну. Хто знає, що стало ся між ними? Гроби мовчать. Я не дізнаю ся правди ніколи. Дарованого гроша не числи. „Ти дістав милостиню!“ Чи приймеш її?...

Що діяло ся тоді зі мною, того я тобі не в силі розказати. Я й сам того не тямлю. Не було тривоги, яка не мучилаб мене, не було страху, який

не сходив би на мене, не було такого зворушення, яке не тряслоб мою душею. Іноді приходив спокій, не спокій, а тупа, глуха, німа і сліпа байдужність, на світ, на людей, на себе, на всьо. А за нею нудьга безконечна. Я шукав розривки в науці, в дорозі, в гулящому життю і не знаходив її ніде. Колиб я був поетом, або артистом, може почав би був шукати того інтересу в самім собі, роздрапуючи власні рани і розтвираючи їх перед світом на милосердє, або на глум юрби. Алеж я був геологом, я держав ся кріпко землі, я не признавав нічого крім того, що можна дослідити та зрозуміти. Словом, я перебув трагедію. Не знайдеш такої душевої недуги, такого хоробливого прояву, якого я не досвідчав би на собі. Я жив десятій раз, ділив ся на кількоро, бував у кількох місцях рівночасно, умирав безнастанно і не міг умерти... А нині глянь на мене. Від трьох літ голова мене не заболіла. Чи ти се розумієш, чи ти се годен оцінити? Видиш, перед хвилею ішов град на мое збіже і міг його знищити до тла, а я спокійно згадував ту бурю, яка перейшла на ді мною. Три роки голова мене не боліла! Розумієш?”

„Розумію, тим краще, бо мене з точністю женеvського годинника болить кожної неділі, але скажи мені, що в твоєму оповіданю винна культура? Адже й не культурний чоловік може шаліти за дівчиною. Ні?”

„Може, але не так. Може забити себе, її, або його, може здуріти, але не зогниє живцем; його душа не пічне розкладати ся, як се зо мною було. Я тобі не оповів усього, але коротко кажучи, я перебув той великий проклін, який кидав природа на своїх марнотравних діттих, на тих, що вилекли ся її і пішли шукати иньших богів.

Я вернув до неї, в покорі, як марнотравний син. Не в санаторіях і лічницях, куди мене ви-

силали, але в нашім глухім подільськiм лiсi, кудi поїхав на вiдпочинок, прийшов я до себе. Тут, у хатi побережника сидiв я, як у пустельни, не видячи нiкого крiм господаря, господинi i їх доброї доньки. Тут не чув я иньшої пiснi крiм пiсень лiсових птиць, иньшої музики крiм шуму дерев, иньших гостей крiм сарен i зайцiв, що приходили з гущавини на недалеку поляну. Я почав їх слухати i розумiти, почав читати з тої великої книги мудрости, що зветь ся природою; вона менi подала лiки i привела до здоровля. Нинi я зрiвноважений чоловiк i мабуть нiщо не в силi викинути мене з тої рiвноваги... Ну, але ми спiм. Пiвнiч минула“.

Справдi було мабуть дуже пiзно. На дворi стало прояснювати ся, мертва тишина, яка через кiлька годин томилa землю, лякаючи її бурю, минула. Легкий вiтер повiвав понад садом i заносив до вiкон рiдкi каплi дощу; слiди, що не далеко, може на другiм селi була буря. На душі робило ся легко, як по нещастю, яке нас щасливо минуло, так що я, мимо дороги та невиспаної ночі почував себе крiпким i здоровим. Здалека доходив грюкiт громiв. Хвилю ми мовчали, а вiдтак почав мiй товариш знов:

„Ще одно. Не гадай, що з своїх поглядiв я роблю яку теорiю та стараю ся їх ширити. Борони Боже, я бережу їх для себе i вiр менi, що я навить доси нiкому не оповiдав того, що перед хвилею тобi. Ми-ж старi товаришi i я знаю, що ти не пiдймеш мене на сьмiх та не здивуєш ся, що я тебе винудив своїм балаканем. У мене в селi в читальня, шпiхлiр, крамниця. Чомуж? Що добре i хосенне, нехай буде. Що? Нi?“

„Так, так, але я все таки не розумiю, як ти тут удержиш ся так далеко вiд сьвiта?“

„Зовсiм не далеко. Менi здаєть ся, що я саме в центрi того, як ти кажеш, сьвiта. Я тут, бачиш,

знаю кожного чоловіка, а він знає мене. Ми розуміємося прекрасно і вір мені, що найдурнійший тутешній мужик ближчий мені від пересічного вашого урядника. Нас лучить житє. Я розумію землю, а вона, здаєть ся, розуміє мене. Прийде літо, зачне доспівати збіже... ні, ти не відчуваєш того, що тоді дієть ся на землі; які зміни приносить кожда днина, якої ваги набирає кожда хмарка на небі! То не менче цікаве від взаємин двох держав, що хитають ся між миром і війною. Або жнива. Чи може бути що краще, як сїсти над покосом та слухати бренькоту кіс і шелесту стебел, що спокійно кладуть ся на перевесло. Багато розривки дав мені город і городець. Я плекаю залюбки цвїти. Побачиш рано, які вони у мене розкішні. Я сам саджу їх, сам підгортаю, полю, підливаю. А хоч їх стільки є, то кождий для мене має щось нового, щось, скажім, індивідуального так, що я з великою нетерпеливостею чекаю, коли розцвите ся кождий новий пупінок. Зимом знов, як земля вбере на себе білу зимну шубу і пічне спочивати і я відпочиваю разом із нею. А як прийдуть великі морози і птахи не мають що їсти, кажу на жердках розставляти снопи пшениці і жита, щоби той безжурний співучий народ не вигинув із голоду. Повятя не маєш, скільки тоді радості і втіхи. Вір мені, я тут маю багато, дуже багато всяких новостий що днини, навіть що години. Треба тільки знати ся з тим житєм і полюбити його. Ну, але ми спім, бо вже не далеко до рана. Добраніч!

„Добраніч!“ — відповів я відвертаючи ся до стїни і справді забрав ся до сну. Серед нічної тишини почув я крізь вікно шум недалекої ріки і зачав звільна, несвідомо потапати в ньому, коли враз почув я знов голос мого товариша.

„А чи ти справді віриш в усї придбання науки? От приміром, возьмім хочби астрономію.

Чи ти справді віриш, що земля обертається до-
кола своєї осі?“

Кинув те питання несьміло і замовк. У хаті
зробилося тихо. Крізь вікно чути було шум ріки.
Здалека, чим раз дальше і чим раз рідше грюко-
тіли громи.

Я вдавав, що спю . . .

КАРА.

(На народнім повір'ю).

Кури піяли на північ, як Мотря вертала від ворожки. Йшла загумінками, поза село, щоби її ніхто не бачив. За пазухою несла жабу. Велику, зимну ропуху. Минула щасливо темний кут, обійшла грушку, що на ній недавно повісився двірський пастух і надближалася до церкви. Чула, як скрипів зелізний трираменний хрест і як злегка від осіннього вітру стогнали на давінниці дзвони. Довкола церкви стояли старі липи і обіймали її своїм гіллям, як руками. Між липами і церквою була темрява, чорна як найчорніший вуголь. „Розбіжуся — думала Мотря — і перебіжу попри самі двері, а за церквою вже буде яснійше“. Але від воріт щось її відтрутило. „Не підеш туди з таким гріхом!“

Мотря насунула хустку на очи, затулила пазуху рукою і пустила доріжкою поза паркан. Мусить зайти, мусить замурувати жабу; мусить, мусить! За пазухою у неї Настині муки і смерть. А хібаж вона сама, Мотря, не вмирає сім раз кожної днини, хіба не мучить ся з вечера до досвіта, а від досвіта до ночі? Смерть за смерть, а муки за муки. Так мусить бути!...

На небі остання зірка борикала ся з грубою, дощевою хмарою, на цвинтарі пугутькалі сови, коло трупарні вив грабарів пес. Мотря йшла, бігла, летіла, коби скорше. Ховзала ся по осіннім болоті, шпортала ся об камінне, що пооблітало з цвинтарного муру. Горіла зі злости і студеніла зі страху. За пазухою у неї копирсала ся жаба. Ворожка казала, що поки та жаба буде в мурі жити, поти не сконає Настя; сохнути і вянутиме, як замурована жаба без їди, без воздуху і сонця. Най сохне, най гине, проклята! Най умирає с'їм раз на годину, як вона тепер умирає без нього...

Відбила його від неї, відчарувала, має тепер чари за чари. Така богачка на котрого би пальцем кивнула, хождий пристав би до неї, така красуня! А вона, Мотря, бідна, удовина дочка, одного його мала, як одну душу, тішила ся, що газдинею стане, що у найми на старість не піде і вебо пропало. Все пропало ізза неї на віки... Пішов за богацькими очима... „Чекай же, не буде ні тобі, ні мені! Не доживеш, щоб із ним під вінець стати. знид'єш, як та жаба в мурі“. Коби лиш зайти як найскорше, коби цвинтар минути! Гу-у! Як там страшно. Там — там, між двома березами викопують гріб для Насті. Коби скорше, коби лиш скорше! Та чогож та жаба хоче! Не пручай ся і не слинь мого лона, ось уже недалеко!

Ось той кут, де Настина хата, спішіть ся ноги!

Але на дорозі болото мастке і чіпливе, як смола. Чоботи лізуть у нього, як у тісто сокира.

— Скорше, скорше, ось уже наш загумінок, наш сад, наш пліт!

Та ноги западають ся в землю по коліна, одежа чіпаєть са з розпукою ніг, тіни дерев владуть ся колодами по дорозі. Все, що тільки є, хоче спинити Мотрю від сповнення страшного діла.

Але Мотря останніми силами перелазить пліт і входить на подвірє.

. * * *

Відсунула засувом двері і ввалила ся в хату. Двері подали ся, якби втікали від неї, заскрипіли і гопнули собою об стїну. Чорна темрява кинула ся Мотрі до очей, а гнила задуха вхопила її за груди. Мотря на силу піднімала повіки, ловила грудьми воздух, а руками шукала дороги. Так доволікла ся до вікон і без памяти звалила ся на лавку... З чола котить ся піт, великий, важкий і гіркий, як полин, ноги дріжать, на всьому тілі, якби хто грани насипав. А в грудях дзвін... Бам, бам, бам! Горить! Весь сьвіт спалахнув притаєним червоним огнем. Бам! Бам!... Кругом дими і попіл, а з попелу вилазять жаби. Гу, які ховзкі і погані! Як надувають ся, ростуть і ригають огидною паморокою, від якої усьо довкола став одною гнилою бакурою... Гу-у! Ноги дріжать, по тілі біжить пекучий піт, а в серці дзвін... Бам! Бам! Бам!

Зібрала всю силу і метнула ся по хаті. Нема часу. Нема часу! Ось пічне сїроти і мати надійде від хорого. Треба спішити ся. До тої пори всьо мусить бути готове. Чуєш Мотре? Всьо — мусить — бути — готове!... І ніхто не сьміє знати. Ніхто!

Запалила лампу і зжахнула ся. Хата дивила ся на неї великими, здивованими очима. А ті образи! „Сусе Христе,“ вона не годна того зробити, не годна!

Але якийсь голос казав: мусить! — і тягнув її до кагли... Вдарила ножем раз, другий і вижолобила ямку, як кулак. Глянула і задеревіла. Та ямка росте в шир і в глуб і робить ся велика, як гріб. Як Настин гріб!...

„Скорше, скорше, сунь руку за пазуху кінчи, що зачала! — шептав той самий незвідний голос.

Тьфу, яка вона ховзка і зимна. Пручаєть ся, боронить ся від муки і від смертн. Не хоче дізнати в яму. „Мусить, мусить“ — шептала Мотря заліплюючи ямку глиною і забілюючи вапном... Замурувала, лиш маленьку дірку лишила, якби хто голкою стїну проколов... Стало ся...

„Стало ся“ — шептали уста. „Чи всьо?“ питав ся розум. „І так скоро?“ — доповідали гадки... А в грудях дзвін. Велике залізне серце бє в камінні криса аж луск по голові йде. Вже, вже, вже!

Лиш тих очий не годна від печі відорвати. Щось їх там кліщами тягне, до того сьвіжо замазаного місця. Нічого там не добачите, очи! Дивіть ся в вікно. Там над садом блідло поранне небо, якби його холодом обвіяло, а білі хмарки перебігають по нїм, як дрож. З нічної сутїни звільна - повільна виринають хати, стежки, дороги і при дорозі той білий хрест. „Сусе Христе! Не дивіть ся в стїну, мої очи!“

А ви, уха, не надслухуйте так щільно. То вітер гуде в коминї, а може сьвірщок з тиха цьвірінькає за припічком, може хробак вертить у дереві мякуш. Більше ніщо... „Поверніть ся в вікно, мої уха! Чуєте, як сад починає зітхати, встаючи з нічного сну, як позїхає ріка своїм переддосьвітнім шумом, як вітер іде до дерев на розмову?... А в хаті не почувте нічого!“

Не слухають... Впивають ся в те одно невеличке місце, як кулак, вдивлюють ся і вслухують ся в нього, мало від голови не відірвуть ся. Мало не вискочать із неї, не осліпнуть і не оглухнуть на віки...

А залізне серце валить у камінні криса аж луск йде по черепі: Вже! Вже! Вже!

* * *

Кілька днів не виділа Мотря Настї. Давнійше лїзла їй на очі по кілька разів на днину, а тепер якби їй хто в хатї замкнув, тяжко стрїнути. А в Мотрі тільки й гадки, що про ту розлучницю, про ту навісну богачку. Чи змарніла, збіліла, чи полиняли ті румянці, що були, якби хто лица понаціпував? А може ворожка оттак собі сказала, щоби гроші дістати, може вона дурно чекає?

— Та бо ти, Мотре, як невиспана ходиш — казала до неї мати — домовити ся з тобою не можна.

— А вам чого від мене треба?

— Та нічого, тільки з роботою спиши ся, бо знаєш, нам ніколи думати.

— Вже менї та робота горлом лїзе. Таж я може також не чобїт, може я також яку гадку маю.

Давнійше Мотрі робота в руках горїла. Пошукати було такої робітниці. А тепер! Замітає — сьміте лишить, варить -- пересолить страву, якби нічого робити не вмїла.

— Віддавала би ся, хочби й нивї, але не хотїла би я видїти твого господарства.

— І не будете. За когоч ви мене віддасте? За рудого пса? — відповіла розлючена Мотря.

— Віддавай ся, за кого хочеш. Твоя доля, твоя й воля, — відповіла мати.

— Віддавай ся! А комуж такої дїдівки треба як я? О, які статки! — Тут показала рукою по хатї.

— А чомуж ти, доню, більше не запрацювала?

— То я вам іще мало робила? А бодайже я була на сьвіт не родила ся, як я мала такого гаразду дочекати! Бодай мене, та бодай мене...

І так кожної днини.

Спокій пішов собі геть від хати бідної вдовоці.

* * *

Ніколи не чекала Мотря так нетерпеливо неділі, як тепер. У церкві побачить Настю. Побачить і заспокоїть своє серце... Прийшла неділя. Мотря прибрала ся, як могла найкрасше, причепурилася і пішла на Службу Божу. З тривогою підходила до церкви. А нуж Настї нема... І справді. Під церквою її не було. Увійшла до притвору, повклонилася на право і на ліво, впала на вколїшки, устами говорить молитву, а очима по головах завітчанних перебігає, чи не стріне Настиної між ними... Стрінула... Ось ті русяві, вичесані коси з шовковими стяжками, то Настині. Мотря видить, як Настина мати вичісувала їх новим гребінем, як заплїтала старечими руками.

А тепер на них сонїшне сьвітло перебігає і гладить їх з любовю, як мати дитину. Щаслива Настя. Колись гладив би ті коси Петро... Може й гладив?... Певно, що гладив, але більше гладити не буде!... Отче наш... і остави... яко же... довжникам нашим... більше гладити не буде...

Филя молитов людських обхоплює Мотрю, але не пориває її з собою, лиш відбиваєть ся від неї, як вода від скалі.

Більше не буде!...

Від престола зриваєть ся пісня, летить понад головами людей і як птаха видїтає крізь двері на цвинтар.

Мотря не слухає її: Вона чеше Настю зелїзними гаками своїх завистливих очей. О, яка красуня, о, яка богачка. Розлучниця! Але Петро тих твоїх блискучих кіс більше гладити не буде!

Від дівочих наручних образів, прибраних у стяжки і цьвіти, розливають ся пахощі осїнної

дїброви, запах отави і цвітучої гречки, а по церкві ходить дим кадила, копїт свїчовк і зїтханнн людських грудий.

... Скорше їх смерть холодною рукою погладить і заскородить. Амінь!...

Свїтло, запах, пісня, сонце і зїтханнн зливають ся в одну велику молитву, що летить під церковну баню і піднімає її високо під блакити.

Мотря завжди глядить у те місце, де стоїть Настя і чекає хвилї, коли вона оглянеть ся і покаже своє змарніле лице. Але Настя розмолила ся, не чув Мотряного зору і не підчиняеть ся її волї.

В церкві спів, свїтло і молитва. ... Якоже і ми оставляєм... шепче Мотря без гадки своїми завзятими устами,.. Скорше смерть її погладить, як Петро — кінчить у гадках молитву.

* * *

Між двїнницею і парканом, там де тільки двоє людий минеть ся, дїгнала Мотря Настю. Зайшла їй дорогу і глянула в лице. Мати Божа! Те лице було кругле і румяне, як яблуко. Настя була здорова.

То не може бути. Деревя, хреств, гроби — кажїть, чи то може бути?

— Добрий день, Насте! Як ся маєш?

— Спасибїг. Добре. А тобі як, Мотре?

— Не дай так, Боже, нікому.

Хвилю дивлять ся на себе. Настя хоче спустити очи, але не годна.

— Ти чого так дивиш ся на мене, Мотре?

— Вже й дивити ся не можна. Дивлю ся, чи не змарніла, Насте.

— А чогож я мала би марніти?

— Чого? З невиспаних ночий, з великого коханя, з доброго дива, Насте.

— Тобі що, Мотре? Я тебе не розумію.

— Нема що розуміти, я кажу, що з доброго дива. Ха, ха, ха! З доброго дива, Насте.

Сьміючи ся, біжить як весела дівчина. На скрутї стає, ще раз дивить ся на Настю і зникає за деревами.

— Які у неї страшні очи — думає Настя, вертаючи з церкви до дому. — Як у ропухи.

* * *

Мотрині очи ходили за Настею, як тїнь за чоловіком. Куди Настя, туди й вони. Ставали край її постелї і відганали від неї сон. Як їла, заглядали в ложку і відбирали смак. Настя бояла ся сама йти до комори, щоб там на самотї, не стрїнути ся з тими поганими очима.

— Чого вона від мене хоче, Петре? — питала ся затрївожена Настя.

— З зависти, що я покинув її.

— А чогож ти її покинув, Петре?

— Бо наскучила ся. Чіпала ся чоловіка, як рїпях. Сама просила: на маєш, бери мене. Не люблю такої; тьфу!

— Щось менї видить ся, що нам добра не буде — казала зітхаючи Настя.

— Не знати чому не мало би бути! Поберемо ся, розживемо ся, а є на чім, і буде добре. Хтось слухав би там дурної дівки.

— Не дурна вона, Петре. Подиви но ся на її очи.

— Овва! чи мало я очий видїв. Та ще не вкусить тебе ними.

— Вкусити, не вкусить, але як люди кажуть: „Недобрі очи, то погана сила.“ Колиб ти видїв, як вона вертить мене ними аж до самого серця... Віджени ті очи від мене.

— Авуш! Авуш! — зачав сьміючи ся Петро. Він тунав і плескав у долонї немов би писк-

ливі кури виганяв із повітки. — Авуш, Мотряні очі, авуш!

— Цять Петре! Ще хто почув, прийде, застане нас самих.

— Ну, й велике дїло, як побачить, що я тебе цілую.

— Петре! Пе...! — кричала Настя видираючи ся з його кришкх обіймів... Петре!

Довкола них пахла отава, сьвітив місяць і крізь городжені стїни чути було, як „старі“ хропили в хатї.

* * *

Мотря гинула з нетерпеливості. Як тільки мати виїшла, вона підходила до првпїчка, прикладала ухо і слухала. Здавало ся їй, що чує звідтам якісь зітхання і стогни, якби там хто мучив ся проклинаючи сьвіт і долю.

— Так буде тїй розлучниці, Настї. Коли? І чи справді буде. Таж вона така сьвіжа і здорова, як колиб нічого не було. Чи не хотїла ворожка позбутися її і порадила ту нещасливу жабу?

На таку гадку брала її лють і розпука. Лишала хату розтвором і бігла в село. Як здибле Настю, то розірве її, видре тїй сьві очі, розшматує біле, як у панночки лице. Не буде мати Петро що цілувати!

Але Настї не могла нїде стрїнути; анї у сусїда, нї в склепї, нї над рікою, де жінки перуть біле, нїде. І Мотря, зігнавши свою злість на кїм попало, вертала домів, щоби за хвилю, як нїкого в хатї не було, надслухувати, що дїється в печі і попадати ще в гірший гнїв і ще гіршу лють.

* * *

Тим часом люди зібрали останні гречки, викопали бульбу і почали домашні роботи. Дехто йшов у двір до машини, дехто з сокирою в ліс. Над село спускав ся холод, мрака і сонливість осіння. Здавало ся, що от-от і ті кривобедрі хати розмокнуть ся в дощах і розлізуть у болоті. То знов здавало ся, що ціле село, як гн'яздо мух, засне на зиму.

Тільки під вечір робило ся живійше. З коршми лунали голосні крики і розмови, хатам курило ся зі стріх, як із чубів і крізь тупу темряву, як перестрашені очі, горіли віконця хат. Де яснійше мерехтіло сьвітло, там були вечерниці. По шибках пересували ся якісь тінні і чути було, як раз-раз скрипіли хатні двері. То сходили ся вечірничники і вечірничниці.

Мотря приходила пізно і сиділа при самім порозі коло мисника, якби бояла ся, щоби її не викинули. Сідала тихо і незамітно, а як ціла хата розговорила ся, розспівала, або заслухала, вона пускала веретено як фуркальце, навгад тягнула нитку, а сама впивала ся очами в Настю. Шукала на її лиці слідів хвороби.

І ось здаєть ся їй, що Настя дійсно збіліла, що румянці її приблідли, як квітки під осінь і Мотря з лекшим серцем береть ся до прядива... Але то йде так цоволи і Бог зна, коли скінчиться ся, а Мотря хоче зараз.

* * *

На одні вечерниці Настя зізнала ся і сїла коло Мотрі.

— Ти чого так змарніла, Насте?

— Я?

— Таже не я!

— Так тобі здаєть ся, Мотре. Я здорова.

Мотря закусила зуби... Хвилю тихо. Лишь веретена фуркотять і казка, прибрана в краски

веселки і проміння місяця на лютній ночі, йде через хату шелестячи шатами з шовків і савтів...
А по хвили:

— Ти чому питаєш ся, Мотре?

— Бо виджу, що ти стала така, як страсть.

— Як страсть...?

Настине веретено вириваєть ся з рук, кидає собою на долівці, як підстрілений птах і лягає коло порога.

— Порадь ся доктора, Насте. Як змарнієш, то хлопці перестануть любити.

— Хлопці? Хіба я за них стою?

— Ну то Петро...

Розмову перериває пісня.

При пращанню каже Мотря до Насті: „А порадь ся доктора, Насте. Порадь ся, бо тобі моя кривда боком лізе!“

* * *

Ті слова запали Насті глибоко в душу. „Се моя кривда тобі боком лізе“ — сказала Мотря. ... Її кривда... Так, вона її скривдила... Вона? ... Може Петро?... Обов... А може ніхто...? Може так мало бути...? Таж цілий сьвіт то одна кривда. Щож вона винна, що Петро припав до неї? Годі, годі!

Як могла, розважала себе Настя, але Мотрині слова жужжали їй в ухах, як неависні чмилі.

— Петре! Верни ся до неї.

— А тобі що до голови прийшло, дівко? Я до неї? Або мені очи заступило?

— Ма зробили їй кривду. Вона пімстить ся на мені.

— Чим? Язиком?

— Не знаю чим, але пімстить ся. Верни ся до неї, Петре!

— Ігі! Здуріла дівка. Я хочу на заповідь нести, а вона мені каже: верни ся. Нема дурних. Щось тобі в голову влізло, як дитині і не давш мені спокою. Тай себе ти їш без потреби.

— Я не їм себе, Петре, а їсть мене якась тривога. Щось ходить за мною і каже, що нам не буде добра. Диви, як я дріжу.

— Дріжиш, бо зимно. Притули ся до мене, та буде тобі тепліше.

— Я не з зимна трясу ся, Петре, а зі страху. З великого страху... Колисьтут мені снило ся, що мене клали живцем до гробу. Я пручаю ся, кричу, а вони мене шубовть до ями, тай землю, тай землею... Як пригадаю собі, то мороз йде по тілі.

— Кажу тобі, притули ся до мене, то загриш ся. О, так. А видиш... Ще ближше, ближше. А правда, що тепер тобі тепло? Не бій ся, я тобі не дам кривди зробити. Так, так..

На дворі мело першим снігом.

Настя не годна заснути. Щось її то за рукав сіпає, то за ногу термосить, щось сьмієть ся над нею. „А що? Виділа, чи виділа? Правда, як там страшно?“ Настя здавало ся, що вона завмирає і що її живцем кидають до гробу. Хоче відітхнути, не годна. Гори звалили ся на груди... Так цілі ночі. Деж ті часи, як вона набігавши ся по городі, або по пасовиску за товаром, падала на лаву і каменем лежала до білої днини. Вона й тепер пробує притомити ся роботою, але се не помагає. Повіки не хочуть замикати ся на ніч. Вона мусить дивити ся на стелю, яка пригадує їй склеплінне гробу і на двері, які за хвилю мають відчинити ся і впустити щось білого, страшного — і на вікно, з якого глядить на її муки Мотря.

Вона не витримає так довго. Здуріє, або зробить собі кінець...

* * *

Колись була Настя така весела, що парібки називали її „весною“. Куди йшла, то співала. Сама співанок вигадувала, бо тих, що знали в селі, було для неї за мало. Тепер, ні пари з уст.

— Щось починили дівці, — каже Настина мати.

— Вам, баби, ніщо мудре до голови не прийде. Хоче віддавати ся тай вже. Мушу я з Петром на розум поговорити. Може він думає, що я її не дам, а я прекращого зятя і не знаю.

— Весіле весілем, а щоби дівка без хобоби так виділа тай марніла — то воно не може бути. Щось їй мусіли завдати.

— Як маєш мені таке дурне говорити, то красше не обзивай ся до мене — каже відвертаючи ся до стіни Настин батько.

За хвилю він так храпить, якби по стриху їхав із набором віз. В хаті лишаєть ся стара мати з своїми думками і безсонна донька, яка вдає, що спить.

* * *

Весело бувало при копаній керниці; особливо вечерами, зимою. Тоді жінкам і дівчатам не так спішно до хати, і вони радо витягаючи по чераї воду клюком говорять тай сьміють ся. Та керниця мусить вислухати всьо, що в селі стало ся. І хто з ким побив ся, хто з ким полюбив ся — всьо вона мусить знати.

Колись і Настя виходила за водою в таку пору, щоби здибати ся з дівчатами і поговорити собі. Тепер вона ходить пізнійше, як нема нікого. Не любить людських очей; не хоче, щоби приглядали ся їй та випитували: чи дужа? Як сонце сховаєть ся за громадську гору, як счезне останній смуг, що його днина кладає на землю немов

спомин по собі, тоді вона йде. Часом прибіжить, гляне в чорну яму, витягне одну коновку, другу і як перестрашена втікає в село. То знов задивить ся в глибинь, якби питала ся в неї, кільки прагнутих уст вона напоїла, кільки зітхань, кільки сліз приняла в свою пропасть

— Як там чорно!... Чорно, але спокійно, як у гробі... А хто знає, чи в гробі спокійно? Боже! Коли й там нема кінця нашим тривогам, коли й туди йде за нами любов і ненависть, коли й там не годен сховати ся від нудьги.. Страх погадати!

Настя витягає одну коновку, ставляє на цямриню, потім другу, потім закладає коромесло, завдає собі на плечі і йде. Коновки скрпляють, вода бовтаєть ся і виливаєть ся на стежку; Настя так тяжко, якби несла не воду, а олово, або гріхи... Якби несла гріхи.

Стежка блищить ся перед нею, посипана тут і там снігом, що не вспів іще стопити ся в болотистих калюжах. Настя вдивляєть ся в ту стежку і здаєть ся їй, що вона вже иньшими не буде ходити, що всьо її пожитє буде таке сіре, як отся стежка і таке важке, як отсі коновки на плечах.

І чому? Таж вона одиначка, а батько богач. Таж віддаєть ся за Петра, а Петро її любить. Чогож їй так тяжко та нудно? Звідки ті сірі думки? Вона мусить бути щаслива, вона хоче жити і буде жити...

Так думаючи підходить до перелазу.

— То хто?

— Мотря.

— Чого ти хочеш від мене? Відчепи ся! Не ходи за мною, не диви ся на мене своїми недобрими очима.

— Чого я хочу? Хочу кари на тебе. За своє щастє, за своє змарноване житє.

— Пусти мене! Кара в божих руках... Я тебе не бою ся, я на перекір тобі буду щаслива...

— Щаслива! Не довго трівати ме твоє щастя. — Я на тебе замурувала жабу... Поки та жаба мучить ся в мурі, поти й твого життя. Я маю твоє життя в своїх руках. Будь щаслива!

І Мотря зникає, наче привид. Настині ковочки наповняють ся проклоном, стежка зачинаєть ся западати перед нею, довкола неї робить ся пітьма і нудь і безвихідне горе.

* * *

Довго якомсь борикаєть ся осінь із зимою. Вже впаде сніг, вже приморозок постинає болото, вже вітер зачне холодом прошибати, аж ось диви — так коло полудня втишать ся на хвилю, сонце з поза брудних хмар усміхнеть ся, і від того усміху щезне сніг, змякне мороз, втихомирить ся вітер. І знов дощ пустить ся з хмар, як вода з мокрих ряден, знов розкиснеть ся болото, а вітер із нудьги вчіпигь ся сухої гиляки та стане нею викручувати на всі боки. Не годен діждати ся, щоби білий, зимний, чистий сніг, покрив зневолю землю на зимовий відпочинок...

Кілько днів мучить ся Настя і не годна умерти. Що люди придумали, що пригадали, все нещасливі родичі робили, та годі. Забагла образу з церкви — принесли, забагла води з далекої кернички — подали, просила зїлля з монастирського городу — нарвали — чогоб ті багаті родичі для своєї дочки одиначки не зробили! Деж на таку муку дивити ся... Зразу старий сидів коло хорої в хаті та чекав, чи не захоче чого. Тепер увійде, стане біля порога, подивить ся і лице йому так викривить ся, так зімнеть ся, якби його хто за душу вхопив — обернеть ся і хіба на другий день знов на хвилину прийде.

Тільки мати не лишає Насті, ні на хвилину. І де в неї стільки терпеливості возьметься, звідки вона бере тих сліз, що плывуть з очей, як вода жерельна! А тут іще й сусіди приходять потішати і радити. Великої сили треба, щоби то всьо перебути...

— Мамо, який нині день?

— Пятниця доню.

— Вечір?

— Ніч, дитино.

— А сніг є вже?

— Нема, донечко люба. Але буде. Ось так червоно небо заходило, певно вітер його надув.

— О — ох!

Зі стріх капає дощ, а в угли хати тоненький, пискливий вітрець тягне своє безконечне, фі — — !

— Мамо.

— Що, донечко моя?

— Ходіть до мене ближше, я маю вам щось казати.

Мати нахилиється над хору і чує, як у її грудях клекотить і грає якась страшна, нелюдська музика. Донька ловить маму за шию і кидає в її лице великі, зимні, страшні слова, одно по другім, одно по другім. Стару, якби хто молотом по голові бив, чим раз дужше, чим раз дужше.

А вода зі стріхи цяпотить і вітер в углу хати витягає своє безконечне фі — і — — .

Нараз донька пускає шию матери, падає на постелю і просить:

— Йдіть до неї, йдіть зараз до неї!

Мати бере хустку і біжить.

* * *

В Мотривній хаті ще світило ся. Стара латала якусь дранку, Мотря підбілювала піч. Вона пильнувала тепер тої роботи дуже.

Як Настина мати відчинила двері, обі мало не крикнули з дива. Богачка? в таку пізну пору? чого?

А вона стояла на порозі, задихана, зневолена, збіджена і дріжала, як у пропасниці.

— Просимо ближше, тай кажіть, що вас в таку пізну пору привело — відзиваєть ся Мотрина мати.

А вона закусуючи зуби каже: Мотря знає, по що я прийшла.

— Знаєш, Мотре?

— Не знаю. Звідки маю знати.

— Най тобі Бог простить, звідки ти знаєш, а тепер я тебе прошу, май хоч крихітку совісти; таж і ти колись будеш конати; змилуй ся над нещасливою; я мама, благаю тебе, змилуй ся над Настею, дай їй спокійно вмерти!

Мотрина мати дивить ся то на доньку, то на ту нещасливу, мов божевільну жінку і в голові їй щось починає свитати.

— Мотре! Правда то?

— Правда, чи не правда, то моя річ.

— Але я, твоя мати. Мотре, Бог тебе скарав.

— Я вже більшої кари не бою ся.

— Відвали каглу, — кричить Настина мати — або замаж, заліпи її до остатка. Я тебе остатний раз прошу! Відвали каглу.

— Просите... Най буде... Можете йти до дому... Вже досить кари.

— Мотре!

* * *

Настина мати вже не застала свої доньки між живими. На завтра впав білий, зимний, грубий сніг.

Настю повезли на цвинтар на снях.

Звичайна історія.

Осінний, безконечно довгий вечір. Сиджу при столі і пишу. Та писане якось не йде. Гнилий, холодний воздух наляг думки. Відкладаю перо і приглядаюся лампі, що стоїть на улиці, супротив мого вікна. Кривий, підгнилий палець хилить ся, якби втомив ся і хотів класти ся до рова спати. На ньому скляна ліхтарня, а в ній невеличка лампа. Горить, як за цапову душу..... Довкола неї рої дрібосеньких мушок. Безнастанно кружляють і пхають ся до світла. Одна за другою жене, а розбивши ся об шибу, паде в діл.

З верха мріє дрібонький дощик, такий, як мрак. Маленькі, срібні каплі мішають ся з нетлями і не раз не пізнати, чи се упала нетля, чи дощ.

Чую, як в ринві щось зашелестіло.

Зразу тихо, якби хто сльозу пустив по склі, а потім голоснійше і частійше: кап, кап, кап... То дощ.

В такий вечір найкраще сидіти в любім товаристві та раду радити, або журу журити. Та ба! Де тобі товариства узяти та ще любого!

Став біля зимної печі і думаю, чи буде завтра погода, чи ні, чи дістану один лист, чи більше. В тім за дверми чую шуранє ніг, потім

обтиране носа, одного, або двох, а в кінці легонький стукіт.

— Прошу.

Відчиняють ся двері і на порозі являє ся обемиста особа знайомого сьвященника.

— Слава Богу!

— Дай Боже здоровля! Прошу ближе, най отець сїдають.

— Дякую дуже, але я від разу до річи. Зо мною приїхав учитель моїх дітей. Хорий бідолаха. Завтра рано хоче бути у лїкаря і вертати до своїх родичів. Чи не переночували-б ви його? Бідний, а дуже чесний хлопчиско.

— Га, як переночувати, то переночувати. Най простить, як йому не буде добре і най, борони Боже, не вмирає.

— Жартуйте здорові, але я його покличу, бо там нездоровий воздух, а він кашляє.

І справді в сїй хвилі, якби на знак, залунав кашель чоловіка, та такий сухий і прикрий, якби хотїв серце з себе викашляти. Що втїхне, то починає на ново, аж в ухах ріже. За третім, а може четвертим наворотом кашель зовсім утих і в хату увійшов хорий.

Був високий і худощавий. Рамена мав піднесені, а голову всунену в тулів. Чоло, як вапно біле, а під ним глибоко — глибоко, горючі, сині очі. Мінили ся вони раз-ураз. То завмирили спокійною байдужністю, то займали ся живим огнем надії. Лиця запалі, якби себе і всю шкіру хотіли втягнути до середини. — Привитав ся і почав виправдувати свій кашель. Не підняв ковнїра, а на дворі дощ і зимно, тому його гірше кашель мучить. Говорив несміло і соромливо, якби знав, що робить собою прикрість.

— Ну, але я панів попрощаю — сказав пан-отець. — На возі жде жінка. — Мов поважанє...

Щопрощав ся і вийшов.

Від дверей вернув ся.

— А уважайте на себе. Лікареви скажіть, що я йому кланяю ся і прошу, щоби вас добре оглянув. На селі, у родичів, пийте молоко і ходіть багато. Книжки лишіть на боці. Що вам із книжок, як не будете здорові?

Говорив скоро, якби з тими словами скидав із себе важкий тягар і утікав від нього.

— А не забувайте про нас і від часу до часу відозвіть ся хоч кількома словами.

— Добраніч!

— Добраніч! — і ми лишили ся самі. Глуха, немила мовчанка зависла над нами. Ми були, як люди, що себе не розуміють, бо до одного сьвіта не належать. Він відчував мабуть весь гнет такої марної ласки, як нічліг, я дивлючись на нього згадував євангельські слова: „суґта суґт, і всяческая суґта“.

Всі наші змаганя, щоби завести розмову, звелись на нінащо. Вона вривала ся на кількох словах сухих, формальних і ми дальше мовчали. Ми бачили се і розуміли і було нам дуже немило. Ми нарікали на змрно, болото, на нездоровий воздух, а поза те ні на волос дальше. То він спдів, а я ходив по хаті, то я сїдав, а він проходжував ся від вікна до печі, від печі до вікна. Я чув його короткий віддих і бояв ся, що ось-ось зайде ся кашлем і буде різати мої уха, — він, мабуть відчуваючи мої гадки, душив у собі той віддих і той кашель.

Оглянув образи на стінах і підійшов до полиці з книжками. Читав наголовки і перевертав листки. Очи його оживлювали ся, запалі лиця виповнювали ся і наливали ся кровю.

— Ви мабуть любите читати?

— Ще й як! Від малої дитини книжка мала для мене якусь дивну принаду.

Я вірив, що кожда з них криє якусь тайну і розв'язує важне питання. Читаючи, здавалося мені, що нові частини світа розкриваються передомною, що якісь щільно затворені комірочки відчиняються в моїм мізку і звідтам вилітають думки.

Я любив дуже читати.

— А нині?

— І нині люблю, хоч иньшим оком дивлюся на ті білі листки, покриті чорними значками.

— Так, так! Очи наші змінюють ся. Не одно, що було рожаве, стає сїрим. І навпаки.

— Добре кажете: і навпаки...

Розмова наша знов встрягла, як той віз у болоті. Я гадав: коли він хорий, то по що його бентежити гадками. Нехай спічне. Але він мабуть не хотів спочивати, а противно бажав виговоритися. Видно було, що в його голові призбиралося багато гадок, а в його серцю багато почувань, які він доволі виносив і вигрів і які бажав пустити в світ. Але де й коли?

І мені здавалося, що він дивить ся на мене і питає ся самого себе, чи можна зі мною побалакати щиро.

Я не міг знести погляду тих хоровитих очей і відвернув ся до вікна.

На улиці лампа заєдно хилила ся над рів, ніби втомила ся від довгого стояння і хотіла положити ся спати. Рій мушок заєдно крутив ся в якімсь безрозумнім бажаню світла і товкмосив ся і падав у болото. В ривках хлюпотів дощ.

— Нераз у вечір здає ся нам, говорив недужий, що на горі, за нашою хатою стоїть руїна якогось замку, з виазublеними вежами, з високими вікнами. Приходимо, — а то корчі ліщини і кілька беріз. І хоч знаємо, що старий замок не може в один вечер вирости там, де рано росли берези і ліщина, то жаль нам за ним. Так жаль

за тими творами молодії уяви, за тими поривами, за тим любим жаром.

Затяв ся, — немов соромив ся своїх фантастичних слів, але за хвилию почав на ново:

Як нині тямлю. Була неділя. Мати ліпила пироги, батько збирав ся до церкви. Пахли липи, брєніли пчоли, сьвітало сонце. І кращого запаху я ніколи не чув, нічого яснійшого я не бачив у сьвітї над ту сорочку, яку тоді мати вложила на мене. Виджу, як руками зліплює тісто, а очима дивить ся на мене. Так радісно, так любо. Потім озвали ся дзвони. Ми пішли до церкви. Батько стояв між газдами і держав сьвічку в руках. Я між школярами, на самім передї, перед іконостасом.

Крізь вікна вливало ся сонце і грало ся по образах, по хрестах і по тих головах, вичесаних на сьвято. Нераз, коли менї на сьвітї дуже зле і дуже чорно, то пригадую собі ту неділю, те сонце, ті липи, ту свою білу сорочку...

Замовк. Вдивив ся в замкнені двері і менї здавало ся, що саме тепер прийшла така чорна хвиля і що він пригадує собі ту ясну неділю. Я видїв, як по його лиці скотила ся слеза і вірити не міг, що ті запалі очі годні добути з себе ще хоч би одну, останню слезу. Я знов відвернув ся до вікна і знов побачив перехилєну лямпу...

— Тої неділі, говорив дальше недужий, рішила ся моя судьба. Здавна учитель намавляв мого батька, щоб віддав мене до школи, але батько не мав відваги, бо був бідний. В ту неділю пан-отець покликав нас до себе, дав якісь листи і казав, що мене приймуть у бурсї.

Відвезли мене до тої бурсї.

Зазнав я там усього, чого зазнати може бідна хлопська дитина. Нераз було так прикро, що хоч гинь. Але я зуби закусував і терпїв. Хо-

тів науки. Нічого більше, лиш тої науки, тих книжок.

Але наука була якась иньша, як я собі уявляв у своїм умі. Якась мертва, суха, нецікава. Може воно так треба, гадав я собі, може воно змінить ся і чекав терпеливо. Так минув рік.

З добрим свѣдоцтвом приїхав я до дому. На цілих шість недѣль. Ах, Боже! То було шість недѣль раю, крім одної хвилі пекла. Перед від'їздом, знов у недѣлю, пішли ми з батьком до церкви. Знов горіли свѣчки, співали люди і сонце розчісувало вимащені голови своїм золотим гребінцем. Я не молив ся; я вслухував ся в той шепіт молитви, що нїс ся по церкві з соток уст, я впивав ся тим чаром спокою, віри і надїї, який бачив на лицах людей.

По Службі Божій пан-отець закликали нас до себе, випитували про школу і заохочували до науки. — Учи ся, хлопче, бо тепер без науки тяжко чоловікови жити. — Потім всунули мені в жменю дрібних грошей і сказали: — Ось маєш, то на книжки. Я нині відправив для тебе один акафист.

Ті гроші запекли мене коло серця. Заскоботали в горлі, здавили і — я заплакав. Чого? — не знав у тій хвили. Чи з вдяки за добре серце, чи з сорому за біду свою і неміч. Я віддав ті гроші батькови, а собі лишив спомин. Той спомин ходить за мною до нині...

З того часу я почав заробляти. Помагав товаришам учти ся і робити задачі. Знаєте, який то заробок. Богато праці, а мало платні, а ще менше дяки. Та все-ж не забуду ніколи першого, заробленого гульдена. Я почув у собі якусь нову силу; в мені скріпила ся надія. І я щось можу... Почали ся лекції. Мене зробили бурсовим інструктором. За те відобрали мені весь вільний час. По ночі мусів я перероблювати лек-

ції, а по заранках перепитувати. Але батько не доплачував за мене і я навіть одягався за свої гроші. До нині тямлю ту першу блюзу, що я собі сам справив, і ту хустку, яку купив для матери на гостинець. Не знаю тільки, хто з нас більше тїшився нею, мати, чи я? Деж то, такого сина має.

Всьміхнув ся тим сумним, безнадійним усьміхом. Відкашельнув і говорив дальше:

— І деж-би я погадав собі, що того щастя мені позавидують, що погана зависть і злоба може зрости навіть у молодім, незіпсованім серцю. Був між нами син сїльського писаря. Такий бідний як я і пильний, лиш талану поскупив йому Пан-Біг. Що я годину, то він учить ся три і ще добре не вміє. Ніхто йому левції не давав і він сам видів, що иньших не може вчити, та все таки дивив ся на мене боком і плекав злість до мене.

Гадав я собі: нехай, я-ж йому нічого не винен. А саме тоді почав ся в нашій школі живійший рух. Почало ся горячкове читанє, розбурхали ся молодечі уми. Нічого злого в тім не було, нічого грішного. То будила ся народня свідомість і звичайні людські почування облекали ся в якусь виразнійшу форму. Книжки літали з рук до рук, як ластівки весною. А куди пролетїли, робило ся яснійше, ширшало небо, квітчала ся земля цвітом надїї...

Кихи, кихи, кихи... тут вхопив його кашель, вимучив і пустив.

Видно, що мені і згадувати не вільно, — говорив сумно. — На чім я став? Ага! Так читали ми, а голови горїли. Найгірше, що ніколи було читати. В день школа, в вечір наука, лишає ся віч. Ну, але розум від чого? Я лягав спати разом зо всіма, а по годині дрімки, як усьо каменем поснуло, вставав, свїтив свою власну свїчку і читав. Читав далеко поза північ. На

рано біда! Очи печуть, якби хто піску насипав. Але то не довго, лиш зразу, потім привиклі. І всьо було добре. Аж раз якось лежу собі, свічка горить, як над мерцем, читаю — коли чую, хтось йде. Не встиг світла згасити і сховати книжки, як настоятель, мов із під землі виріс. Пішла моя книжка — пішов і я. — Прогнали.

— Іди, синовьку! — кажуть до мене — іди, та дякуй Богу, що на добрих людей трафив, бо пньші були-б тебе знищили на віки. Таж ти міг цілу бурсу з огнем пустити, таж ти міг дітям голови до чиста позавертати. Іди собі!

Кажуть, що всьо те видав мій товариш, отсей писарський синок. І що йому з того прийшло? Анї розуму не прибуло, анї гроша! Хиба, що злість свою наситив моїм нещастем. Бо тепер справді почало ся мое нещасте.

Перше вважали мене хоч бідним, але добрим і порядним учеником і заявляли се при всякій нагоді. Тепер кождий глядів на мене кривим оком.

Просив я учителів, щоб дали лекцію.

Обіцяли, що дадуть, як буде.

Жду, лекції нема. А тим часом гроші йдуть. Що мав зложених, вибрав і проїв та перемешкав, а тепер роби, що хоч. Випровадив ся я за місто далеко, до бідного міщанина і мешкав разом із двома такими, як я, бідолахами. Ми тулили ся, як ластівки під стріхою. Хатина маленька, а народу багато. Встаю бувало рано як бовван, світа божого не виджу. Скинув я гордість із серця, пишу до батька. Пришліть, кажу, Татуню, кілька ринських, бо така на мене потреба зайшла, що ради собі не дам. Як зароблю, то віддам. Знаєте-ж мене.

Писав я той лист і плакав, потім носив кілька днів із собою, поки пустив на почту. Ніхто не знає, як мені мило було його слати. Прийшли

гроші, раз, другий, третій. За третім разом прийшло і письмо.

„Наказую тобі, сину, шанувати кожний крейцар, бо ти може не знаєш, як ми на нього гірко працюємо. А може ти, небоже, на пана переходиш? Коли так, то спамятай ся, та пожалуй своїх бідних родичів“.

Такий був лист. — — Але що я вам голову морочу? Ви мабуть і спати хочете, а мені на балакане зібрало ся. Але щось таке на мене зайшло, що мушу виговорити ся.

— Говшім, я рад слухати, хоч то звичайна історія. Лиш бою ся, щоби вам не пошкодило.

— Е, не робіть знов із мене хорого. То такий звичайний кашель. Треба лиш відпочати і вилежати ся, то перейде. Коби як скорше до дому, до мами. Таки нема як мама! Рік тому, то я був гірше хорий, а подужав; дасть Бог і тепер прийду до себе. Тоді, по тій біді, то я був приїхав такий як тїнь, лиш шкіра і кости. Як побачила мене мамуня, то аж сплакала.

— Ого, каже, синоньку, тебе зівчило, аж дивити ся лячно. А потім як узяли ходити коло мене, то молока, то сира, то курку дадуть, як ніхто не видить і геть мене відпасли.

Та що з того, коли спокою я не мав. Совість мене гризла — бо в хаті була біда. Всього йшло до гіршого... Ви бачили може, як то нераз на селі буває. Стоїть собі хатина чепурна і весела. Аж ту диви, вівно збило ся, нового не вставили, лиш шматиною заткали; ворота відорвались, ніхто їх не завісив, вітер козлине розніс, ніхто другого не поставив; ого, то вже не добре. То біда увійшла на подвірє і почала господарювати. Ще трохи, а побачиш, як газда з газдинею пічне за волосє водитись, як тихцем одно перед другим возьме застави до Жида носити, як усьо зведеть ся на нінащо. Зрозумів я, до чого воно йде і зро-

било ся менї лячно. Питаю раз татуня, чому воно так? — А но, — відповідають — усьо йшло на тебе, на ту твою школу тай тільки. — Як я то вчув, то так, якби мене хто каменем по голові тарахнув. Почекайте-ж, кажу до себе, не хочу я від вас анї крейцара більше. Якось я собі дам раду. Метнув ся туди, сюди і найшов собі лекцію на селї, на цілий рік. Де? — знаєте. Записав ся я в гімназії приватистом і поїхав. На моїх нових господарів не нарікаю, але діти, най Їх Господь врозумить, бо я не годен! Що намордував ся, не годен! Та ви Їх знаєте. Видали-ж їх. Але що то при гостях, то ангели. Вам Їх побачити, як нікого нема! Тодї вони вам покажуть, по чому локоть! Одного батька бояли ся, а більше нікого. Ой, мав я з ними гірку годину! Сиджу, бувало, годину над одним латинським уступом, от-от, здав ся, доведу до путя. Ще раз, іще раз, іще раз. Кажу перейти наново від початку, а вони анї в зуб. Ну, гадаю собі, тут уже всьо кінчить ся. Тут сьвятої терпеливості за мало. Тимчасом показує ся, що вони змовляли ся і вдавали дурнів, щоб лишень мене їсти і дратувати. Або нераз сидимо за сніданем, а потім має бути лекція. Говоримо, хлопці пють молоко, слухають — аж тут дивись, ого і слід за ними пропав. Пішли. Бог знає куди. І нераз треба було годину шукати, або й більше, заки ми їх нашли і привели до книжки. Прошу Їх, благаю, толкую, що я сам хочу учитись, що грудий менї шкода, що здоровле трачу, а їм анї в думці! Вони тільки того й хочуть. А скажу, бувало, батькови, то знов пекло. Бо він їх хотїв коротко в руках держати. Раз, по такій моїй жалобі, розходив ся на добре. Одного хлопця вибив, другого жінка з рук ледви вихопила, бо бояла ся, щоби не прийшло до нещастя. І що менї тут бідному почати? Хоч із хати тікай. Якось та буря втихла,

чую, говорять вони собі обоє. Звичайно родичі. Діти нічого не винні, бо діти дітьми: молоде, живе. Але я, прошу вас, я винен, бо поваги не вмію собі надати. Га, думаю, нема тут для мене місця. Зібрав свої клуночки і хочу забирати ся. В тім пригадали ся мені батьківські слова: „Всьо йшло на тебе, на ту твою школу і тому біда“. Куди не піду, все ті слова чую... Лишив ся я. Ходжу як у ярмі, на боки не оглядаюсь, на ніщо не зважаю. Терпен, спасен!

А тут і кашель мене вчипив ся. Зразу короткий, легкий, а потім гірший і гірший. Прийшло в кінці до того, що я мусів науку переривати і годинами видихуватись, так мене мучив. Але се дурниця! Правда? Що то кашель?

І дивив ся мені в очи, так якби вчитати хотів, що я думаю.

Поїду на село, там мені мамуня наварять липового цвѣту і дадуть молока з гусячим смальцем. Що ті лікарі знають! Правда? Я їм анї дрібки не вірю; піду для сьвятого спокою...

І знов хотів подивити ся на мене, але я заздальгідь відвернув очи до вікна. Саме в тій хвилі мійськнй слуга приставив свою драбинку до лямпи на улиці, видрапав ся по ній, відчинив, дмухнув і загасив сьвітло.

Була одинайцята година.

— Бесіда говорить ся, а ніч іде. Час нам спочати! Ви завтра в дорогу. Поможіть відсунути від стїни канапу, щоби на вас не тягнуло.

— Не знаю, як вам дякувати, — відповів щиро, і як перепросити за сей захід.

Потім узяв поруче софи і замість посунути ним, підніс у гору. Бажав показати, що він не такий безсильний, як мені здає ся, але в тій хвилі очи набігли кровю, уста скривили ся прикро, а груди заревли кашлем.

Я зараз подав йому води, посадив і поміг порозгинати ковнір. Він сидів, опершись о спину старосьвітського крісла і більше подавав на тїнь, або на привид, як на живу людину.

В годину півнійше було в кімнаті темно, як у гробі. Глибоку тишину переривав плюскіт дощу, чиканє годинника і важкий віддих мого товариша...

Я не спав. Сумне, а щире оповіданє нещасливого молодого чоловіка будило в мині рої гадок.

І він не міг заснути. Перекидав ся з боку на бік і зітхав та зітхав.

— Я вам не доповів усього, — почав він, впевнившись, що я також не сплю.

— Ще кілька слів, тим цікавіших, що кидають вони деяке світло на жите нашої сільської інтелігенції. Я, бачите, селянська дитина і серце тягне мене під курну стріху. Хоч ідеалізувати того життя не маю причини, але тужу за ним, і радо до нього, хоч на хвилю, вертаю. А було в селі кілька таких газдів, з якими я радо де-не-будь видав ся, а найраднійше в їх хаті. Ходив я туди не на обворини, ані з якогось ніби патріотичного обовязку, а просто тому, бо мені там було добре, бо пригадували ся якісь давні щасливі часи, бо там не було облуди.

Отже ті мої знайомства і гостини не подобались моїм господарам. Вправді вони того не казали мені, але я догадував ся з питань, із натяків, із замітних кивань і потакувань головою. Се тягнуло ся кілька місяців. Я вдавав, що не розумію і ходив, як передше, по сусідах. В селі почали ся готувити до заснованя читальні. Вість про се дійшла на приходство і викликала загальне невдоволенє. Читальня річ добра, але чому її має засновувати хтось там, а не вони? Не втерпіла їмость, а діждавши ся пригідної хвилі, взяла

мене на сповідь. Чого я по селі ходжу? Що я говорю, що читаю? Чи я знаю, що таке посту-поване кидає на їх дім погане сьвітло, а вона має довьку?... і т. д. В кінци заявила мені, що їй се байдуже, бо вона остаточно зуміє стати висше над людську опінію, але муж її має ізга мене всякі прикрости. Недавно докоряв йому на соборчику декан, що він під своєю стріхою держить небезпечного чоловіка, який поміж на-родом ширить радикалізм. То, мабуть, стало при-чиною, що він не дістав відзнаки, а тепер готові його не звільнити від конкурсу.

По сій розмові я рішив ся подякувати за хліб і сіль і ждав лишень, щоби мої ученики зробили іспит. Я ще більше працював над ними, а вони ще менше вчились, а більше мені доку-чали. Моя недуга почала рости. Кашель нападав мене чим раз частійше і мучив чим раз більше. Мій побут став неможливий. Мене перестали кли-кати до гостей і вважали в хаті чимсь виравді конечним, але немилим.

В кінци прийшов іспит і скінчив ся не най-ліпше. Але, ей Богу, я сьому не винен. Маю со-вість зовсім спокійну і коли жалую чого, то хйба того дорогого часу, що пішов на марне. Тепер я їду до дому. Боже, коби скорше! Коби я раз побачив свою стареньку маму, свого спрацьова-ного батька!... Розкажу їм усьо, як було і мені стане лекше. Потім верне здоровлє, а тоді, як не зачочу рукавів, як не возьму ся до книжки! Всьо скінчить ся добре...

Коби лиш до рана. Здає ся мені, що як дихну рідним повітрєм, як сяду під старою ли-пою, то мені зараз, таки зараз полекшає.

Дальшої бесіди я не чув; важкий сон осін-ної, слітної ночі замкнув мої повіки.

*

*

*

Коло 7 години рано збудив мене, як звичайно, пес мого сусіда, що менше-більше о тій годині починав „урядувати“ с. в бігав по перед хату і лаяв на прохожих. Я встав і глянув на софу. Була порожня. Я підійшов до вікна і подивився на небо, а впевнившись, що погоди не буде, почав одіватись. Слота, недоспана ніч, сумна і довга розмова настроювали мене невесело.

По осьмій я пустився до міста. Як звичайно, стрічав я ті самі служниці, що ішли з кошиками на торг, того самого сторожа, що тягнув бочку з водою і того самого Жидива, що розносив свіжі булки по домах на снідане. Лиш великий, магістрацький віз здивував мене трохи. Чого він о тій порі туди їде? Ми порівналися і я мимохіть глипнув між драбини.

Вид був такий, що очі самі замкнулись, але за пізно, бо образ лишився під повікою і тріває там доси. На соломі, горілиць лежав молодий чоловік, білий як стіна. Очі запалися глибоко і з тяжким та німим докором дивилися на небо. На устах і на бороді сліди крові. Уста викривлені болем. На цілім лиці великий жаль і скаменіла мука.

* * *

Скоро світ зірвав ся бідолаха і біг до лікаря, але на сходах упав і кров його залила.

Не відітхне рідним повітрєм і в тіни старенької липи не верне до здоровля.

* * *

На другий день його похоронили...

Похорон скінчився під вечір. Останні вертали родичі. Там, на цвинтарі у місті, закопали вони всю свою надію, ціле своє будуче життя.

Ішли і за слізмаи сьвіта божого не виділи. Поруч них громадка учеників, товаришів покійного. Вони потішали стареньких, як могли.

— Вертайте спокійно до дому, ми тут усьо самі поладимо. І сьвященникам подякуємо і до газет подамо.

Лице матери роз'яснило ся. Піднесла очи і просила щиро: — Пішліть до газет, пішліть! Він за життя лиш у тих книжках сидів, найже хоч по смерти подадуть його в газети...

Іван Медвідь.

То було таке тихе, галицьке село... Лежало у провалі, між двома горами, як у Бога за пазухою. Серединою провалу плив потічок, понад потічком, по однім боці росли головаті верби, а по другім бігла доріжка. Як хто їхав із водою, то здавало ся, що доріжка переганяєть ся з річкою, а як проти води, то здавало ся, що вони погнівали ся тай розійшли ся одно в гору, а друге в долину.

За потічком стояли хати.

Як піший хотів дістати ся до котрої з них, то заковчував одержу, купав ноги по коліна, перелазив пліт, або відчиняв ворота і — гаразд. Як їхав возом, то злазив, брав худобу за поводи і переїздив річку. Коли вже був на другім боці то любував ся, що ноги у худоби і колеса в воді такі чисті.

Той потічок, то була правдива благодать. У ньому і гуся плавали і худоба пила і люди спрагу гасили — всьо. Велика була вигода. Весною він виливав; наводнював подвіря, топив поросята в хлівци, а уступаючи лишав такий товстий намул, що бураки росли, як колоди.

Раз той потічок занадто розгуляв ся; забрав кілька хлівів і одну хату, а в тій хаті — бабу.

Але баба була стара і без того була би незадовго вмерла.

В тім селі був двір. Як би всі хати хлопські зібрав до купи, то може булоб тільки місця, що в тім старосьвіцькім будинку. Стояв він собі посеред великого саду і тільки зимою крізь обезлиственене гілля дерев дивив ся, як мерзли маленькі, хлопські хати.

В тім дворі жив пан в окулярах і пані з вічним кашлем. Обов дуже старенькі. Зимою давали гроші на відробок, а літом мали дешевого робітника — і все було в порядку. Ні пан і пані, ні ціни за роботу не змінiali ся від непамятних часів. Держали ся худі і маленькі.

В селі не було школи. Лиш під зиму приходив якийсь панок і вчив цікавіших дітей. За те давали йому їду і мешканє. Через зиму вивчив декого пізнавати „літери“ і писати „лумера“. З весною забирав ся з села, діти забували, що в зимі навчили ся і все лишало ся, як перше.

На кінци села стояла коршма, по дворі найбільший будинок, найбруднійший і найгірше обдертий. В коршмі був орендар, тютюн і горівка. Туди йшли хлопські гроші і здоровлє. Звідти розходили ся по селі співи пнях і крики посварених.

На другім кінци, на досить високім горбі, стояла церква. Колись, кажуть, довкола тої церкви росли такі ліси, що як туди пішла худоба, то тижнями не можна було її відшукати. Говорять старі люди, що ту церкву будували ще тоді, як на нас нападали Турки і Татари і тому її в такім безпечнім місци поставили. Що кілька літ направляла громада церкву і тому вона з верха була така покривлена і сороката.

Як було з далека дивити ся на церкву і на обідрані, поперекривлювані хати, то здавало ся, що гурма дідів вийшла з дому божого і сунеть

ся з торбами оден за другим понад річку, до коршми, підпираючи ся вербами, як палицями.

В селі був також піп. Старий, як найстарші господарі. Сповідав, вінчав, хрестив — усьо. Люди його любили, а він людий. Бувало каже: не слухайте, люди, нікого, тільки мене, а буде вам добре на світі. Жийте, як ваші батьки. Не дивіть ся на другі села, що заводять у себе Бог знав що. То всьо злі люди вигадали на вашу згубу.

Люди слухали панотця і в селі був спокій. Та ще був у тім селі млин, що вічно гудів і війт, що все кричав, ніби порядки робив. Той війт був також, лихий зна, від кількох літ. Нікому на гадку не прийшло вибрати другого війта, коли той е. І ціла рада також.

До того села вела лиш одна дорога. І виїзду з нього, здавало ся, не було ніякого. Тому не переїздив туди ніхто, хіба на празник які гості до попа, або до двора на іменини. До хлопів приходив екзакутор.

Як хто перший раз приїхав до того села, то здавало ся йому, що тут уже кінець світа.

* * *

В тім селі жив Іван Медвідь, такий собі хлоп, як инші, тільки що кулявий на одну ногу, сильно старий і лисий, як коліно. Та ще не дочував Медвідь на одно ухо, а як мав бути дощ, то на оба мало що чув. Ходячий барометер. Був Медвідь ні мудрий, ні дурний. Дурний не був, бо світа не мало звидів, на війні бив ся, умів читати і щоби з ким, то розмовив ся; всякі мови знав. А мудрий не був, бо нікому нічого не пропустив і чи то з двором, чи з попом, чи з урядом, з кожним хотів справу виграти. Колись був Медвідь господар на цілу губу; мав гарну хату, кілька моргів поля, сіножатку, але на ті

права та на процеси йшло одно за другим. „Та що ви, сусідо, доброго робите — говорили йому люди, — та на що ви починаєте собі з панами? Знаєте: свій за своїм тягне“.

„Я такий чоловік, як і иньші — відповідав Медвідь — а правда одна на світі. О, дивіть! — тут показував на ногу. — Я за що її втратив? За те, щоби хлоп був також чоловіком“.

Люди дивили ся то на Медведя, то на його відтятку по коліно ногу і ніяк не могли зрозуміти, що вона має до хлопського права. От, дурніє Медвідь на старість, думали собі. Бо деж хто видів вигадувати якісь казети та читальні та перевертати громаду до гори дном. Стільки літа жили люди в спокою і було добре, а він усе щось нового вигадує. „Ви люди, не вибирайте пана та писаря на виборця, бо вони дадуть голос на такого посла, що понакладає на вас нові тягарі“ — каже бувало. А люди головами кивають тай так собі думають: „Може тебе вибрати, що? Не виділи такого мудрагеля“.

А як прийшли вибори то знов виборцями вийшов писар і пан, тільки що пан був уже старий, не хотів їхати до міста і казав, щоби нарід голосував на його гуменного. Нарід голосував на гуменного і було добре. А пан як довідав ся, що Медвідь не казав його вибрати, то скликав своїх слуг і наказав їм остро, щоби пильно дбали, аби Медведеви ані патичка сухого з ліса не пропустили, щоби його худоба навіть ногою на панську стерню не ступила, бо він бунтар. І до міста доніс пан, що має в селі такого чоловіка, що громаду бунтує та просив, щоби на нього жандарми мали око. Ну, тай попав ся Медвідь на око. Як би так на другого, то давно здурів би, або пішов би до двора, поцілував би пана гарно в руку і обіцяв би, що вже більше не буде мішати ся не до свого діла. А він ні. „Я своє право

знаю і мені вони нічого не зроблять — каже бувало. — Я тільки жалую, що в таким дурнім селі сиджу та людей до доброго не можу намовити. Таку вже мені Пан Біг дав долю“.

Пити не пив, але як при okazji зійде ся з людьми, як випе яку чарку, як зачне говорити, то варт було послухати.

„Люди — каже, мало не плаче — таж я вам не чужий, люди! Таж я вам злого не хочу. Послухайте мене, заведіть у себе нові порядки, бо зійдемо на нінащо. Цілий світ йде на перед. Чи пани, чи Жиди, чи хто йно дихне, учить ся і мудріє, а ви все такі дурні, як були. Деж то може бути добре!“

Аж йому очи світять ся, аж кулею зі злости стукає, так хотів би нарид переконати. А люди слухають і нічого. „Говори собі — кажуть. — Нові порядки, новий клопіт. А нам на що того? Ще з міста комісія приїде, або податки які понакладають, або до криміналу людей запакують, як по иньших селах переказують, о-о ми не дурні!“

А Медведя аж нема. Так вибрав би нову раду громадську, так заложив би читальню, склеп, шпіхлр — та чи одно зробив би Медвідь, але щож коли в цілім селі нема ані одної душі, ані одного чоловіка в цілім селі не знайде, що зрозумів би його і згодив ся на його роботу. Двить ся Медвідь на тих парубчаків, що то таке бутне ходить тай думає собі: „Може з них що доброго вийде, може в войську розуму наберуть ся так, як я?“ Але де там! Поженить ся, то стане господарювати і диви — таке дурне, як иньші. І Медвідь знов стоїть сам оден, як дуб посеред зрубу. Навіть власна жінка тай діти і ті його не знають і ті йому не вірять. В очи жадне, ані словом не писне, бо боїть ся, але поза плечі то всяке виговорюють.

„Татуньо не знати по що на віча ходять, татуньо гроші на книжки викидають, татуньо те, татуньо се“. Чи то йому мило хоч би з других уст таке почути.

„Прийде час, що й вони провидять та йно шкода, що той час не приходить скорше“ — думав Медвідь, дивлячись, як діти ходили не знаючи письма, як старі сновигали між хатою і коршмою не відаючи сьвіта божого, як село заливала весною вода, а зимою нужда і як воно потапало в темряві та в горю.

І звільна між селом і ним робив ся зимний, чим раз грубший мур. Через той мур дивив ся Медвідь на село з жалем та з гнівом, а село дивило ся на нього, як на старого, здитинілого дивака. А літа йшли...

* * *

Постарів ся Медвідь та знемоців до останка. Вже йому не вільно тепер кого будь прозивати: мулом, забитою палкою, то як там; уже тепер Медведя ніхто не боїть ся.

Ходить він сумний та мовчаливий; всі йому чужі і він для всіх чужий, як би з иньшого краю на старі літа приїхав. Стане, бувало, серед села, подивить ся на бідні хати, покиває головою тай бубонить: „Пожаль ся Боже! Пожаль ся Боже!“ Найгірше йому з газетою. Давнійше що неділі ходив собі на пошту і відбирав. Тепер не годен. А громада післанця нїби то тримає, але той післанець нїколи не ходить і пошту хто хоче той бере. Раз учитель, раз піп, раз двір. Мало коли видить газету старий Медвідь, а тут чути, Москаль із Японцем воює, гень, далеко на сходї. Рад би Медвідь знати, хто кого бє, як та війна виглядає, чим скінчить ся. „Ані капля людської крови на дурно не упаде. Із тої війни мусить бути якийсь

пожиток“ — думає зітхаючи старий. „Але який?“

Раз якось під неділю прийшла до села страшна вістка. Японець побив Москаля і йде нуби на нашого, щоби панщину привернути. Від останньої хвороби не було в селі такого страху, як тепер. Жінки дивилися на чоловіків, а мами на синів, як на щось таке, що має стратити ся. Навіть діти перестали пустувати та питалися бабок і дідів, що таке панщина. А діди не хотіли говорити. „Не згадуйте, дїтеньки, казали, не викликайте вовка з ліса“.

Як раз тоді випали в сусідстві хрестини і старий Медвідь пішов.

На хрестинах, як звісно, без горівки не обійдеться ся; треба, як той казав, дитину гідно охрестити. А бабам, як самі знаєте, не багато треба. Вище по одній, по другій, тай уже пропала. Чоловіки, як винуть собі, то набирають охоти; деякий такий острій, що то ну! а баба, як покушає горівки, то мякне; зараз її такий туск бере, що мусить плакати. Також і на тих хрестинах; як випили по чарці, як згадали війну, то такого плачу нарobili, що хоч із хати тікай. „А що я бідна буду робити! А на кого він мене лишить! А я така, а я сяка!“ — аж уха болять слухати.

Котрийсь із газдів каже: „Якось воно буде. Якось воно Пан Біг дасть“.

А другий доповідає: „На війні всі не гинуть. Трохи народу прорідне, то більше місця стане“.

А баби ще гірше в крик.

То знов котрийсь відзивається ся: „Або то зле мати таку жовту книжочку і від цїсаря гроші фасувати. То так, як би урядник який“. Баби, почувши про гроші, тихнуть, але як пригадають собі тих із книжечками, без рук, або без ніг, то ще гірший завід підносять.

„А то дурні баби, — каже присяжний. — Та чого ви плачете? Поки наш старий жив, то війни не буде. Я вам кажу“.

Баби знов тихнуть, але за хвилину, як подивлять ся на чоловіків та на синів і погадають собі, що їх покличуть на війну і повбивають, що вони без рук, без ніг, або без голов лежатимуть на полі, зьвірам та птиці на поживу, то такий їх жаль бере, що аж головами товчуть. „Ой, ой, ой! Падоньку нещасливий“.

„Цитьте, жінки! — обзиває ся котрийсь із молодших газдів. — Цитьте, бо то не ви за нами, а ми за вами маємо плакати. Тепер таке право вийшло, що баби підуть воювати“.

„Ой ціло!“

„Та не ціло, але дадуть вам вочерги тай коромесла і — гайда!“

„З такою гармією то щеби й наш Медвідь пішли воювати“.

„Я своє відвоював — відповідає Медвідь, — але вас треба би трохи післати. Може би вас кулі подрухали з того сну, може би вам від блиску багнетів стало яснійше в головах“.

„А дивіть! Старенький ще свого не забули“.

„Може би так читальню?“

„Або склеп?“

„Або касу?“

Кождий що иньшого пригадував насьмішливо, а старого як би хто ножами шпигав.

„Сороміть ся! Десь иньші люди, як люди, а ви як нерозумна зьвірина; не знаєте на, що вас Бог сотворив і чого вам треба. От їсьте, спите, родите ся, умираєте, тай то ціла ваша робота“.

„Казане“ — почали доповідати люди.

„Не казане, а чиста правда. Як би я так міг, то я вигнав би вас як худобу на заріз, там де кулі літають і де блискають багнети. Та мо-

же би там половина з вас лишила ся на місці, а друга може би хоч трохи помудріла“.

„Та ніби як?“ — питав ся дехто.

„А так, щоб ви пізнали, що як тут, у тім багні будете так тихо довше сидіти, то зігнієте до решти. Нужда вас з'їсть, дурнота згризе вас, як сніть гризе зерно“.

„Еле, ле! Та бо ви говоріть яснійше, бо ми такої мудрої бесіди не розуміємо“ — почали його на сьміх брати.

„Не розумієте? То я скажу вам яснійше. Ось дивіть ся! — Тут так підніс свою кулю, щоби всі виділи, а потім ударив нею до землі, аж хата задріжала. — Як би не Кенірець та не та куля, то хто зна, чи ваші плечі й до нині не поров би гайдук нагайками... Зрозуміли?“

Хвилю ждав на відповідь, але не відповів ніхто. Дехто відкашельнув, дехто плюнув, та ані одно насьмішливе слово не вилетіло з уст. Медвідь глянув по лицах мужиків, але не знайшов на них того, чого чекав — зрозуміня. Зітхнув, підняв ся з місця і вийшов.

За ним пішов луск його деревляної ноги.

В хаті кружляла дальше горівка і дальше говорили про те, що Японець йде панщину заводити і баби плакали дальше за мужами і синами, як би їх справді не мали більше.

* * *

Як коли старого Медведя дурнота людська довела до розпуки, то він утікав на поле.

Там знав кожду комашку, кожду стебелинку, і присяг би, що й вони його знають.

„О, диви, диви, яку запруту ташить на гніздо! — говорив дивлячись на муравлиско. — Ташци, небоже, ташци, бо ніхто за тебе не занесе“. І з щирою, старечою усьмішкою торкав справді

велику тріску, яку муравель силкував ся занести до своєї крутої будівлі.

То знов дивлячи ся, як птаха утїкала перед яструбом, кричав: „Не дай ся, небого, не дай ся! Він туди, а ти сюди, він туди, а ти сюди! А ви-диш! І не зробив тобі нічого. Аву, як би ти так стала і здала ся на його ласку...“

Багато видїв старий Медвідь, а все щось нового добачив...

По вчорайшій розмові зробило ся старому дуже прикро. Коби хоч на старости лїт видїв, що той наїд мудріє, що він собі раду дасть у світі; щоби мав надію, що все-ж колись і тут, в його ріднім селі інакше буде. Таж стілько наговорив ся, стілько свого серця наїв, тай на-даремно...?

Не всидїв Медвідь у хатї. Тїсно тут було для нього і сумно. „Піду в поле, подивлю ся, як озми-на вийшла. І так нинї недїля“.

Взяв капелюх, палицю, поправив кулю і пі-шов. На поли дїгнали його внуки. „Дїдусю, дїду-сю! Ми підемо з тобою“.

Медвідь не відзивав ся.

„Не жени так, дїдусю, бо ми ще малі, не наспїємо!“

Старий не слухав.

Жаль гонив його з села. Був би на тій одній нозі біг кудись далеко, на схід сонця. По дорозї кликав би людей, щоби вилїзали з своїх нор та ішли на стрічу волї. Був би ще другу ногу дав собі відрубати, або відстрілити, аби хоч перед смертю узріти її.

Весняний вітер розвівав його поли і дмухав силою та здоровлем у лице. З землі йшла сві-жість і охота. Підсихало болото, виянювало ся небо, розцвітали ся квітви... Гей! Боже!

На роздорозі, між липами стояв панцизня-ний хрест. Старий ніколи не минав його, щоби

не зняти капелюха та не подумати хвилю. І тепер став.

Липи розвивалися звільна. Як із золота блищали їх нові здорові парости. Дерев'яний хрест почорнів трохи і перехилився. „Треба його підновити, — подумав старий — конечно треба“. Під хрестом була мурава, густа і зелена. Волею пахло від неї.

„Дідусю, дідусю! Ми собі зробимо вінок“.

„А з чогож ви зробите, діти, коли ще нема з'їля?“

„Чому нема! Чекай, ми тобі покажемо, які гарні квітки позацвітали“.

„Добре, збирайте діти“.

Діти побігли, як безжурні птахи, а старий дивлячи за ними, думав: „Чи і з них будуть такі туподумні хлібороби, така повірна, робуча худобина? Не дай Боже!“

„А диви, дідусю, які квітки“ — тїшилися діти показуючи повні пригорщі білих первоквітів, повнриваних разом із листям та з травою. — „Поможи нам сплести вінок, дідусю“.

„Та який з того вінок? Та того і заткати нема чим“.

Але поміг і невеличкий вінок був вскорі готовий.

„А тепер, дідусю, — мовив старший хлопча — підсади мене, я його повішу на хрест“.

Старий підніс мовчки дитину і з радістю дивився, як воно тим першим невибагливим вінком пільних квітів прибирало символ волі. А як спускав дитину на землю і як її тепле лице докторнуло ся його старечого обличчя, то мимохіть устами завис на гладенькім чолі, поцілував і без сліду звичайної своєї гіркоти бубонів: „Так діти, так, ви гарно зробили... Не будьте такі, як ті там у долині. Будьте иньші. О! Чуєте яким здоровим кріпким вітром зі сходу сонця віє? Не

відвертайте лиця, не бійте ся. То йде воля... Вона прийде, діти. Вона прийде, хоч би таких забитих с'їл, як наше були навіть цілі сотки... Прийд'їть тогди, діти, на мій грїб, і положіть на ньому такий вінок, як той. Най знаю, що у вас весна. Най знаю".

І гладив їх по русявих головках і тулив до груди.

А діти дивували ся, чуючи як острій голос дїда лагіднїв нараз та робив ся мягкий, як льняне повісмо. І з дива не могли вийти діти побачивши в його звичайно грізних очах першу слезу.

О п о в і с т к а.

„Українсько-руська Видавнича Спілка“ видала доси отєї книжки :

В першій серії :

Ціна в коронівій вал.

1. С. Ковалів. Девертар і иньші оповідання . . .	1:60	К.
2. Іван Франко. Поеми	1:60	„
3. О. Кобилянська. Покора і иньші оповідання .	1:40	„
4. Гю де Мопасан. Дика пані і иньші оповідання	1:30	„
5. І. Франко. Полуїка і ин. борисл. оповідання	1:40	„
6. Н. Кобринська. Дух часу і иньші оповідання .	1:60	„
7. Бнут Гамсун. Голод, роман	2:20	„
8. Леся Українка. Думи і мрії. Поезії	1:60	„
9. С. Ковалів. Громадські промисловці, опов. .	1:60	„
10. Уїлліам Шекспір. Гамлет, принц данський	1:80	„
11. Генрик Понтоннідан. Із хат. Оповідання	1:40	„
12. Богдан Ленкий. З життя. Оповідання.	1:20	„
13. Гергарт Гауптман. Візник Геншель	1:60	„
14. М. Коцюбинський. В путях шайтана. Оповід.	1:60	„
15. У. Шекспір. Приборкана гоструха	1:40	„
16. Панас Мирний. Дихі люди	1:40	„
17. В. Короленко. Судний день	1:20	„
18. У. Шекспір. Макбет	1:60	„
19. К. Гуцков. Уріель Акоста	1:40	„
20. У. Шекспір. Коріолян	1:80	„
21. М. Яцків. В царстві сатани	1:60	„
22. Панас Мирний. Морозенко	0:90	„
23. Леся Мартович. Нечитальник	1:60	„
24. М. Коцюбинський. По людському,	2:00	„
25. В. Оркан. Снапаний сьвіт, драма	1:00	„
26. Василь Стефаник. Дорога, новелі	1:60	„
27. У. Шекспір. Юлій Цезар	1:60	„
28. Л. Толстой. Відроджене, (3 томи)	3:60	„
29. К. Гавлічек-Боровекій. Вибір поезій	1:60	„
30. Ф. Заревич. Хлопська дитина	1:80	„
31. І. Франко. Коваль Бассім	1:60	„
32. У. Шекспір. Антоній і Клеопатра	1:80	„
33. Е. Тимченко. Калевала	3:00	„
34. О. Катренко. План Природа і ин. оповідання	1:40	„
35. У. Шекспір. Багато галасу з нечевля	1:60	„
36. Іван Франко. Сім казок, новелі	1:40	„
37. Сидір Воробкевич. Над Прутом, поезії	1:60	„
38. Уїлліам Шекспір. Ромео і Джульєта	1:80	„
39. К. Сроковський. Оповідання	1:40	„
40. А. Криський. Пальмове гілля, (3:00)	2:00	„

41.	О. Кониський. Молодий вік Макс. Одинця	2·00	"
42.	Гю де Мопасан. Горля і інші оповідання	1·30	"
43.	В. Кравченко. Буденне житє. Оповідання	2·00	"
44.	Уїлліам Шекспір. Король Лір	1·80	"
45.	Д. Лукіянович. За Кадильну, повість	3·00	"
46.	Г. Гайне. Подорож на Гарц	1·20	"
47.	І. Франко. Захар Беркут (брош. 1·20) К. опр.	1·60	"
48.	У. Шекспір. Міра за міру.	1·40	"
49.	М. Коцюбинський. Поединок і ин. опов.	2·00	"
50.	О. Стороженко. Марко проклятий, поема	1·40	"
51.	С. Ковалів Риболови.	2·00	"
52.	Марко Вовчок. Народні оповідання. т. I. (1·60)	2·00	"
53.	П. Мирний. Серед степів. Оповідання	3·00	"
54.	Е. Ярошинська. Перекинчяки	2·60	"
55.	В. Винниченко. Повісти й оповід.	3·00	К.
56.	Л. Мартович. Хитрий Панько	1·50	"
57.	В. Вересакє. Записки лікаря	3·00	"
58.	М. Вовчок Народні оповідання Т. II. (1.60)	2·00	"
59.	М. Горький. Мальва і інші опов.	2·50	"
60.	М. Держня. Композитор і інші опов.	2·00	"
61.	Ю. Заср. Легенди.	2·40	"
62.	А. Чехов. Змора і инь. опов.	2·40	"
63.	Н. Кобринська. Ядзя і Катруся та инь. опов.	1·80	"
64.	Д. Лукіянович. Від кривди, повість	2·00	"
65.	А. Чайковский. Оповідання.	2·00	"
66.	Марко Вовчок. Народні оповідання, т. III.	3·80	"
67—68.	І. Левницький. Хмари.	4·80	"
69—70.	Е. Золя. Жерміналь	6 00	"
71.	О. Маковей. Оповідання	3·00	"
72.	І. Франко. На лоні природи.	3·60	"
73.	Кароль Бавдкі. Народність і її початки (0·60)	1·00	"
74.	Фр. Енгельс. Людвік Фаєрбах. (0·50)	0·90	"
75.	Фр. Енгельс. Початки родини. (1·50)	1·90	"
76.	Ш. Сеньобб. Австрія в XIX століттю (0·80)	1·20	"
77.	В. Будзиновський. Хлопська посілість (2·00)	2·40	"
78.	К. Флямаріон. Про небо (2·00)	2·40	"
79.	М. Драгоманів. Переписка (вичерпано)	1·80	"
80.	С. Степняк. Підземна Росія (3·00)	3·40	"
81.	Адріян. Аурарний процес у Добростанах (1·00)	1·40	"
82.	Г. Тен. Фільософія штуки (1·00)	1·40	"
83.	Дж. Інгрем. Історія політ. економії	4 00	"
84.	Е. Феррієр. Дарвінізм. (1·30)	1·70	"
85.	Й. Конрад. Національна економія	2·30	"
86.	В. Стефанік. Моє слово, оповідання	4·00	"
87.	Ж. Масперо. Старинна історія схід. народів т. I.	2·80	"
88.	М. Коцюбинський. У грішний сьвіт	2·00	"
89.	М. Карсєв. Фільософія культурної й соціальної історії XIX ст.	2·80	"
90.	О. Кобилянська. До сьвіта. Новелі і нариси	2·80	"

91. О. Авдикович. Моя популярність 2-60 „
 92. Е. Фрас. Нарис геології (друкується).
 93. Б. Лепкий. Кара та інші оповідання 2-40 „

Книжки під чч. 73—84 друковані в давній другій серії (Науковій Бібліотеці). Цифри в скобках подані за брошуровані примірники.

У другій серії „Літературно-Науковій Бібліотеці“ вийшли :

Ціна в коронній вал.

1. М. Грушевський. Б. Хмельницький	0.20	К.
2. Курцій Руф. Фільотас	0.20	„
3. В. Наумович. Величина звіздяного сьвіта.	0.15	„
4. Нанас Мирний. Дови	0.06	„
5. І. Пулюй. Непропаща сила	0.20	„
6. М. Грушевський. Бех-Аль-Джугур.	0.10	„
7. І. Раковський. Вік нашої землі	0.10	„
8. А. Чехов. Каштанка	0.15	„
9. М. Драгоманів. Мик. Ів. Костомарів	0.15	„
10. Е. Золя. Напад на млин	0.20	„
11. І. Пулюй. Нові і перемінні звізди	0.15	„
12. Г. Квітка. Маруся	0.50	„
13. М. Левицький. Умова для селян. спілка	0.20	„
14. П. Куліш. Орися	0.06	„
15. М. Кистяковська. Іван Гус	0.20	„
16. О. Стороженко. Оповідання. I.	0.20	„
17. В. Барвінський. Досліди з поля статистики	0.20	„
18. В. Бороленко. Ліс шумить	0.20	„
19. І. Франко. Шевченко в польській рев. легенді	0.40	„
20. В. Гіґо. Кльод Іе	0.25	„
21. Е. Еґан. Руські селяни на Угорщині	0.25	„
22. Н. Мирний. Лихий попутав	0.40	„
23. А. Д. Уайт. Розвій географічних поглядів.	0.30	„
24. Ів. Франко. Украдене щастє	0.50	„
25. С. Сфремов. Національне питанє в Норвегії	0.30	„
26. П. Ніщинський. Гомерова Іліяда (1 пісня)	0.30	„
27. М. Драгоманів. Два учителі	0.40	„
28. Е. Золя. Повінь	0.30	„
29. С. Томашівський. Київська козаччина 1855 р.	0.10	„
30. П. Ніщинський. Гомерова Іліяда (2 пісня)	0.35	„
31. Т. Масарик. Ідеали гуманности	0.35	„
32. Люкіян. Юпітер у клопотах	0.30	„
33. М. Костомарів. Письмо до ред. „Колокола“	0.20	„
34. М. Гоголь. Вій...	0.40	„
35. І. Раковський. Вулькани	0.20	„
36. Г. Фльобер. Іродіяда	0.30	„
37. О. Терлецький. Москвофіли й народовці	0.30	„
38—39. І. Тургенєв. Ася	0.40	„

40. Л. Боровиковський. Маруся	0 25	К.
41—42. Данте Алігері. Пекло, пісня I—X	0 40	"
43—45. В. Олехнович. Раси Європи	0 70	"
46—48. Л. Толстой. Крайцерова соната	0 90	"
49—50. О. Бодяньський. Українські казки	0 50	"
51. Е. Золя. Смерть Олівіє Бекайля	0 25	"
52. А. Уайт. Розвій астроном. поглядів	0 45	"
53. П. Ніщинський. Гомерова Іліада (3 пісня)	0 25	"
54. А. Міцкевич. Лист до гал. приятелів	0 45	"
55—56. Л. Толстой. Смерть Івана Іліча	0 55	"
57. В. Вайтенбах. Біологія в XIX в	0 25	"
58—59. М. Іорккий. На дні життя	0 70	"
60—61. М. Верн. Біблія, студія	0 40	"
62—63. Г. Кляйст. Маркіза О...	0 40	"
64. М. Карсєв. Філософія історії	0 25	"
65—67. Ф. Достоевський. Грач	1 50	"
68. Ш. Сеньобо. Міжнародні революційні партії	0 40	"
69—71. І. Тургєнєв. Весняні води	1 30	"
72. А. Д. Уайт. Розвій поглядів на лихву	0 30	"
73.—74. П. Куліш. Українські оповідання	0 90	"
75. Ф. Ляссаль. Про суть конституції	0 30	"
76—77. А. Шаміссо Петро Шлеміль	0 70	"
78. М. Драгоманів. Літ.-суси. партії в Галичині	0 40	"
79. Д. Мордовець. Оповідання	0 60	"
80. О. Кониський. Листи про Ірландію	0 45	"
81—82. І. Левицький. Гуморески	0 75	"
83. Ю. Візнер. Житє рослин у морі	0 15	"
84—85. П. Ніщинський. Гомерова Іліада, IV—VI	0 80	"
86. В. Антонович. Поль.-українські відносини	0 40	"
87. І. Тургєнєв. Муму	0 30	"
88—90. А. Кризький. Мусулманство і його будучність	1 70	"
91—92. О. Стороженко. Оповідання. II.	1 10	"
93. А. Д. Уайт. Розмови з Л. Толстим	0 30	"
94—96. Ф. Купер. Звіробиєник	1 00	"
97—98. О. Вайсмаєр. Про туберкульову	0 90	"
99—100. О. Стороженко. Оповідання III.	0 85	"
101. Л. Толстой. Схаменіть ся	0 20	"
102—103. В. Гаршин. З війська. Оповідання	0 80	"
104—105. Л. Фер. Будда і Буддизм	0 80	"
106—107. С. Круть. Записки з рос.-тур. війни	1 10	"
108. М. Кос. Про полові справи	0 30	"
109—110. О. Козловський. Мірти й кипариси	0 90	"
111. Моріс Верн. Євангеліє, студія	0 40	"
112—113. Л. Толстой. Севастопольські оповідання	1 20	"
114. Володимир Антонович. Чари на Україні.	0 45	"
115—117. Тисяча й одна ніч. I.	1 60	"
118. І. Тен. Нариси із старинного сьвіта	0 65	"
119—120. О. Стороженко. Оповідання. IV.	0 80	"

Крім того можна набувати в Видавничій
Спілці отсі видані окремо, або набуті твори :

1. АБОРДИ, антологія української поезії від
смерти Шевченка до найновіших часів під ред. д-ра
Ів. Франка, з ілюстраціями Ю. Панкевича, люксове
видане, по ціні 6, 7.50, 8, 8.50 і 10 кор.

2. Петербурська Академія Наук у справі внесе-
ня заборони українського слова 0.60 К.

3. А. Кримський. Андрій Лаговський, повість 3.00 К.

4. М. Яцків: Огні горять 2.50 кор.

Адреса : Львів, ул. Чарнецького, ч. 26.

Ціна 2.40 кор.

Acme

**Bookbinding Co., Inc.
300 Summer Street
Boston, Mass. 02210**

3 2044 011 784 451

**THE BORROWER WILL BE CHARGED
AN OVERDUE FEE IF THIS BOOK IS
NOT RETURNED TO THE LIBRARY ON
OR BEFORE THE LAST DATE STAMPED
BELOW. NON-RECEIPT OF OVERDUE
NOTICES DOES NOT EXEMPT THE
BORROWER FROM OVERDUE FEES.**

~~WIDENER
JAN 15 1993
BOOK ONE~~

3